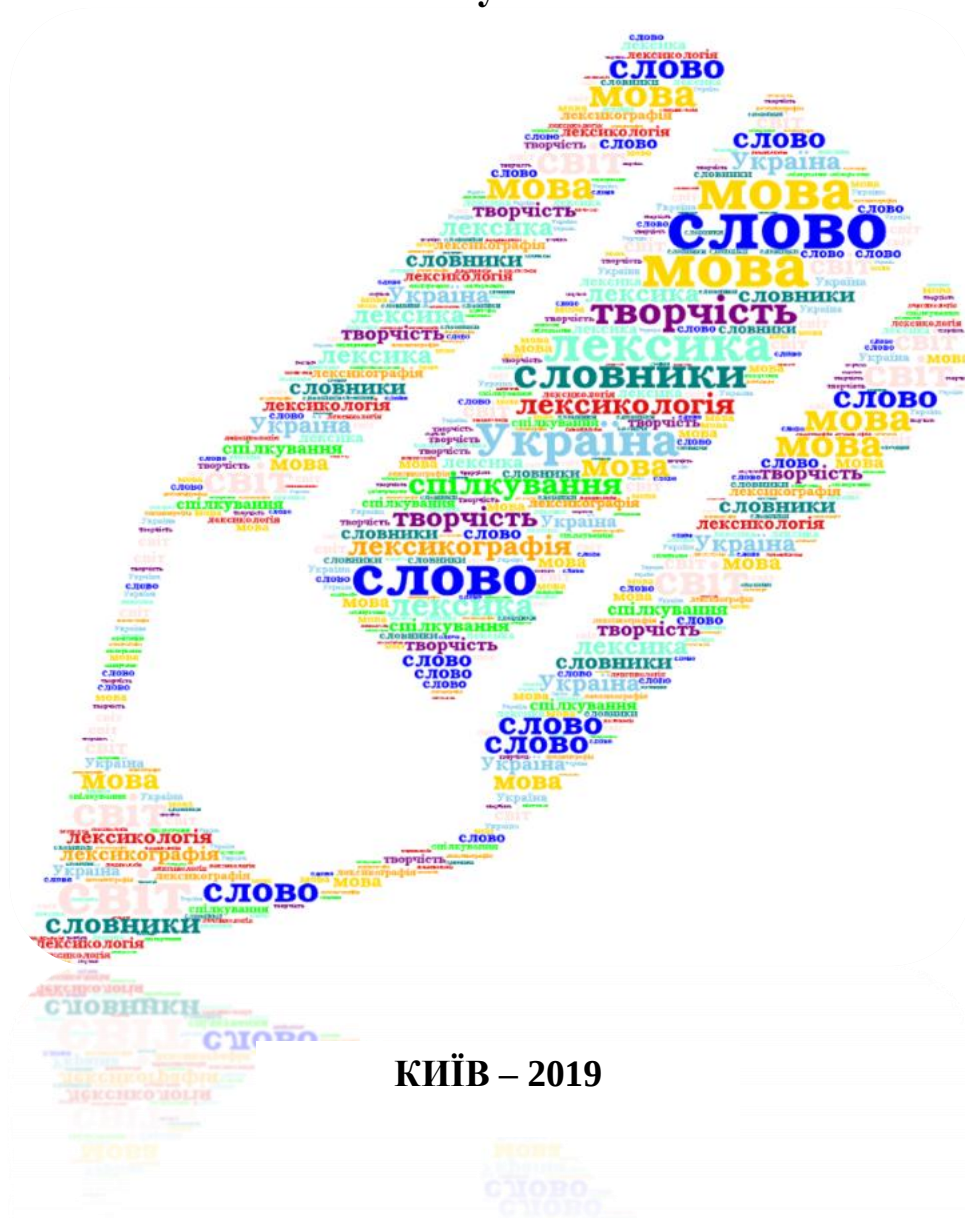

Національна академія наук України
Інститут української мови

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Випуск 28

КИЇВ – 2019

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Є. А. Карпіловська (*відповідальний редактор*),
О. О. Лукашанець (Білорусь), Р. Драгічевич (Сербія),
С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, С. О. Соколова, Л. П. Кислюк,
З. Г. Козирєва, О. М. Тищенко, Л. В. Мовчун, І. А. Самойлова,
Т. В. Цимбалюк-Скопненко, Л. І. Дідун (*відповідальний секретар*)

Рецензенти

М. В. Поістогова, кандидат філологічних наук
(Інститут української мови НАН України)

І. Г. Сасєвич, кандидат філологічних наук
(Київський університет імені Бориса Грінченка)

*До друку схвалила вчена рада
Інституту української мови НАН України
(протокол № 5 від 31 травня 2021 р.)*

Л 43 **ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ.** Зб. наук. праць / Відпов. ред.
Є. А. Карпіловська. – Вип. 28. – К., 2019. – 143 с.

2786-4987 Online

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації й параметризації у словнику.

Для науковців, учителів, редакторів, аспірантів і студентів-філологів.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Зінаїда Козирєва

Розвиток української літературної мови в публіцистичних
творах Євгена Сверстюка.....5

Лариса Мовчун

Словникова типологія на шляху виконання дослідницьких
завдань.....22

Оксана Тищенко

Пантелеймон Куліш в українській лексикографії.....47

Наталія Сніжко

Лексикографічний опис художньо-образної системи
письменника у «Словнику мови творчої особистості».....70

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Зінаїда Козирєва

Біблійні інновації в публіцистиці Євгена Сверстюка (матеріал
до «Словника мови творчої особистості») (*продовження*).....81

Оксана Тищенко

Лексикографічні інновації у прозі Ю. Андруховича: нові
форми й значення (матеріали до «Словника мови творчої
особистості») (*продовження*).....106

Лілія Дідун

Лексикографічне відображення текстів листів та записників
Григора Тютюнника у «Словнику мови творчої особистості
XX – початку XXI ст.» (словникові матеріали).....120

ОГЛЯДИ

Оксана Тищенко

Засідання Комісії з лексикології і лексикографії при
Міжнародному комітеті славистів: Мінськ, 2019.....130

СТОРІНКА ПАМ'ЯТІ

Ірина Гнатюк

Покликаний словом.....133

CONTENTS

LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Zinaida Kozyrieva

The development of the ukrainian literary language in the journalistic works of Yevgen Sverstiuk.....5

Larysa Movchun

Vocabulary typology on the way to research tasks.....22

Oksana Tyshchenko

Panteleimon Kulish in Ukrainian lexicography.....47

Nataliia Snizhko

Lexicographic description of the writer's artistic and figurative system in the "Dictionary of the language of creative personality".....70

DICTIONARY MATERIALS

Zinaida Kozyrieva

Biblical Innovations in Yevhen Sverstiuk's Journalism (material to the "Dictionary of the language of creative personality») (*continuation*).....81

Oksana Tyshchenko

Lexicographic innovations in the prose of Yu. Andrukhovych: new forms and meaning (materials to the "Dictionary of the language of creative personality") (*continuation*).....106

Liliia Didun

Lexicographic display of texts of letters and notebooks of Hryhor Tyutyunnyk in the "Dictionary of the language of creative personality of the XX – early XXI century"(dictionary materials).....120

REVIEWS

Oksana Tyshchenko

The Commission on Lexicology and Lexicography at the International Committee of Slavists: Minsk, 2019.....130

IN MEMORIAM

Iryna Hnatiuk

Called by the word.....133

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Зінаїда Козирєва

УДК 811.161.2'374:82-95

Розвиток української літературної мови в публіцистичних творах Євгена Сверстюка

У статті окреслено мовотворчість публіциста-шістдесятника Євгена Сверстюка як джерело збагачення національної мови новаціями (лексико-фразеологічними, граматичними, словотвірними, стилістичними). Сьогодні першочергового значення набуває дослідження ідіолектів письменників, творчість яких була штучно вилучена з українського мовного процесу. Тож останнім часом літературно-громадський інтерес до творчості шістдесятників, зокрема до творів Євгена Сверстюка, помітно пожвавився. Водночас майстерність Сверстюка – художника слова – вивчена недостатньо. Тонке розуміння сили слова – визначальна характеристика письменника Євгена Сверстюка – послідовного борця з «порожніми» словами і втіленими в них псевдоідеалами. Публіцистичні твори Євгена Сверстюка засвідчують альтернативний, виразно антирадянський дискурс, якому підпорядкована система образів і символів, художня майстерність, а також особлива правописна манера автора. Сформувавши власний, альтернативний офіційній пропаганді, світогляд, шістдесятники в особі Євгена Сверстюка взяли на себе відповідальність за долю української мови і створили власний альтернативний дискурс.

Ключові слова: *альтернативний дискурс, індивідуально-авторське словотворення, публіцистика, шістдесятники.*

Останнім часом літературно-громадський інтерес до творчості шістдесятників, зокрема до творів представника їх радикального крила Євгена Сверстюка, помітно пожвавився: з'являються статті, в яких по-новому оцінюється творчість письменника та її значення для сучасності. Водночас майстерність Євгена Сверстюка – художника слова – вивчена недостатньо. Аналіз мовотворчої практики письменників-дисидентів дасть змогу виявити загальні тенденції не тільки у творенні лексичних інновацій, а й з'ясувати специфічні ознаки їхньої «креативної психолінгвальної діяльності» [4: 162].

Творча постать Євгена Сверстюка засвідчує індивідуальну окремішність навіть у колі шістдесятників, що, за влучним висловом Івана Кошелі-

вця, «повстали тоді проти фальшу доби» [2: 5]. Тонке розуміння сили слова, точне оперування ним в образних тлумаченнях – визначальна характеристика Сверстюка-письменника, послідовного борця з «порожніми» словами і втіленими в них псевдоідеалами. Працюючи практично в усіх літературних жанрах, Євген Сверстюк доносить до читача думку, висловлену образною мовою, відточеним і вивіреним словом. Точно сформулювавши найсуттєвішу характеристику сучасного стану суспільства – втрату сенсу слів, Сверстюк окреслює головне завдання сучасності – повернути їх правдиве значення.

Шістдесятники – явище другої половини ХХ ст. «дивне своєю появою в непевну пору відлиги і стоїчним протистоянням неосталінізму та живучою енергією в пору лібералізму» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 24). У ХІХ ст. шістдесятники були нігілістами. Ким були шістдесятники у ХХ ст., що вийшли також від заперечення старих цінностей? Рух шістдесятництва був неоднорідним за своїм складом, ідеями, програмами, світоглядом. Євген Сверстюк зазначав: «Наш самозахист мав різний характер: одні нібито захищали соціалізм¹ від імперського шовінізму, інші захищали здоровий глузд і людський хист від ідеологічної напасти, ще інші захищали підставові цінності загальнолюдські, для певности прикриваючи їх ідеалами соціалізму. Але всі були в опозиції, бо при певній моральній домовленості робили те саме і наражалися на ту саму “революційну законність”» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 29). Ключове поняття «опозиційність» стосувалося й міжпоколінневих зв'язків. У суспільній свідомості 60-х років ХХ ст. гостро стояло питання батьків і дітей: «смілива, радикальна молодь не хотіла приймати прикладу батьків, які жалюгідно згасали в офіційних почестях. Молодь воліла долю розстріляного Косинки чи саморозстріляного Хвильового, аніж долю радянського поета-лауреата-академіка...» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 210). Ознаки шістдесятників – «юний ідеалізм», «шукування правди і чесної позиції», «неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі і всьому апаратові будівничих казарми» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 25), боротьба «за людину та її права, за нерозмінні людські вартості» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 32). Непримиренність шістдесятників поширювалася також на «побутовий блатний нігілізм» та «войовничий нігілізм заідеологізованого неуцтва» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 39). Як зазначав В.М. Русанівський, провідна ідея шістдесятників: «чому людина повсякчас розп'ята на хресті добра і зла?» [3: 372]. Звідси завдання шістдесятників ХХ ст. – оборона «національних традиційних цінностей, свого єства», віднайдення і відновлення «поганьблених національних святинь», методи досягнення мети – «активний захист», «війна», арсенал зброї – «антиімперські гранати» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 24). Це те

¹У тексті збережено правопис автора.

ідейне кредо, яке сформулював у своїх творах Сверстюк-шістдесятник, його бачення доби, оцінка суспільно-політичних процесів та визначення свого місця й ролі в них.

У світоглядній системі мовної картини світу Євгена Сверстюка на першому місці перебувають лексичні та фразеологічні одиниці соціально-політичного, етичного змісту. В його творах не тільки відображено науково-філософське осмислення навколишнього світу, а й намагання зрозуміти його рушійні сили, аби донести до читача свою оцінку ключових подій минулого і передбачити (а то й вплинути) на майбутнє. Особливе місце тут належить релігійним мотивам, Старому і Новому Заповітам – основі, на яку спирається вся мовомисленнєва парадигма автора.

Публіцистика Євгена Сверстюка засвідчує альтернативний, виразно антирадянський, дискурс, якому підпорядкована система образів і символів, художня майстерність, а також особлива правописна манера автора. На думку мовознавців, дослідження феномену альтернативного дискурсу має метавимір – потрактування історичної долі українського народу, місця української культури, літератури, науки в європейському та світовому контексті [1: 11]. Різде неприйняття радянського способу життя, духовно вбогого й жорстокого, з погляду автора, його ідейна націленість на «повалення ідола» відображена у виразно антирадянському дискурсі, що виявляється в: а) змістовій структурі низки ідеологічно загострених слів, серед іншого й гібридних утворень-напіввкраплень, які Євген Сверстюк, як і інші шістдесятники, свідомо зберігає як знаки тоталітаризму (*Главголот, загрядотряд, ліквідком, сексот, політграмота, політзона, псевдозагін*); б) свідомому вживанні росіянізмів як символів зросійщення України (*антисоветчик, баландьор, бдительность, едина неделя, единоеделение, заградотряд, зачистка, катэбизованый, катэбист, катэбистка, кормушка, лагер, новієрусские, общепонятный, «свій чалавек», совети, советікус, советизованый(зсоветизованый), советолог, советський, советчик, совідеолог, союзнічки*); в) свідомому вживанні церковнослов'янізмів (*животворящий*), особливо з помилковими семами (*жестоковийний*); г) застосуванні норм старого, скрипниківського, правопису.

Домінантою композиційно-мовленнєвої структури публіцистики Євгена Сверстюка є створений ним тип сакрально-політичного наративу. Метод художньої символізації як вияв філософського світогляду автора знайшов своє втілення в пріоритетному значенні метафоричних утворень у системі зображальних мовних засобів. Пошук нових можливостей донесення до читача всього розмаїття людського буття в усіх його кольорах, тонах і напівтонах, визначення найважливішої місії людини – збереження життя фізичного і духовного, визначає специфіку сакрально-політичного вокабуляру публіцистичних творів Євгена Сверстюка. Тісний взаємозв'язок раціонального, емоційного й інтуїтивного – характерна особливість заснова-

ного на символізації художнього методу зображення дійсності Євгеном Сверстюком. Особливе, центральне місце символів в авторській картині світу, а також вживані в символічному значенні слова можна розглядати як ядерні елементи, що формують вокабуляр письменника. Лексичними одиницями-ідіоглосами, які структурують світ мовної особистості Євгена Сверстюка як за частотністю уживання в тексті, так і за змістовим навантаженням, є: *дім, діти, дух, душа, міщанство, зона, шістдесятники, господар, Біблія, Абсолют, ідол, Христос, Диявол, біси* тощо. Українську національно мовну картину світу вибудовуємо на основі авторських ключових лексем як вияву етнокультурного мовомислення письменника. Особливе змістове навантаження мають лексичні одиниці та їх морфолого-словотвірні варіанти на позначення України (*Україна (Вкраїна), край, країна, земля* та ін. переважно у складі атрибутивних словосполучень). Лексичні одиниці, що виконують функцію символізації, групуються навколо архіконцептів, які утворюють бінарні опозиції: БОГ – ДИЯВОЛ, ДОБРО – ЗЛО, КРАСА – ПОТВОРНІСТЬ, МАТЕРІАЛЬНЕ – ІДЕАЛЬНЕ, РОЗУМ (ЗНАННЯ) – ВІРА, ЖИТТЯ – СМЕРТЬ.

Серед порушених тем – соціальна, національно культурна, релігійна. Ідея – утвердження незалежної держави, остаточне повалення соціалістичного ладу («подолання ідола»), побудова нового суспільства («дому Отця»), виховання духовної особистості («материнного сина»). Дослідницький метод – розмежування «свого» і «чужого», «високого» і «низького» й образне відтворення його в слові. Ідеї підпорядкована чітка система образів, побудована за опозиційним принципом. Особливо виразні антитези життя і смерті, минулого і майбутнього, любові і ненависті, жорстокості і милосердя. Індикатором культури виступає опозиція «добро» – «зло». На противагу радянській ідеологічній та етнокультурній системі, що ґрунтувалася на двох основних опозиціях «добро» – «зло» і поділяла світ на білу («світлу») і чорну («темну») частини [1: 42], Євген Сверстюк обирає проміжний сірий колір («середній між білим і чорним; барва попелу» СУМ, IX, 229) як альтернативу біколірному чорно-білому світу. Протиставлення «добра» і «зла» виключало нейтральну (сіру) зону. Можна було бути тільки білим або чорним, темним або світлим, добром чи злом [Там само: 43]. У публіциста межа «білої» і «чорної» частини проникла, і об'єкт з усіма атрибутами виступає в усередненому – сірому втіленні. У колористичній палітрі митця прикметник *сірий* та його похідні – *сіренький, сіруватий, сірість* посідають особливе місце як за частотністю вживання, так і з огляду на ідейно-художню значущість цього епітета. Тут і *сіра атмосфера буднів у страшній історії нашого народу* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 78], і *сірі плями, нумери кримінальних справ – і нічого не написано так, щоб можна було вчитатись* (23), і *бунт проти пролетарської некультурності й сірости* (Є. Сверстюк, *Сітлі голоси життя*, 2014, 748), і життя, яке

перетворює «засвічену молодість» на сіре ніщо (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 597). Слова, що входять у лексико-семантичне поле сірого кольору, – найбільш багатофункціональні і семантично місткі: увага автора зосереджена на концептуально важливих ділянках образу світу, де природа стає тлом для відтворення мертвотного існування людей: *Згущена сірість буднів, наче на дні кратера, звідки втекло сонце* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 521). Становлення зображального естетичного значення в яскравій образності прикметника на позначення сірого кольору відбувається через низку метонімічних зміщень: контексти засвідчують розвиток естетичної ускладненості епітета від прямого значення («у сірій шинелі») через субстантивацию і метонімічне перенесення («у сірому») до символічного значення. Кольороназви ілюструють переведення людини зі світла в темряву: *У кузові було 30 стрижених, промерзлих у сірих робах зеків* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 618); *Темно-сірі зеківські силуети, наче нічні сови, палаючими очима пронизують темінь ночі, повної і непроглядної* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 230). Створюючи образ великої узагальнювальної сили – імперії, автор вдається до опису представників влади в сірих тонах (*сірих набурмосених творців кон'юнктури*) (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 223). Усе зливається в монолітну сіру єдність, яка набуває принципових ознак і поширюється на усіх без винятку: *Советська епоха плодила маски, під якими скніли людські долі – люди без біографій! ..І на кожному – сірий одяг* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 315), аж до узагальненого образу цілої епохи (*епохи сірої мжички*): *Епоха любила одягатися так, як у Кремлі вождь: у сірій шинелі, в чоботях, у круглому кашкеті...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 315). Манеру деяких письменників засвідчити свою лояльність до режиму Євген Сверстюк означає словосполученням *писати сірим по сірому*, а вираз *сірі газетні віршики* об'єднує два відтінки в одному значенні: «бідний за змістом» + «позбавлений виразності, оригінальності».

Відштовхуючись від загальнонародної семантики колірних найменувань, автор творчо переробляє їх згідно зі своїми естетичними і світоглядними принципами. Своєрідність таких назв підпорядкована певному ідейно-художньому задуму письменника, зумовлює появу в слові нових значень і відтінків значень. Колірні найменування як компонент мовного портрета творчої особистості засвідчують такі приклади з публіцистики Євгена Сверстюка: авторський неологізм *зарожевлювати* «подавати що-небудь негативне в прикрашеному вигляді, приховуючи недоліки; представляти що-небудь непривабливе як приємне, радісне, світле; ідеалізувати», де внутрішня форма, образ заданий твірною одиницею – прикметником *рожевий*» представляти що-небудь у рожевому світлі, дивитися на щось крізь рожеві окуляри»; переносне значення – «містити у собі тільки радіс-

не, приємне, нічим не затьмарене» співвідносно з трояндою (розою). Зіставлення кольороназв, у тім числі субстантиватів, *червоні і коричневі (брунатні), червоні і коричневі демони* – ідеологічна паралель між військами Червоної Армії і вермахту; останні названі за кольором сорочок, які цілком випадково стали в 1930 році одностроєм фашистів-штурмовиків, коли на складі було виявлено велику кількість сорочок коричневого кольору і їх використали як одяг для солдатів штурмових загонів Гітлера. Наявна символізація прямого значення за допомогою передавання внутрішнього змісту: *зелено-зелений словник* – який має зелений колір палітурки і недосконалий за змістом; експресивне поглиблення універсального словосполучення *жовта (бульварна) преса* → *жовта калюжа*. Засвідчена десемантизація звичного фразеологізму: *біла ворона* «про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним» → *схв.* «той, хто не схожий на оточення, вирізняється моральною перевагою над іншими»; пор. у СУМ: *несхв.*; «про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним» (I, 181).

Світоглядні базові опозиції письменника репрезентують пари: «свій» – «чужий», «ідеальне» – «матеріальне», «сакральне» – «профанне» як протиставлення лат. *sacrum* – *profanum*, «справжня людина» – «совок», «життя» – «смерть». Головна опозиція «свій» – «чужий» реалізована через словосполучення *материні сини* – *блудні сини і дочки*, які, своєю чергою, залежно від контексту, представлені опозиційними парами. Відповідно *діти дому Отця* (батьківського дому) – *великі світила, індивідуальності, раби Божі* протиставлені *самовдоволеним рабам, міщанському болоту, перевертням, напівукраїнцям, суб'єктам напівкультури, рабам рабів, юрбі*. Материним сином є й *чесний священик, священик-подвижник, священник-патріот*, якому протистоїть священник – *клерикалізований більшовик, лицедій, неопоганин, балакун про духовність*.

Головна опозиційна пара, яка в концептуальному просторі мовомислення Євгена Сверстюка реалізує поняття «добро» / «зло», – імперії західні / імперія російська. Перша – *імперія рабів Божих*, друга – *імперія блудних синів*, перша – *гуманний Захід*, друга – *колосальний концтабір, Вавилонська вежа, червона імперія зла*. Відповідно, влада західного типу протиставлена владі російській, владі східного типу, які в історичній ретроспективі в сенсі різного типу влади уособлюють опозицію понять «Західна Римська імперія – Східна Римська імперія (Візантія)», адже Російська імперія, позиціонуючи себе як «Третій Рим», репрезентує структурний тип останньої. Державні структури російської імперії радянського зразка (СРСР) вербалізовані низкою синонімів-словосполучень: *антинародна (влізлива, босяцька) влада, комуністична опричнина, казармовий комунізм, приречений світ, експериментальний барак, мертва епоха, блудний час, приречений корабель, край беззаконня, лютий час, каральна машина, люта пора історії, велика зона*. Дипломатичне визнання СРСР урядом Сполучених Штатів

Америку саме 1933 року – року «організованого комуністами голокосту в Україні» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 137) Євген Сверстюк називає *Пилатовим «умиванням рук»* (там само).

Концепт «людина» в картині світу Євгена Сверстюка вербалізований опозиційними назвами *людина – антилюдина*. Уособленням першої є *рухивець*, другої – *совок, міщанин-споживач, національно індиферентний, позбавлений національної гідності хохол, маланчук, цербер, суржик, держиморда*. Відповідно, протиставлені їй паралелі з тваринного світу (зоометафори): перший – *біла ворона*, яка «не каркає і не краде», другий – *чорна ворона, сіренький горобець, собака на сні, вчені папуги, полохливі зайці, перелякані зайці і лисиці, вчений мурашник*.

Шістдесятники (синонімічні назви *опозиційна Україна, в'язні сумління, нонконформісти, єретики, Антеї*), за Євгеном Сверстюком, протистояли як вірним лакеям, пружинно-спіральному негідникам, моральним мутантам неосталінізму, так і легіону радянських письменників, літературним бовдурам, представникам радянської псевдолітератури, гнучкохребетній напівінтелігенції, квітучому болоту, серед яких наявна внутрішня підпорядкованість *раби – погоничі*. Протистоять *порядний письменник, який все життя вичавлював з себе раба і непорядний, який маскував у собі раба* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 83). В опозиції перебувають також *самвидає, тамвидає, виготовлення і поширення яких є ядром образу шістдесятників альтернативного, опозиційного офіційному дискурсу, і радянська псевдолітература*. Узагальнений образ письменників-дисидентів означений словосполученнями: *поети національного болю, нерозмінна людська верства, прозорі краплини сліз, погашені зорі українського неbosхилу, неопозиційних письменників – солдати ідеологічного фронту, загін співців-патріотів, паперові кораблики, надуті бульбашки*. Опозиційні також *наука і псевдонаука*. Перша прокладає дорогу до Бога, друга – *бутафорія, наука словесної спритності, вчений мурашник*, де панують *напівправа, напівкультурність і напівосвіченість*. Перша спирається на *справжніх лідерів* (священників, поетів, вчителів), друга – на *напівосвічених вчителів та професорів*. Протиставлені також поняття, виражені словосполученнями *дисциплінована творча думка і блудливо-догідлива думка*, за якою йде довга низка негативних синонімів: *демагогічна, лінива, хитра, формальна, партійно-кон'юнктурна, декоративна*. Слово *Боже* протистоїть слову *епoxy будівництва комунізму*, також окресленому низкою епітетів: *програмоване, конвойоване, залякане, ослаблене, непевне, глухе, закріпачене, водянисто-рожеве*, яке належить піднести до рівня національного письменства, як і культурну, літературну, освітню, наукову традицію – *руйновану, підсічену в корені, розмиту*.

Опозиція концептів «верх» – «низ» / «високе» – «низьке» / «горішнє» – «долішнє» / «сакральне» – «профанне» вербалізована одиницями *Бог*

(Творець, Абсолют, Святий Дух) і його антиподом – ідолом (Мамоною, кумирами, Золотим Телям, бісами). Багатоликий ідол (самовдоволене божество) виступає в образі імперії (поваленого ідола), яка, культивуючи неопоганство й рабство «найнижчого гатунку», обожнюючи гріх гордині, протистоїть *Всевишньому*. На місце одного розвінчаного ідола приходить інший – *Мамона, Золоте Теля*. Христу, Сину Божому, який прийшов виконати Закон Божий, колись протистояли фарисеї (*рід зміїний і лукавий*), тепер протистоять нові фарисеї – *генії ночі, войовничі атеїсти, кволі духом*. Євген Сверстюк наголошує на гострому протистоянні між Українською Автокефальною Православною Церквою (*погубленою українською сестрою, гірчичним зерном, з якого виростає велике дерево*) і Російською Православною Церквою (*Антиукраїною, церквою імперською, казенною, жес-токовийною, русифікаторською, нетерпимою, затверділою в гріховності, закоренілою в службізмі*). Протиставлені церковнослужителі УАПЦ – *пастирі добрі і їхні супротивники – священники РПЦ: церковні двійники партапарату, пастирі інструкцій, імперські патріоти у рясах*. На низовому рівні також відбувається гостре протистояння між прихожанами двох зазначених церков: перші – *релігійно-патріотичні сили*, другі – *побічний продукт вишколеної лояльної церкви*. Дім Отця осмислюється передусім як побудова Храму Божого в душах людей, і як упорядкування міжконфесійних, міжцерковних відносин.

Людське життя представлене в образі двох доріг. Одна – *хресна дорога* того, хто бере на плечі найважчий хрест, і бере на плечі долю свого народу, друга – це *дорога блудного сина, свинопасів* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 13). Біблійний вислів *дім Отця* як уособлення вільного рідного краю, України протистоїть *казармі – миколаївській і сталінській*. У домі прагнуть жити *великі індивідуальності, дисиденти казарм*, тоді як у казармі – *маси*, для яких вона прийнятна, бо там живуть «мінімумом зусиль, мінімумом віддачі» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 14). Протиставлені також вислови *відсутність святинь і принципова відсутність святинь*: перший осмислюється як біда, як особиста вада людини, другий перетворюється на гасло, а його носій – на руйнівника святинь.

Як опозиційна пара найменувань протиставлених понять у публіцистиці Євгена Сверстюка представлені словосполучення *християнський аскетизм і революційний аскетизм*, наприклад: *Християнський аскетизм є упокоренням гордині й не має жадних зовнішніх цілей, – лише моральне вдосконалення через зречення насолод, які дає світ. Революційний аскетизм – ..це аскетизм гордині, це скромність гордині, і мета його – здобути собі право не щадити інших, право судити суворо й нещадно* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). Спростовуючи внутрішню схожість між християнським і революційним аскетизмом, автор робить методологічну помилку, акцентуючи на тому, що християнський аскетизм

«не має зовнішніх цілей», а лише прагне до внутрішнього вдосконалення, тоді як революційний аскетизм – суто матеріалістичний, аскетизм гордині. Насправді християнські аскети шукають втіху передусім у горішніх устремліннях, тоді як революційним аскетам як атеїстам годі сподіватися на віддачу й на Небі.

У творах Євгена Сверстюка символічного значення набувають слова з конкретною семантикою: *Цитадель треба будувати у своєму серці* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 214); опис картин живопису: *Очі сакральних волів зворушливо-інтимно межують з очима художника в картині «Доля»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 228); назва картини: *Картина «Пам'ять»* [Опанаса Заливахи] – це оплакування без сліз під мертвим оком конвою – сприймається як глухий антагонізм доби (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 231); дата визначної події: *Навколо великої битви під Берестечком 1651 року ятріє історична пам'ять і українців, і поляків* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 37); колір: *Білих, сірих і чорних плям відкривається щораз більше* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 41); число: *На полі втрат мудрість історії зберігає легенди. Така легенда про триста козаків, що на острові Журавлиха стримували наступ війська, такі й інші легенди на честь хоробрих* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 38).

Контексти Сверстюкової публіцистики засвідчують авторську метафору високого ступеня естетичного наповнення. Тут представлені всі різновиди художньої метафори: генитивна метафора – із залежним іменником у родовому відмінку (*полум'я душі, пухлина військових арсеналів*); дієслівна метафора – поєднання дієслова з іменником (*бачити серцем, прийняти кострище, пролетіти метеором*); розгорнута предикативна конструкція (*виймати ключ із серця і ховати його у кишеню, істина засвічується тільки в ясних очах, продати душу на полегшених умовах, святість живе на грішній землі, шрамів на серці і в душі не видно*); конструкції з метафоричним епітетом (*чорний саван покори, горбаті душі, голий розум, перестояна отрута добра і зла*); метафора, побудована за антропоморфним принципом: *Війна познаходила всі дороги, усіх жителів сіл і хуторів й усім безплатно визначила долю* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 42).

Для створення образності автор вдається до широкого використання прийому зіставлення прямого і переносного значень слова або словосполучення, коли закріплене в загальній мовній практиці переносне значення починає сприйматися на фоні прямого, через пряме, повторно набуваючи переносного значення і водночас унаслідок механізму такого перенесення первісного значення слова. Така двозначність зумовлена: 1) появою в тексті слів, пов'язаних з прямим значенням переосмисленого автором слова (*те, проти чого вистояв Захід, повертається назад повною мірою зі Сходу, зав'язуючи Захід у невротичний вузол*); 2) використанням слів – си-

нонімів до прямого значення (*смерть сиділа в камері, ..зазирала в душу – і під її поглядом прояснювались абсолюти*); 3) певною зміною граматичних властивостей слова (*прапор свище, Голгота слави, розуміти серцем*); 4) вживанням при мовній метафорі порівняння, що вказує на пряме значення слова (*душа, вибілена стражданнями, як білий птах; комуністи.. засядуть, як воші в кожуші*).

Свої особливості мають також фразеологізми в публіцистичних творах Євгена Сверстюка. Тут вповні виявляється як уміння автора використовувати фразеологічне надбання літературної мови, так і новаторство у переосмисленні та перетворенні наявних у мові фразеологічних одиниць і створенні нових фразеологізмів. Для індивідуальної творчої палітри Євгена Сверстюка характерна велика кількість і образне різноманіття фразеологізмів, пов'язаних гострим полемічним і викривальним завданням його публіцистичних творів. Інтенсивність індивідуального перетворення фразеологічного матеріалу неоднакова: найменшого впливу зазнають ідіоматичні вислови (використовуються автором як готовий зразок): *бувалий у бувальцях, бути ніким і нічим, дати на лапу, під шумок, раз і назавсім, ставити під удар, хід у дамки, чорним по білому*; найбільш продуктивний тип фразеологічних одиниць – фразеологічні вислови, легкі для переосмислення і творчої переробки завдяки рухливості складових елементів: *осиковий кілок* «кінець життя, смерть» – *голий осиковий кілок* «хтось став безвольним знаряддям у чийх-небудь руках, здатним лише покірно виконувати чужу волю»; *продати душу* «втратити свою гідність, даючи згоду служити комусь; зраджувати» – *продати душу на полегшених умовах* «згодитися без вагань з корисливих мотивів на будь-який безчесний вчинок». Пор., наприклад, засвідчений у СУМ, СФУМ фразеологізм *стригти (постригти) [всіх] під одну гребінку (гребінець)* «зрівнювати всіх у якому-небудь відношенні, підводити під один рівень» (СУМ, 2, 162), «однаково оцінювати всіх або багатьох» (СФУМ, 697) і його лексичний дериват у публіцистиці Євгена Сверстюка *гребти під одну гребінку* (*Зрозуміло, та нетерпима законність гребла під одну гребінку валом, але подумки розрізняла більш своїх і зовсім чужих* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 29), який набуває нового значення – «притягати до відповідальності, засуджувати усіх або багатьох підозрюваних однаково, не розбираючись».

У лексиконі Євгена Сверстюка досить частотні власні імена, що займають істотне місце в мовній картині світу письменника. У творах наявні топоніми, імена міфічних істот (міфоніми), імена історичних осіб та деяких літературних персонажів і похідні від них прикметники тощо. Словник власних імен ідіолекту публіцистичних творів Євгена Сверстюка налічує понад 400 одиниць, в яких відображено сприйняття автором історії, суспільно-політичних подій, релігійних понять. Власні імена в Євгена Сверстюка фонетично і граматично стійкі. Розмовні і трансформовані форми

власних імен автор уводить не лише як знак вільного і невимушеного спілкування між дуже близькими по духу людьми, а передусім як символічні імена, відомі лише посвяченим, це – знаки мови «своїх»: *Базилеос* – Василь Стус, *Сервус* – звертання Василя Стуса до Євгена Сверстюка – актуалізована галицька форма вітання, *Світличник* – Іван Світличний. Власне ім'я, окрім ідентифікаційної функції, може представляти особу або – об'єкт як сукупність певних якостей. Тут виразною граматичною формою є форма множини як механізм мовної категоризації світу, поширення узагальнених якостей конкретного референта на багато осіб чи явищ, яким притаманні такі само якості, хоч вони можуть мати інше ім'я (*корнійчуки, коротичі, маланчуки* – реальні особи, *Тартюфи, Манілови, Митрофанушки* – літературні персонажі).

Власні імена в публіцистичних творах автора вжито в первісній – ідентифікаційній функції (власне ім'я співвідносне з тим об'єктом, заміником якого в мові воно є) і вторинній – характеризувальній функції (власне ім'я є засобом оцінки іншого об'єкта чи поняття). Контекстне вживання власних імен у первісній функції: 1) у позиції суб'єкта опису (*Ніна Матвієнко – наша співуча жива душа* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 88); 2) у позиції об'єкта дії, сприйняття, переживання (*Досить було Л. Дмитеркові виступити з погромною статтею в першому номері газети під новою назвою «Літературна Україна», як прізвища І. Дзюби і Є. Сверстюка були проскрибовані* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 25). Тут спостерігаємо систематичні метонімічні перенесення: а) назви книг за їхніми авторами (*В українському народі ходить легенда про недрукованого, замовчуваного Шевченка* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 176); б) назви творів за зображеними у них образами (*Як важко, як фатально він [П.Г. Тичина] прощався з Мадонною – начезісвоєюдушею!* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 196); 3) у генитиві при передаванні відношень належності (*Андрій Антонюк – великий поет степового краю, степової Миколаївщини.. Вона в шістдесяті роки заговорила юним голосом Миколи Вінграновського* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 232); 4) у позиції локалізаторів місця (*Вище над Подолом вирине з поранкової осінньої мли Покровський монастир – сюди сердечна родичка тихенько завела його, п'ятирічного хлопчика [В. Марченка], й без зайвих свідків хрестила* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 236); 5) у позиції звертання до особи-адресата з його можливою подальшою характеристикою (*Михайлино, поглянь, як на Євгеновом у обличчі відбився трагізм життя...* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 224). У позиції звертання активно використано топоніми (*– І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя, – лунає голос Лесі Українки. – І ти ще встанеш знов, як встав Ізраїль, – відлунює у наших серцях* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 115).

У розвитку ідіолекту Євгена Сверстюка простежується чітка лінія, спрямована на перенесення власних імен з властивих їм релігійних сюжетів на змалювання світу сучасної людини, долаючи часову відстань. Означальна здатність власних імен у вторинній функції спирається на уявлення про референта власного імені як сукупність властивостей, що слугують підставою для номінації. Необхідною умовою для успішного сприйняття і розуміння власного імені в означальній функції як своєрідного семантичного центру є його самостійне введення: *Це вже було остаточне прощання з Мадонною – це освічення «чортовому вітрові», що дме проти Христа, ..і проти погляду Заходу на «похід звіра»...* – Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 203). У публіцистиці Євгена Сверстюка реалізовані первинна і вторинна функції імен: *Тільки величезний авторитет православної церкви 1649 року забезпечив Богданові Хмельницькому всенародне визнання й тріумфальний в'їзд до Києва* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 34) та використовуватися для порівняння: *Шекспір і Гете не творили молитви, як Шевченко, але в них був такий самий світ – під Вічним Небом* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 9). Топонімічні назви співвідносяться з місцем *(Тихенькі чутки про Сибір і солодкі пряники з ячмінною кавою на шкільні свята – Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 9)*, або вживаються у складі метафоричного визначення *(Вибору в Базилеоса не було. І він вийшов на свій Сенатський майдан – Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 158)*.

Євген Сверстюк збагачує новими словами всі частини мови, демонструючи такі способи творення інновацій: словоскладання (*врода-бранка, жид-визискувач, поет-філософ, революціонер-засланець, слово-світильник, українець-різун*), основоскладання (*гіпнонаркотичний, псевдосоціолог, кучмовіз/кучмовоз, мордохват, навколоцерковний, солодкоспокусливий*), префіксальний (*замуміфікувати, заатакувати*), суфіксальний (*каїніст, автономізм, абсентизм, дияволізм*), префіксально-суфіксальний (*окультуреність, зденаціоналізований, відсектографований*).

Євген Сверстюк широко розвинув зі стилістичною метою започатковану Т.Г. Шевченком та іншими класиками української літератури традицію творення складних найменувань. На це вказує вживання нетипових для публіцистики характерних для народнописанного мовлення означальних компонентів складених номінацій, серед яких *могила-гора, правда-матір, Січ-мати*. Серед переважної більшості стилістично нейтральних номінацій (*бурсак-семінарист, водій-таксист, греко-католик, малярчук-кріпак, офіцер-фронтовик, фізик-теоретик*) наявні й емоційно забарвлені: тут знайшли своє продовження і творчий розвиток у функції стилетвірних засобів традиції фольклорної образної номінації. Найчастотнішими є такі означувальні компоненти складених номінацій: **правда-** (*правда-воля, пра-*

вда-матір), *слово-* (*слово-замінник, слово-світильник, слово-пастка*), *священник-* (*священник-подвижник, священник-патріот*).

За кількістю компонентів серед досліджуваних конструкцій переважають двокомпонентні назви, утворені за моделлю: 1) проста одиниця (з одним коренем) + проста одиниця (*правда-матір, розчарування-біль, звідник-розсудок, думка-блискавка, матір-страдниця, придуток-донощик; споглядально-скептичний, химерно-величний, блудливо-догідливий* та ін.); 2) проста одиниця + композит: а) у постпозиції (*трибун-правдолюб, письменник-побутописець; плавно-милосливий*); б) у препозиції (*автобіографія-сповідь; біологічно-матеріальний*); 3) проста одиниця + аббревіатура або відаббревіатурні утворення (*ПЕН-Клуб; колгоспно-робітничий*); 4) сполучення похідних від антропонімів (*сталінсько-брежнєвський*). Трикомпонентні назви складені з простих одиниць: *поет-лауреат-академік; імперсько-церковно-поліційний*.

Найпродуктивніший тип представлений групою складених бінарних іменникових найменувань, утворених за моделлю «означуване – означальне»: *камера-одинокка, музей-садиба, муха-одноденка, редактор-чиновник* та ін. Компоненти таких найменувань засвідчують або уточнювальну, означальну функцію (*бандит-різун, водій-таксист, вчений-політик, думка-блискавка, журналіст-початківець, пілот-випробувач, придуток-донощик, фізик-теоретик*), або кумулятивну, накопичувальну (*друг-недруг, голий-босий*).

У публіцистиці Євген Сверстюка представлені складені номінації такої семантики: 1) осіб (найчисленніша група): *бурсак-семінарист, водій-таксист, вчений-політик* та ін.; 2) дій та результатів інтелектуальної діяльності (*автобіографія-сповідь, вечірка-привітання, повість-казка*); 3) елементів ландшафту (*могила-гора*); 4) абстрактних понять, філософських та релігійних течій (*душа-пташка, правда-воля, правда-матір, прес-прогрес, слово-світильник; гетельянство-кантіянство, дзен-буддизм*); 5) психічного стану особи (*думка-блискавка, розрада-порада, сповідь-покаяння*); 6) емоцій (*радість-свобода, розчарування-біль*); 7) явищ природи (*блискавка-грім, мати-тьма*); 8) тварин та комах (*коник-стрибунець, корова-годувальниця, муха-одноденка*); 9) організацій, творчих об'єднань (*ПЕН-Клуб*); 10) міфічних вигаданих істот (*янгол-хоронитель*); 11) споруд та їх елементів (*камера-одинокка, музей-садиба*); 12) власні назви (*Ленін-антихрист, «Гітлер-визволитель»*).

Серед назв осіб виокремлюємо підгрупи номінацій з означуваними компонентами (у препозиції чи постпозиції), що характеризують денотати за такими диференційними ознаками: за 1) національною належністю (*зек-росіянин, катебіст-латиш, учень-українець*); 2) соціальним становищем (*міщанин-споживач, раб-неофіт*); 3) професією і родом діяльності (*автор-початківець, комуніст-енкаведист, письменник-побутописець, фізик-*

теоретик); 4) ситуативним або тимчасовим станом (*запорожець-козак, революціонер-засланець, сусід-шпик*); 5) ідеологічними переконаннями (*реакціонер-націоналіст, революціонер-атеїст, революціонер-демократ*); 6) належністю до політичних течій чи організацій (*бульбівець-бандерівець, хлопець-сіоніст*); 6) конфесійною належністю (*греко-католик*); 7) особливостями характеру або поведінки (*герой-садист, міщаночка-директор, трибун-правдолюб*); 8) фізичними особливостями (*каліка-москаль*); 9) негативною оцінкою діяльності (*графоман-драматург, критик-доносивель, юрист-терорист*); 10) позитивною оцінкою (*воїн-визволитель, людина-легенда, патріот-державник*).

На противагу юкстапозитам-субстантивам, юкстапозиція для творення складених прикметників в українській мові вживається рідко і виступає засобом підсилення або уточнення певної ознаки. Більшість прикметникових юкстапозитів утворено на базі прислівниково-прикметникових словосполучень, де перший компонент співвідноситься з прислівником (*агресивно-тоталітарний, дитинно-щирий, драматично-смутий, зухвало-хоробрий, казенно-войовничий* та ін.). Трапляються також складені прикметники, створені для підсилення тієї самої ознаки шляхом дублювання спільнокоренових прикметників (*ляканий-переляканий*) або поєднанням різних слів (*живий-здоровий*).

У публіцистичних творах Євгена Сверстюка спорадично трапляються й оказіональні одиниці, що з'явилися внаслідок неузвального способу словотворення – римованого складання (гендіадісу), і за формою подібні до юкстапозитів. На противагу «класичним» гендіадісним номінаціям, для яких характерна непрозорість семантичного плану і гумористично-сатиричний ефект, у публіцистиці Євгена Сверстюка назви типу *Шура-бура* лише зовні нагадують гру слів – утворення іронічного характеру *шура-бура* і *шурия-бурия*, кодифіковні Словником української мови в прямому значенні «вихор» і переносному «розгардіяш» (СУМ, 1980, т. 11, с. 565); пор. у П. Тичини: *Ой була собі Оксана, та як був собі Іван... Та схопилась шура-бура, ще й любовний той роман*. Євгена Сверстюк майстерно використовує відому, але дещо видозмінену лексичну одиницю: у нього перша частина складеної номінації – власне ім'я персонажа, друга – прикладка для характеристики його нестримної, відчайдушної натури, що нагадує бурю – «навальний вітер з дощем, грозою, а взимку – з снігом» (СУМ, 1970, т. 1, с. 262): *На доброту в нього [Б. Антоненка-Давидовича] заслуговують усі герої – і петлюрівський сотник Шура-бура, і впійманий на необачному слові обачний білорус Васюк, і незлобивий чекіст „дядя Вася”, і навіть вуркаган Обезьяна...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 225).

Неабиякий інтерес для дослідження мови творів Євгена Сверстюка становить особлива правописна манера автора, яка має під собою вагоме підґрунтя. Прагнення донести до читача смак питомого українського сло-

ва, актуального і властивого для літератури «розстріляного відродження», спонукає автора у своїх творах дотримуватися «скрипниківки» – харківського правопису 1928 р. Графічною особливістю мови публіцистичних творів Євгена Сверстюка є вживання великої літери на позначення: а) слів-персоніфікацій (*Вищий Розум*), б) слів, які позначають вічні людські цінності (*Братерство, Віра, Воля, Дух, Краса, Любов, Рівність, Розум, Сонце*), в) Бога й інших сакральних сил, релігійних понять (*Абсолют, Ангел, Апокаліпсис, Богоматір, Богородиця, Вавилонська вежа, Небесна вітчизна, Пречиста Мати, Отче, Сіон*); при цьому звеличувальна функція цієї літери не обмежується розрізненням сакрального і профанного (*Абсолют / абсолют, Бог / бог, Учитель / учитель*), а поширюється й на означення пієтету до високоморальної, духовно багатой людини (*Людина з Богом то вже жива Людина* – Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 68).

Сформувавши власний, альтернативний офіційній пропаганді, світогляд, шістдесятники в особі Євгена Сверстюка поклали на себе відповідальність за долю української мови і створили власний альтернативний дискурс. Виразником світоглядних позицій Сверстюка-публіциста, індикатором його мовної картини світу виступає авторський лексикон – національно марковані одиниці, свідчення національно-мовної свідомості письменника.

Джерела

Є. Сверстюк, *Блудні сини України* – Сверстюк Є.О. *Блудні сини України*. Київ : Товариство «Знання» України. 1993. 256 с.: іл.

Є. Сверстюк, *На полі честі* – Сверстюк Є.О. *На полі честі: У 2 кн.* – Кн. I: *Невже то я?* Київ : ТОВ «Видавництво "Кліо"». 2015. 368 с. + 956 с. іл.

Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя* – Сверстюк Є.О. *Світлі голоси життя*. Київ : Тов «Видавництво "Кліо"». 2014. 768 с.

Література

1. Зарецький О.В. Офіційний та альтернативний дискурси. 1950 – 80-ті роки в УРСР. Київ, 2008.

2. Кошелівець І.М. «Окремий Євген Сверстюк» (замість передмови). *Євген Сверстюк. Світлі голоси життя*. Київ, 2014. С. 5 – 14.

3. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Київ, 2001.

4. Тимочко О.Б. Словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60 – 70-х років ХХ століття (на матеріалі поезії В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая). *Українська індивідуально-*

авторська неографія. Словотворчість шістдесятників. Василь Стус, Ігор Калинець, Іван Світличний, Григорій Чубай. 2010. № 4. С. 158 – 477.

Legend

Ye. Sverstiuk, Prodigalsons of Ukraine – Sverstiuk, Yevgeny. Prodigalsons of Ukraine. (1993). Kyiv: Znannya (in Ukr.).

Ye. Sverstiuk, On the field of honor – Sverstiuk, Yevgeny. On the field of honor. (2015). Kyiv: CLIO (in Ukr.).

Ye. Sverstiuk, The bright voices of life – Sverstiuk, Yevgeny. The bright voices of life. Kyiv: CLIO (in Ukr.).

References

1. Zaretsky, O.V. (2008). Official abdalter native discourses. 1950 – 1980s in the USSR. Kyiv: Institute of Ukrainian Language, NAS of Ukraine.

2. Koshelivets, I.M. (2014). «Separate Yevgeny Sverstiuk» (in stead of preface). *Yevgeny Sverstiuk. The bright voices of life*. Kyiv: CLIO. P. 5 – 14 (in Ukr.).

3. Yermolenko, S.Ya. (2010) "High years with a broken wing" (instead of a preface). *Ukrainian individual-author's neography. Creation of the Sixties. Vasyl Stus, Igor Kalynets, Ivan Svitlychny, Grigory Chubay*. Rivne – Ostrog. No. 4. P. 155 – 157 (in Ukr.).

4. Rusanovsky, V.M. (2001) History of Ukrainian literary language. Kyiv: ArtEk (in Ukr.).

5. Timochko, O.B. (2010) Dictionary of author's lexical innovations of poets-dissidents of the 60's and 70's of the twentieth century (based on the material of V. Stus, I. Kalintsa, I. Svetlichny and G. Chubay poetry). *Ukrainian individual-author's neography. Creation of the Sixties. Vasyl Stus, Igor Kalynets, Ivan Svitlychny, Grigory Chubay*. Rivne – Ostrog. No. 4. P. 158 – 477 (in Ukr.).

Zinaida Kozyrieva

The development of the ukrainian literary language in the journalistic works of Yevgen Sverstiuk

The article is devoted to the study of the linguistic world of the creative linguistic personality, which allows to understand the living processes that take place in the national language. Today, research of idioms of writers whose work has been artificially removed from the Ukrainian language process is of paramount importance. So recently, the literary and public interest in the work of the Sixties, in particular the works of Yevgeny Sverstiuk, has significantly increased. At the same time, the skill of Sverstyuk, the artist of the word, has not been sufficiently studied. A subtle understanding of the power of the word, the return to its original meaning

is the defining characteristic of Sverstyuk, a publicist, a consistent fighter with "empty" words and the ideals embodied in them. E. Sverstiuk's nonfiction works testify to an alternative, distinctly anti-Soviet discourse, which is subordinated to a system of images and symbols, artistic skill, and the author's special spelling style.

The dominant of the compositional and speech structure of E. Sverstyuk's journalism is the type of sacral-political narrative he created. The close relationship between rational, emotional and intuitive is a characteristic feature of E. Sverstyuk, based on the symbolization of the artistic method of depicting reality. The method of artistic symbolization as an expression of the philosophical outlook of the author has found its expression in the priority of metaphorical formations in the system of pictorial linguistic means. The article identifies the idioglosses that structure the world of the linguistic personality of E. Sverstiuk. The lexical units that perform the function of symbolization are grouped around the archiphoncepts that form binary oppositions: GOD – THE DEVIL, EVIL – GOOD, BEAUTY – CREATIVITY, MATERIAL – IDEAL, MIND – KNOWLEDGE. The base opposition is represented by couples "their" – "stranger", "perfect" – "material", "sacred" – "profane".

The article outlines thematic groups of innovations, supplemented by E. Sverstiuk's lexicon. Sixty-one publicist E. Sverstyuk enriched the Ukrainian language with nominations of different parts of the language, witnessed various ways of word formation, including: prefix, suffix, prefix-suffix, prefix-postfix, word-composition, truncation, etc. Productive ways of updating the lexical composition of the Ukrainian language in E. Sverstiuk's neo-lexicon are related to the nominations of new phenomena of social existence, first of all, to the creation of complex names - composites and juxtaposites. Having formed their own, alternative to official propaganda, outlook, the Sixties in the person of Yevgeny Sverstiuk assumed responsibility for the fate of the Ukrainian language and created their own alternative discourse.

Key words: *alternative discourse, individual authorial word-formation, nonfiction, sixties.*

Лариса Мовчун

УДК 811.161.2: 81`37

**Словникова типологія на шляху
виконання дослідницьких завдань**

Стаття присвячена проблемі встановлення місця словників рим у словниковій типології. З'ясовано дотичні до досліджуваної проблеми ключові поняття «типологія», «класифікація», «тип», «диференційна ознака», «класифікаційна ознака», «фасетна ознака», а також проаналізовано словникові типології та класифікації в зарубіжній і вітчизняній лексикографії з увагою до визначення типу словника рим в авторських концепціях.

Ключові слова: словник, типологія, класифікація, словник рим, рима.

Теоретична лексикографія – динамічна галузь мовознавчої науки, яка перебуває в тісному симбіозі з практикою укладання словників, що, своєю чергою, постійно нарощує якісний і кількісний набуток.

У середині 80-х рр. ХХ ст. було констатовано формування кількох словникарських галузей без чіткого розмежування між ними: *академічної, галузевої, обчислювальної, комп'ютерної і видавничої* лексикографії [1: 42-43]. На початку ХХІ ст. утвердилась, крім традиційної, *корпусна* лексикографія [11: 36]. Розгалуження словникарства стало постійним процесом екстенсивного розвитку лексикографії: наприклад, поряд із *фразеографією* утвердилась *пареміографія, крилатографія, усамостійнилася неографія*, дедалі більшої науково-практичної оформленості набуває *римографія*. Спеціальну лексикографію також розглядають як сукупність підгалузей: *термінографії, енциклопедичної лексикографії, експериментальної лексикографії, класифікаційної лексикографії, спеціальної концептографії* [43: 142].

За підрахунками Д. П. Пилипчука, з 1596 р. по 2018 р. в Україні і за її межами було опубліковано 9 244 словники (окремими виданнями і як складові частини інших видань або додатки до них). Найбільша кількість найменувань (385 словників) припадає на 2008 р; у 2018 р. світ побачили 323 словникові видання [30: 14]. У кількісному розмаїтті сучасних словників теоретики лексикографії вбачають орієнтацію дослідників оприлюднювати результати своєї праці саме у словниковій формі, яка є найбільш зручною для фіксації та систематизації результатів, а також їхнього пошуку. Певну роль відіграють довидавничі технології, що сприяють не лише укладанню нових праць, а й численним компіляціям уже опублікованих словників [17: 5].

За такого розмаїття словників цілком виправданим і до всього непростим є питання їх систематизації (типології, класифікації та інвентаризації). Наприклад, укладач бібліографічного покажчика «Словники української мови: 1596 - 2018», ставлячи перед собою благородне завдання якомога повнішого засвідчення словникових видань, закликає читачів відкривати «типологічно-видове багатство зареєстрованих тут словників» самотужки, у процесі ознайомлення з покажчиком [30: 25].

Розпочинаючи укладання словника, автор-лексикограф визначає тип своєї праці для отримання орієнтирів і для творчого врахування досвіду роботи над словниками обраного типу. Це також стосується новаторських словників, які проте так чи інакше спираються на лексикографічні традиції. Наприклад, укладачі «Короткого українсько-польського словника усталених виразів (еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я, приказки)» визначили тип своєї праці як тлумачно-перекладний двомовний українсько-польський словник. Інші параметри лексикографи позиціонували як категорії нижчого порядку: характер мовної (реєстрової) одиниці, обсяг реєстру, принцип добору реєстрових одиниць, принцип репрезентації реєстрових одиниць, принцип подачі матеріалу у словниковій статті, адресат [19: 25-26].

Проблему словникової типології і класифікації словників висвітлювали в працях Л. В. Щерба, Я. Малкіл, Л. І. Рахманова, М. Л. Апажев, Т. Себеок, С. М. Катр, Л. Згуста, М. М. Шанський, Б. М. Головін, Ю. С. Маслов, В. І. Кодухов, К. Л. Барнхарт, Ю. К. Якимович, Ж. і К. Дюбуа, А. Рей, А. М. Цивін, В. Ф. Роменська, П. М. Денисов, Л. О. Введенська, Е. Г. Шимчук, В. М. Лейчик, І. П. Смирнов, І. М. Суслова, Л. М. Новичкова, Ю. М. Караулов, О. М. Карпова, Б. І. Ігнат'єв, В. П. Петушков, А. Є. Чернухін, Л. І. Скворцов, Б. Ю. Городецький, Р. Ю. Кобрин, В. Г. Гак, В. В. Морковкін, О. С. Герд, А. Я. Шайкевич, В. Е. Сталтмане, С. В. Гриньов-Гриневиц, Я. Л. Донський, Т. Л. Канделаки, Н. В. Васильєва, М. М. Пешак, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. М. Полюга, О. О. Тараненко, Л. О. Симоненко, В. В. Дубічинський, С. Гайда, В. М. Андрющенко, В. Д. Табанакова, М. А. Ков'язіна, Н. О. Лук'янова, Ю. М. Марчук, М. М. Тютюнников, Л. В. Попова, Т. О. Мілютіна, В. Є. Гольдін, А. П. Сдобнова, І. І. Заваруєва, М. В. Комова та багато інших дослідників.

Змістом таких праць є:

- обґрунтування термінопонять «типологія» і «класифікація»;
- огляд розпрацьованих типологій і класифікацій (переважно в навчальній і довідковій літературі);
- аналіз і уточнення наявних типологій і класифікацій;
- виклад авторської типології / класифікації;

- виклад класифікації певного типу словників (навчальних, термінологічних, мови письменників, електронних, асоціативних та ін.).

На питання, наскільки гостро стоїть проблема словникової типології, дослідники дають неоднакові відповіді. В. Д. Табанаква вважає, що «розпрацювання типології словників сьогодні полягає не стільки в побудові універсальної, всеохопної класифікації, скільки в нагромадженні системного опису наявних словників із врахуванням наступного використання з різними прагматичними цілями: інформаційними, прогностичними, науковими, навчальними та ін.» [34: 63]. М. М. Тютюнников, навпаки, переконаний, що класифікація – необхідний етап роботи лексикографів [36: 14].

Вибудування типології і класифікації словників має теоретичне значення (уможливлює зіставне дослідження словників за однотипними ознаками) і практичне (сприяє уніфікації і вдосконаленню методів укладання однотипних словників) [10: 155]. В. О. Козирєв і В. Д. Черняк зацентрували прогностичну роль типології словників [17: 8]. М. Л. Апажев вважає, що наявна система словників відображає етапи і специфіку пізнання людиною лексичної системи, а також дає відповіді на запити суспільства [2: 7] і застерігає, що «будь-яка типологія – категорія історична», завдання всієї сукупності словників - відобразити систему відповідної мови, попри те, що наявні філологічні словники лише є наближенням до мовної системи, а не її вичерпним відображенням [2: 14].

На думку М. М. Тютюнникова, мета словникових типологій полягає в:

- підвищенні ефективності задоволення інформаційних потреб читачів завдяки укладанню високоякісних довідкових видань;
- створенні системи словників, що в різних аспектах висвітлюють усю глибину описуваної ними предметної галузі чи лексичне розмаїття мови відповідно до читацьких запитів;
- поліпшенні якості розроблюваних словників різних типів завдяки уніфікації технології їх створення;
- прогнозуванні створення нових типів словників;
- подальшому розвитку теорії і практики лексикографії;
- створенні словникового фонду в рамках інформаційної системи, що забезпечує високу релевантність результатів пошукових запитів користувачів в умовах інформаційного вибуху [37: 42-44].

До питання класифікації словників дослідники звертаються у зв'язку з розв'язанням конкретної наукової проблеми, що цікавить автора: Л. В. Щерба намагався створити загальну теорію лексикографії, пов'язавши її з теорією мови; феноменологічна класифікація М. Л. Апажева апелює до користувача, даючи йому інструкцію для вибору потрібного словника; класифікація Ю. М. Караулова має установку на

конструювання нових лінгвістичних об'єктів, зокрема нових словників за допомогою комп'ютера [1: 47].

Метою нашого аналітичного огляду словникових типологій і класифікацій є встановлення місця словника рим у словниковій типології.

Для цього з'ясуємо ключові поняття, дотичні до досліджуваної проблеми, розглянемо словникові типології і класифікації в зарубіжній і вітчизняній лексикографії з увагою до визначення типу словника рим (римарію) в авторських концепціях та встановимо місце словника рим серед словників інших типів.

Ключові термінопоняття

Поняття «типологія» відповідає розподілу словників на певні типи, які запропонував Л. В. Щерба, термін *класифікація* вперше використала Л. І. Рахманова в праці «Русская лексикография» (1966). Погляди вчених на співвідношення понять «типологія» і «класифікація» різняться.

1. Поняття «типологія» і «класифікація» є синонімічними: «Типологія словників – це, властиво, їхня класифікація, базована на засадничих, принципових, найважливіших розрізнявальних ознаках словникових праць» [11: 68], тобто типологія – наукова класифікація на основі спільності певних ознак.

2. Типологія – основа класифікації [14: 185], це виокремлення та опис найсуттєвіших чи найчастотніших категорій, типів словників. Класифікація – вичерпна послідовна систематизація наявних різновидів словників [10: 159; 22: 20-24], це «практичний систематизований опис словників та їх жанрів, що склався історично в тій чи тій національній лексикографічній традиції» [6: 38]. Такий підхід критикував М. Л. Апажев через неможливість створити «чистий тип» словника [2: 12]. Сумніви в тому, що існує інваріант, еталон такого словника висловив О. С. Герд [9: 106-107].

3. Типологія словників відображає типологію словникового складу мови; класифікація відповідає практичним потребам (П. М. Денисов, М. Л. Апажев).

4. Типологія – метод, класифікація – система понять [34: 49]. Типологія, за визначенням «Філософського енциклопедичного словника», є засобом наукової класифікації за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких зафіксовано найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів [39: 638], а [логічна] класифікація – багатоступеневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань щодо членів поділу [39: 283]. Класифікування – процес упорядкування або розподілу за класами; класифікація – система супідрядності для встановлення зв'язків між класами [20: 93-94].

5. Типологію і класифікацію здійснюють різними методами: в основу видової класифікації покладено диференціацію ознак, а в основу типології – їх інтеграцію [18: 145].

6. Тип словника визначають за його певною домінантною характеристикою (тлумачний, фразеологічний, антонімів та ін.), що переважно збігається з його назвою, тобто типологія словників – це переважно типологія їхніх назв [15: 142].

В. Г. Гак розрізняв загальний *тип* словника і окрему типологію розв'язань певних лексикографічних завдань (відтворення фонетики і граматики в словнику, співвідношення синхронії і діяchronії, відтворення системних відношень у лексиці, характер ілюстрацій тощо) [8: 3].

Найчастіше поняття «тип словника» трактують як:

а) сукупність головних лексикографічних параметрів, що виступають як диференційні ознаки конкретного словника, яким цей словник відповідає повною мірою [32: 126];

б) певну абстрактно уявлювану множину наявних словників, об'єднаних якою-небудь спільною ознакою (ознаками), у її протиставленні певній іншій множині словників за якою-небудь диференційною ознакою (ознаками) [22: 23].

Відповідно до концепції Л. В. Щерби, той чи той основний тип словників поділяється на часткові типи. «Кількість типів не обмежена, їх установлюють емпірично», - підкреслював учений [44: 289].

Поряд із терміном *тип* уживають також терміносполуку *однорідні типологічні групи* [1: 50]. М. М. Тютюнников підкреслив: якщо кількість словникових типів перевищує 5-7 і вони перестають сприйматися як цілісна система, тоді словники групують у *класи* [36: 14].

Багатоступеневе членування словникового типу на позиції нижчого рівня запропонувала Н. О. Лук'янова: *тип* → *підтип* → *різновид* [22: 23-24]. На кожному нижчому щаблі можливе перетинання, яке відповідає схемі розгалуженого дерева. Схоже ділення словникових типів подає Я. В. Капранов: *тип* → *підтип* → *клас* → *вид* → *різновид* [14: 187]. О. О. Тараненко словникові різновиди визначає як *жанри* (напр., словники фразеологізмів, синонімів) [35: 634].

Сукупність словників утворює їх *систему*, яку визначають як комплекс словників, створених на основі загальних принципів опису лексичних одиниць, із загальною теоретичною базою і методичною спрямованістю [42: 18]. Систему словників описують і аналізують у ході їх систематизації – специфічної форми дослідження, пізнавального процесу впорядкування певної множини розрізнених об'єктів і знання про них [39: 584].

Вибудування словникової типології / класифікації ґрунтується на поняттях «координата» (П. М. Денисов), «протиставлення (опозиція)» (Л. В. Щерба), «критерій», «диференційна ознака» (В. М. Лейчик), «пара-

метр» (Ю. М. Караулов), «підстава» (В. В. Морковкін), «фасет» (В. Ф. Роменська).

В. В. Морковкін урахував 3 підстави: «що-підставу», «як-підставу», «для кого підставу» [26: 13 - 23]. П. М. Денисов спирався на 4 координати: лінгвістичну, психологічну, соціологічну і семіотичну [12: 2]. Л. В. Щерба за основу взяв 6 протиставлень: академічний словник – словник-довідник; енциклопедичний – загальний словник; тезаурус – звичайний (тлумачний чи перекладний) словник; звичайний – ідеологічний (тематичний) словник; тлумачний – перекладний словник; неісторичний – історичний словник [44: 265-304]. Ю. М. Караулов виокремив 65 лексикографічних параметрів [15: 152]. На думку Я. В. Капранова, найголовніших параметрів не більше 5: об'єкт словникового опису; спосіб організації лексики; кількісний склад лексикографічного джерела та обсяг лексикографічної інформації; спосіб представлення лексичного значення слова; функції, цілі, призначення та параметри опису лексикографічної одиниці [14: 188]. С. В. Гриньов-Гриневиц запропонував розглядати 2 параметри термінологічних словників: композиційні характеристики (група параметрів макрокомпозиції і група параметрів мікрокомпозиції і набір елементів словникової інформації, а також третій параметр, запропонований Б. Ю. Городецьким, - зовнішній: вибір шару спеціальної лексики (предметна орієнтація словника: щодо мови / мов, ареалу, тематики, часової перспективи), призначення (сфера застосування словника: перекладні, навчальні, довідкові, інформаційні), адресна орієнтація, аспектна орієнтація (аспект, мовний рівень), функція (інвентаризація чи нормалізація), обсяг словника, принцип добирання лексики [10: 178-179].

Розрізняємо поняття «диференційна ознака», «класифікаційна / типологічна ознака», «фасетна ознака» (фасетом, або фасетним рядом, називають «сукупність усіх підкласів класифікаційної системи, отримуваних при поділі класу за однією класифікаційною ознакою» [36: 16]). Сукупність диференційних ознак отримує узагальнення в інтегральній класифікаційній (типологічній) ознаці, або, іншими словами, диференційна ознака репрезентує ту чи ту класифікаційну (типологічну) ознаку. Фасетна ознака, за визначенням М. М. Тютюнникова, це «будь-яка з класифікаційних ознак, застосовуваних для групування понять у фасетні ряди» [36: 16].

За спостереженням В. І. Перебийніс і В. М. Сорокіна, деталізація словникових класифікацій залежить від кількості диференційних ознак, на які спираються дослідники [29: 11]. В. Г. Гак урахував 8 класифікаційних ознак:

- 1) зміст (енциклопедичні, термінологічні, філологічні словники);
- 2) добір лексики (загальномовні і часткові словники: термінів, діалектів, іншомовних слів, неологізмів, мови письменника);

3) спосіб опису - щодо загальномовних словників, що розкривають окремі аспекти слів та відношень між ними (етимологічні, словотвірні, словосполучень, орфографічні, синонімів, анонімів, омонімів, частотні словники);

4) одиниці лексикографічного опису (словники морфем, слів, словосполучень, фразеологізмів, цитат);

5) розташування матеріалу (ідеографічні, асоціативні, інверсійні словники);

6) період функціонування слів (сучасні, історичні словники);

7) призначення (адресат) (словники помилок, труднощів, навчальні (пасивні й активні), нормативні словники);

8) кількість мов (одно-, дво-, багатомовні словники) [7: 462-464].

Б. Ю. Городецький виокремив 20 ознак: тип інформації (формальна чи також і семантична); аспект семантичної інформації; нормативність – описовість; часовий період; мова в цілому – окремі підмови; ступінь охоплення лексики; характер граматичної інформації; які стилістичні позначки використано; тип тлумачення; чи міститься енциклопедична інформація; чи є пояснення вмотивованості одиниць опису; ступінь урахування семантичних відношень; чи показано реалізацію одиниці в контексті; чи показано історію одиниці; наявність кількісних характеристик; формальний – семантичний принцип розміщення одиниць; наявність показників; наявність металінгвістичних відомостей; чи є зіставлення зі спорідненими мовами; чи є типологічне зіставлення з неспорідненими мовами. Л. В. Попова нарахувала 115 класифікаційних ознак словників, 26 з яких вважає найбільш частотними [31: 112].

Типології / класифікації за змістом поділяємо на:

- універсальні загальні (подають всеохопну словникову типологію / класифікацію в загальних рисах);
- універсальні деталізовані (подають всеохопну деталізовану словникову типологію / класифікацію);
- часткові (подають деталізовану словникову типологію / класифікацію певного типу словників);
- одноаспектні (подають класифікацію словників за одним аспектом, напр., за обсягом реєстру).

Відповідно до застосованої методики визначаємо кілька способів побудови класифікації словників:

- інвентаризувальна (М. Л. Апажев);
- довільна (Л. О. Введенська);
- ієрархічна (К. Л. Барнхарт);
- одноаспектна (Р. Ю. Кобрин);
- багатоаспектна / фасетна (В. Ф. Роменська);
- поєднання ієрархічної з фасетною (Л. Згуста).

Типологія словників у зарубіжній лексикографії

В англійській і американській лексикографії, за спостереженням В. Д. Табанакової, питання словникової класифікації не є гостродискусійним, типологія переважно ґрунтується на критеріях обсягу, використання, мети і подання. Поширеною є типологія: нормативні – дескриптивні словники; історичні – сучасні словники; словники літературної мови – словники розмовної мови [34: 59-60]. Автор першої ґрунтовної англословної праці з лексикографії Л. Згуста, поєднавши ієрархічний принцип із фасетним, відокремив енциклопедичні словники від лінгвістичних. Останні поділив на:

I група (хронологічна ознака): діахронні (історичні та етимологічні) і синхронні словники;

II група: загальні (нормативні, інвентаризаційні, академічні) і спеціальні словники;

III група (за мовною ознакою): одномовні і двомовні словники;

IV група (за призначенням словника): навчальні словники;

V група (розмір словника): великі (тезауруси і академічні словники), середні, малі, «субмінімальні» [49: 198-221].

Найбільш авторитетними в англо-американській лексикографічній традиції є класифікації Я. Малкіла, К. Л. Барнхарта і С. Лендау. Перший із лексикографів спирався на два головні принципи – багатоаспектність і незалежність кожної ознаки та поділив словники на підставі діапазону (обсяг, межі), перспективи (охоплення часового відтинку, порядок подання матеріалу, мета) і подання (дефініція, ілюстрування, графічні ілюстрації, особливі характеристики) [47: 3-24]. С. Лендау переконаний, що за цими трьома категоріями можна скласифікувати будь-який словник [21: 23].

Ієрархічна класифікація К. Л. Барнхарта передбачає академічні (історичні, діалектні, спеціалізовані: етимологічні, словники сленгу, орфоепічні, словники неологізмів) і комерційні / стандартні (великий і середній тлумачні словники) [45: 161-181].

С. Лендау запропонував свою класифікацію, яка, на його думку, точніше пояснює відмінності між словниками; він спирався на 10 класифікаційних ознак: кількість мов, варіант мови¹, провідна мова цільової аудиторії, форма подання, спосіб фінансування, вік користувачів, охоплений період часу, обсяг словника, межі охоплення тематичної галузі, обмеженість охоплення аспектів мови [21: 23-54].

На підставі практичного аналізу опублікованих словників побудував класифікацію Т. А. Себеок, виокремивши 17 класифікаційних ознак: авторство; абстрагування словника від текстів; внутрішня диференціація ма-

¹ Існує низка варіантів англійської мови: британський, американський, австралійський, канадський, ірландський, шотландський, новозеландський, південноафриканський.

теріалу; одиничність форм чи їх множинність усередині словникової статті; опертя на форму; опертя на значення; розміщення за формою, написанням; розміщення за значенням, змістом; покликання за формою, написанням; покликання за значенням, змістом; паспортизація слова (належність до певного діалекту, тексту); приклади вживання; тлумачення; частотність; походження; енциклопедичний опис [48: 363-374].

Класифікація англomовних словників Л. П. Ступіна оперта на 7 класифікаційних ознак: об'єкт опису (енциклопедичні, лінгвістичні словники); обсяг словника (великі, середні, малі); мова вхідних одиниць (одномовні, перекладні); опис окремих функціональних різновидів мови (словники літературної мови: словники мови письменників, неологізмів та ін.; діалектні словники, жаргонні словники та ін.); одиниця опису (словники іншомовних слів, фразеологізмів, синонімів, антонімів, словосполучень); який аспект лексичної одиниці описано (орфоепічні, орфографічні, частотні, словотвірні словники, словники рим); порядок розміщення слів (алфавітні, ідеологічні, інверсійні) [33: 12-18].

Типологія, що її розпрацювали французькі лінгвісти Ж. і К. Дюбуа, ґрунтується на трьох ознаках: кількість мов (одномовні (діалектні, стилістичні, технічні), двомовні, багатомовні словники); глибина опису лексики (екстенсивні словники з неглибоким описом лексики; інтенсивні словники з глибоким описом невеликої кількості одиниць); характер інформації (філологічний, енциклопедичний) [46].

Класифікацію польських словників запропонував П. Жмігородський:

- 1) з погляду мови: одномовні, перекладні (дво-, багатомовні);
- 2) з погляду порядку словникових статей: алфавітні (з прямим алфавітним порядком, зі зворотним алфавітним порядком), неалфавітні (гніздові, поняттєві);
- 3) з погляду змісту: загальномовні, спеціальні (фразеологічні, етимологічні, словозмінні, синтаксичні, історичні, нормативні (орфографічні, орфоепічні), словники іншомовних слів, синонімічні, антонімічні, омонімічні, діалектні, мовних варіантів, мови письменників, словники рим, частотні, словники скорочень, ономастичні);
- 4) з погляду призначення: наукові, популярні;
- 5) з погляду адресата: для носіїв мови, для тих, хто вивчає мову;
- 6) за підходом до матеріалу: описові, нормативні;
- 7) у межах загальномовної лексикографії: пасивні, активні;
- 8) з погляду часових меж: синхронні, діахронні;
- 9) з погляду головного предмета опису: загальномовні, формальні (орфографічні, орфоепічні, граматичні, словники рим, словники скорочень), комбінаторні (конкорданси);
- 10) з погляду фіксації словника: традиційні / книжкові, електронні / комп'ютерні (офлайнові, онлайнові, електронні перекладачі [50: 23-27].

В історії розпрацювання типології і класифікації словників, зокрема російської мови, на думку С. В. Гриньова-Гриневича, помітні три етапи:

I етап - 1950-1960 рр.: удосконалення ієрархічних класифікацій і перехід до фасетних;

II етап – 1970-ті рр.: превалювання фасетних класифікацій;

III етап – сучасний: параметричний підхід, виникнення гнучких багатоаспектних класифікацій [10: 183-184].

Розглянемо деякі авторські словникові типології.

Детальну практичну класифікацію зі 100 видів словників («систему словників», об'єднаних у «класи») вибудував М. Л. Апажев: тлумачні, тлумачно-комбінаторні, орфографічні, орфоепічні, словники граматичних форм, словники самостійних слів, словники незмінюваних слів, словники слів з подвійними приголосними, словники одно-дволітерних слів, словники службових слів, словники вигуків, словники модальних слів, граматико-орфографічні, граматико-стилістичні, комплексні словники, словники авторитетів, дистрибутивно-трансформаційні словники, словники розмовної лексики, словники труднощів, словники помилок, етнолінгвістичні словники, словники мовного етикету, словники жестів і міміки, словники символів, словники алюзій (натяків), зведені словники-показчики (**тлумачно-нормативні**); словники морфем, словотвірні словники, мотиваційні словники, словники аббревіатур, інверсійні словники (**морфемно-словотвірні**); ідеографічні словники, тематичні словники, семантичні словники, аналогічні словники, словники асоціативних норм, словники фреймових полів, словники синонімів, словники евфемізмів, словники табуйованих слів, словники гіпонімів і гіперонімів, словники антонімів, словники конверсивів, словники омонімів, словники паронімів, словники «фальшивих друзів перекладачів», словники таронімів, словники рим (римівники) (**асоціативно-семантичні**); історичні словники, словники етимологічних дублетів, словники народної етимології, словники мови письменників, словники мови окремих творів, словники мови окремих жанрів літератури, словники-конкорданси (**історико-етимологічні**); частотні словники, словники-мінімуми, словники в малюнках (**словники активної лексики**); словники граматичної сполучуваності слів, словники лексичної сполучуваності, словники епітетів, словники метафор, словники порівнянь, синтаксичні словники (**словники сполучуваності**); словники іншомовних слів, словники калькованих слів, лінгвокраїнознавчі словники, словники неперекладних слів, словники екзотизмів, словники варваризмів (**словники іншомовної лексики**); фразеологічні словники, пареміологічні словники, словники афоризмів, приповідок, цитат, словники крилатих слів, словники лозунгів, девізів, словники заздорних слів, тостів, застільних промов, словники, збірники анекдотів (**фразеологічні словники**); словники неологізмів, словники рідкісних слів, словники агнонімів, словники архаїзмів, словники ді-

алектизмів, словники просторічних слів, словники дитячої мови, словники жаргонізмів, словники арготизмів, словники, збірники татуювань (**словники пасивної (обмеженої) лексики**); словники власних імен, словники прізвищ, прізвиськ, словники назв жителів, словники етронімів, словники лінгвонімів, словники топонімів, словники гідронімів, словники космонімів, словники персонажів, літературних героїв, словники деонімів (**ономастичні словники**) [2: 17-20]

На 8 типів поділила лінгвістичні словники Л. О. Введенська (довільна класифікація): орфоепічні, орфографічні, акцентологічні; тлумачні; етимологічні, історичні; словотвірні, морфемні словники; семонімічні словники (синонімів, антонімів, паронімів, омонімів); граматичні; словники пасивної лексики (архаїзмів, історизмів, агнонімів, рідкісних слів, неологізмів; словники спеціальної, жаргонної, діалектної лексики [4: 38-67].

Кількість словників настільки велика і вони настільки неоднорідні, що їх важко охопити однією системою [29: 13]

Н. О. Лук'янова запропонувала 9 сукупностей критеріїв:

1) об'єкт словникового опису; 2) порядок розміщення об'єкта опису в лінгвістичному словнику; 3) наявність – відсутність дефініції; 4) кількісний склад реєстру та обсяг лексикографічної інформації; 5) аспекти лексикографічного опису; 6) параметри опису лексикографованих одиниць; 7) первинність – вторинність словника; 8) функції, цілі, призначення словника; 9) адресати (користувачі) словника, сфера використання [22: 24-28]. На підставі цих ознак дослідниця вибудувала типологію російських словників, поділивши їх на 3 типи:

Лінгвістичні, лінгвокультурологічні, енциклопедичні словники.

I. Лінгвістичні: одномовні, дво(багато)мовні.

■ Одномовні: загальні, навчальні.

◆ Загальні: системні, довідкові.

• Системні: тлумачні, аспектні; довідкові: науково-довідкові (інверсарії, частотні, етимологічні, комплексні), практично-довідкові (словники лексичних і граматичних труднощів), словники скорочень, ортологічні словники (орфографічні, орфоепічні), комплексні словники).

1.Тлумачні: загальні тлумачні і власне системні.

- Загальні тлумачні: словники літературної мови (нормативні), тлумачно-історичні словники, народно-розмовні, діалектні.

• Нормативні словники: алфавітні, гніздові, алфавітно-гніздові; великі, середні, малі; тлумачно-історичні: історико-реєструвальні (загальні, регіональні), історико-динамічні, історико-етимологічні, етимологічні (зокрема порівняльно-історичні); діалектні: диференційні (монодіалектні, полідіалектні, або зведені), повні.

2.Аспектні: лексичні (лексикони), нелексичні.

- Лексичні: семонімічні, словотвірні, польові.

• Семонімічні: словники, синонімів, антонімів, паронімів і лексичних труднощів, омонімів, лексичних варіантів слова; польові: *ідеографічні* (семантичні, тематичні, асоціативні), *словники, що*

об'єднують слова за функціональними характеристиками (словники активної лексики, пасивної лексики, словники неологізмів, функціональні словники), *словники іншомовних слів, ненормативні словники* (словники просторічної лексики, словники жаргону), *ідіолектні словники* (ідіостилістичні (словники мови письменників, словники окремих творів, поетичні словники), словники ідіостилістичних прийомів, словники особистості (словники дорослої особистості, словники дитячої мови), *ономастикони* (антропонімічні, топонімічні), відономастикони.

- Нелексичні: граматичні, дискурсивні, синтаксичні, словники засобів виразності (фразеологічні, порівнянь, перифраз, крилатих слів, паремій).

II. Енциклопедичні словники: загальні, часткові (загальнокультурної, історико-філологічної значущості, галузеві: філологічні (лінгвістичні і літературознавчі) та енциклопедичні словники інших галузей знання) [22: 28-42].

Типологія словників в українській лексикографії

В українському мовознавстві початок класифікаційних спроб дослідники виводять із праці І. Г. Верхратського «Кілька слів о словарі О. Партицького» (1875 р.), у якій автор схарактеризував «повний словар» із обсягом 100-400 тис. слів і «приручний словар» із реєстром 10-50 тис. слів [5: 304]. Л. А. Булаховський виокремив такі типи словників: перекладні, диференційні двомовні, багатомовні, тлумачні, спеціальні, ідеографічні, фразеологічні, словники ідіом, словники синонімів, діалектні, історичні, словники іншомовних слів [3: 159-164]. Л. С. Паламарчук, автор розділу «Лексикографія» в томі «Лексика і фразеологія» академічного курсу сучасної української літературної мови (1973), указував, що тип «словникової продукції» залежить від лексичного матеріалу і способу його опрацювання [28: 292]. Тлумачний словник він визначив як окремий тип, а синонімічні, фразеологічні словники, словники крилатих виразів, іншомовних, діалектних слів, термінів і словники мови письменника як різновиди тлумачного словника. Як окремі типи описав також перекладний, частотний, обернений словник [28: 293-295].

Автори проспекту «Українського семантичного словника» запропонували типологію словників за 8 параметрами: 1) принцип визначення значень одиниць словника; 2) спосіб організації реєстру; 3) обсяг словника; 4) відношення до типу мовного спілкування; 5) відношення до мовної норми; 6) спосіб представлення лексичного значення слова; 7) відношення до синхронії і діяхронії; 8) призначення словника [38].

У сучасній українській лексикографії поширення набула класифікаційна типологія О. О. Тараненка, яка традиційно розмежовує мовні (філологічні) й енциклопедичні словники. Мовні поділено на одномовні та перекладні. Одномовні скласифіковано: 1) за рівнями мови (лексичні, фразе-

ологічні, пареміологічні, словники крилатих слів і афоризмів, граматичні словники, морфемні, словотвірні, акцентологічні); 2) за охопленням словникового складу мови: а) тезауруси, словники-мінімуми, діалектні, термінологічні, жаргонні, дитячої лексики, молодіжного сленгу, мови письменників; б) словники загальних і власних назв; в) за іншими принципами вибірконості реєстру (словники іншомовних слів, лінгвокраїнознавчі словники, словники скорочень); 3) за аспектами опису слова: тлумачні словники і словники, що відображають окремі аспекти слова: системні лексико-семантичні відношення (словник синонімів, антонімів, паронімів, омонімів), синтаксичну і лексичну сполучуваність (словники керування, епітетів, асоціативних норм), нормативність уживання слів, написання, вимови і наголосу, частотність, походження, певні формальні параметри; 4) з погляду історичної перспективи та динаміки розвитку мови (історичні словники, словники застарілих слів, словники неологізмів). Перекладні поділяються на двомовні і багатомовні. За розміщенням лексичного матеріалу: алфавітні (прямі і зворотні, алфавітно-гніздові, власне ідеографічні і алфавітно-тематичні). За призначенням – на словники загального і словники спеціального призначення. За обсягом реєстру: короткі, середні, повні [35: 633-634].

В. І. Перебийніс і В. М. Сорокін вибудували ієрархічну класифікацію, орієнтуючись на призначення словника і спосіб подання матеріалу [29: 13-16].

Словники

лінгвістичні:

1) текстоорієнтовані:
частотні
словопоказники
конкорданси
мови письменників
крилатих слів
цитат

2) системоорієнтовані:

- а) загальні:
- нормативні:
• тлумачні
• перекладні
• довідкові:
орфографічні
орфоепічні
• навчальні:
тлумачні
перекладні
помилки і труднощі
- описові:
• тлумачні
• інверсійні
• перекладні
• рим
б) спеціальні:
словотвірної і морфемної будови
семантичні:

нелінгвістичні:

2) термінологічні
одномовні
перекладні

1) енциклопедичні
універсальні
галузеві

- синонімів
- антонімів
- омонімів
- тематичні
- тезауруси:
 - одномовні
 - перекладні
- асоціативні
 - діалектні
 - іншомовних слів
 - неологізмів
 - словосполучень
 - фразеологічні
 - етимологічні

Типологія лінгвістичних, зокрема термінологічних, словників Т. С. Володіної спирається на лексикографічні параметри, які дослідниця поділила на групи:

- композиційні параметри (макрокомпозиційних, мікрокомпозиційних), до яких примикають параметри авторської установки упорядника словника;

- елементи методичної установки словника, зокрема параметри предметної орієнтації словника, тематичної орієнтації (загальнонаукові, багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві, словники тимчасової орієнтації: неологізмів, сучасної лексики, етимологічні); мовної орієнтації (одно-, дво-, багатомовні словники);

- призначення словника (перекладні, довідкові, навчальні, інформаційні словники); параметр функції словника (нормативні, інвентаризаційні словники);

- параметр обсягу словника (повні, середні, короткі словники);

- головний параметр – принцип презентації спеціальної лексики в словнику: формальний (використовується в алфавітних – суцільних, зворотних, гніздових словниках, у частотних, потекстових, хронологічних словниках) і тематичний (в аналогічних, ідеографічних словниках (тезаурусах) асоціативного та ієрархічного типів [6: 39].

В. В. Дубічинський виокремив 9 типів словників [13: 43-45]:

I. За кількістю описуваних мов:

- 1) одномовні: пояснювальні (енциклопедичні, тлумачні, термінологічні, етимологічні, ономастичні, навчальні, лінгвокраїнознавчі, словники іншомовних слів); фіксувальні (орфографічні, частотні, зворотні, лексичні мінімуми, ідеографічні);

- 2) двомовні і багатомовні.

II. За охопленням лексики:

- 1) що охоплюють лексику «без обмеження» (енциклопедичні, тлумачні, орфографічні, орфоепічні, тезауруси);

- 2) що охоплюють певні лексичні шари:
 - а) за хронологічним принципом;
 - б) за стилістичними шарами;
 - в) за авторською лексикою;
 - г) за внутрішньомовною градацією слів (словники синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, фразеологізмів);
 - г) за відношенням до адресата (шкільні, для іноземців, для бізнесменів);
 - д) за професійним доббором лексики (термінологічні, галузеві, класифікатори, термінологічні тезауруси, термінологічні мінімуми).

III. За обсягом:

- 1) великі (повні);
- 2) короткі;
- 3) лексичні (термінологічні) мінімуми.

IV. За оформленням і деталізацією інформації:

- 1) комп'ютерні;
- 2) книгодруковані:
 - а) одностомні, багатостомні;
 - б) кишенькові;
 - в) ілюстровані.

V. За функціональним спрямуванням:

- 1) функціонально-галузеві;
- 2) функціонально-мовні;
- 3) функціонально-образні.

VI. За порядком подання лексичного матеріалу:

- 1) семасіологічні, алфавітні;
- 2) ономасіологічні;
- 3) алфавітні зворотні.

VII. З культурологічного погляду:

- 1) ономастичні;
- 2) «країнознавчі»;
- 3) словники з культури мови і літературної норми.

VIII. Мішані, або комплексні словники.

IX. Навчальні.

О. М. Демська зауважила поширеність таких класифікаційних параметрів: об'єкт лексикографування, склад реєстру, спосіб словникового опису, кількість мов, спрямованість лексикографічної праці, її мета і призначення, обсяг [11: 68]. Дослідниця вважає, по-перше, що неможливо встановити один домінуючий критерій, а по-друге, що система критеріїв повинна мати ознаки перспективності, тобто враховувати словники, які будуть укладені. Відповідно до цього вона вирізняє критерії найвищого порядку (1): кількість мов (одно-, кількамовний словник), часовий зріз (синх-

ронний, діяхронний словник), покриття мовної системи (тезаурус, словник), спосіб організації реєстру (алфавітний, гніздовий, алфавітно-гніздовий, ідеографічний, прямий, обернений); критерії нижчого порядку (2): аспекти опису (спеціальний, багатоаспектний, універсальний), спосіб опису (тлумачення, переклад, відображення системних формальних або змістових зв'язків, актуалізації тощо), засади лексикографування (прескриптивний, дескриптивний), адресат (теоретико-науковий, навчальний, довідник) і обсяг (словник-мінімум, малий, середній, великий) [11: 74].

Місце словників рим у словниковій типології

Попри теоретичну глибину і розпрацьованість словникових типологій, навіть інвентаризувальних і розгалужених фасетних та ієрархічних, вони не охоплюють усього масиву словників. Актуальною науковою проблемою сучасної теорії лексикографії є визначення місця римарію серед інших словників – і не лише у зв'язку з неоднаковими методологічними засадами побудови типології, а й унаслідок того, що, розпрацьовуючи її, дослідники нерідко не беруть до уваги ці словники. У такому випадку навіть досить детальна схема виявляється неповною або ж неоднозначною для пошуку місця римарію. Наприклад, класифікаційна система А. М. Цивіна складається з восьми схем, які, на думку автора, мають ознаки універсальності, глибини і перспективності [40: 100], проте виявлення в них місця для словника рим є досить проблематичним¹.

1. Співвідношення лівої і правої частини словника.

Одні з римаріїв (римонімічні, римемні, лексичні, словники римових ядер) належать до двобічних праць, які умовно (оскільки права частина містить римові ряди / гнізда) можна розглядати як формопояснювальні. Словник римових пар належить до одnobічних словників.

2. Спосіб розміщення реєстрових одиниць («заголовного словникового блоку»).

Дослідження моделей реєстру словників рим показало, що існує безліч способів організації реєстру, зокрема такі способи, як нетрадиційно-алфавітний, блоковий, циклічний і ациклічний, двобічний прямий і двобічний комбінований, послідовноалфавітний і непослідовноалфавітний, що в схемі А. М. Цивіна не відображені.

3. Склад лівої частини словника.

Словники рим з реєстровими одиницями римонімами, римемами, римовими ядрами належать до лексиконів. Реєстрове слово-римонім відносить працю до глосаріїв, а римема і римове ядро – умовно до морфемаріїв, хоча, як було доведено, ці одиниці не є ані морфемами, ані субморфами, ані квазіморфемами [25: 195]. Відповідь на питання, як кваліфікувати сло-

¹Типологію словників рим див. [25:284-285].

вники римових пар, схема не дає, оскільки римосполучення не можна розглядати як словосполучення.

4. Характер добору реєстрових одиниць.

Усі словники рим слід віднести до тезаурусів.

5. Об'єкт лексикографування.

Словників рим маємо розподіляти за підтипами як загальних, так і часткових словників, а також підтипами часткових словників книжної мови художньої літератури: таких, що описують мову окремих письменників і окремих творів.

6. Відображення історичних процесів.

Словники рим належать до словників, які реєструють рими того чи того синхронного зрізу мови.

7. Мета і призначення.

Належачи до словників-довідників, словники рим різняться за цими параметрами: загальномовні римарії можна кваліфікувати і як нормативні, оскільки вони регулюють норми римування, і як описові словники, які відображають (описують) римовий простір мови. Словники, що містять фактичний мовний матеріал, є описовими працями.

8. Належність реєстрової одиниці до власних назв чи апелятивів [40: 101-106].

Словники рим фіксують як власні назви, так і апелятиви.

Автори словникових типологій по-різному бачать місце словника рим. Деякі дослідники вказують на маргінальність словників рим та належність їх до «несерйозних словників» [27: 210]. Схвалення заслуговує усвідомлення складності цього типу праць (П. Жмігородський, В. О. Козирев, В. Д. Черняк). Найчастіше словники рим типологізують та відносять:

1. За змістом / об'єктом опису:

а) до спеціальних лінгвістичних словників [50: 25-26; 23: 123], словників зі спеціальним складом реєстру [11: 68];

б) до «авторських словників поезики» [24: 13]; «багато з них є частиною письменницької лексикографії [16: 257];

2. За предметом / аспектом опису – до формальних словників [50: 25-26]; до словників, що відображають певні формальні параметри слів [35: 634]; до групи словників, виокремлюваних за певним аспектом опису лексичної одиниці, поряд із орфоепічним, орфографічним, частотним і словотвірним словниками [33: 17].

3. За організацією / способом (принципом) подання матеріалу:

а) словники рим становлять окремий тип, визначений за організацією матеріалу відповідно до звучання (поряд із організацією за абеткою і поняттями) [21: 22]. За способом подання матеріалу вони зближаються зі зворотними словниками [16: 257]; належать до особливого різновиду інверсійних словників [27: 210];

б) за способом подання матеріалу належать до описових загальних системоорієнтованих словників (поряд із тлумачними, перекладними та інверсійними словниками) [29: 16, 100]; до групи асоціативно-семантичних словників [2: 19-20].

4. За метою і призначенням – до довідкових словників, поряд із частотними, тематичними, словниками антонімів [10: 166]. Вони є «своєрідним типом лексикографічних видань, головна мета яких – надати практичну допомогу особам, що віршують, перекладачам, які працюють із віршованим текстом» [16: 257].

Очевидно, з жодним із цих визначень, крім п. 1 а, не можна погодитися беззаперечно, оскільки видова розгалуженість словників рим показує, що такі ознаки, як організація реєстру та призначення словника є не класифікаційними (типологічними), що відокремлюють словники рим від інших типів словників, а диференційними, суттєвими для класифікації самих словників рим. Слушною є думка Л. Л. Шестакової про те, що одним зі шляхів розбудови словникової типології є розпрацювання часткової типології певного типу словників [41: 45]. Отже, для побудови вичерпної словникової типології потрібне врахування класифікаційного розгалуження всередині того чи того типу словників, проте актуальність такої типології буде тимчасова, адже практика укладання словників завжди опиняється попереду лексикографічної теорії. Інший шлях – відмежування словникової типології від класифікації словників певного типу.

Лексикографічна інформація в словниках різних типів перетинається, іноді утворюючи суттєві зони перетину [32:126], але в словнику рим такого не трапляється¹, тому словники рим вважаємо окремим чистим типом лексикографічної праці. Словники рим належать до філологічних одномовних словників, головною типологічною (класифікаційною) ознакою яких є загальний принцип добору матеріалу за параметром утворення особливого співзвуччя – рими.

Література

1. Андрющенко В. М. Вычислительная лексикография, ее возможности, перспективы. *Вопросы языкознания*. 1986. № 3. С. 42–53.
2. Апажев М. Л. Лексикография: теория и практика. Прошлое. Настоящее. Будущее (на материале русского, кабардино-черкесского и карачаево-балкарского языков). Нальчик: Эльбрус, 2005. 384 с.
3. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ: Рад. школа, 1959. 307 с.

¹Трапляються нечисленні винятки, як-от комплексний словник рим («Рими і наголоси в російській мові» (2012) А. О. Безгодова) і словник проміжного типу («Одноримки: словник омонімів та схожословів» (2011) О. С. Різниченка).

4. Введенская Л. А. Русская лексикография: учебн. пос. Москва: УКЦ «МарТ»; Ростов-на-Дону: Изд. центр «МарТ», 2007. 352 с.
5. Верхратский И. Кілька слів о словарі О. Партицького. *Правда*. 1875. Ч. 8. С. 303-310.
6. Володіна Т. С. Типологія лінгвістичних словників. *Science and Education a New Dimension: Philology*, 1 (3). Issue: 13. 2013. С. 38–41.
7. Гак Г. В. Словарь. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. С. 462-464.
8. Гак Г. В. Словарь В. И. Даля в свете типологии словарей. *Вопросы языкознания*. 2001. № 3. С. 3-12.
9. Герд А. С. Терминологический словарь среди других типов словарей. *Современная русская лексикография*. 1980. Ленинград: Наука, 1981. С. 106–112.
10. Гринев-Гриневиц С. В. Введение в терминографию: Как просто и легко составить словарь. Учеб. пос. Изд. 3-е, доп. Москва: Книжн. дом «Либроком», 2009. 224 с.
11. Демська О. М. Вступ до лексикографії: навч. посіб. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
12. Денисов П. Н. Основные проблемы теории лексикографии. Автореф. дисс. ... д. ф. н. Москва, 1976. 43 с.
13. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. Вена – Харьков, 1998. 160 с.
14. Капранов Я. В. Типологічна класово-видова організація лексикографічних джерел. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2014. Вип. 25. С. 183–198.
15. Караулов Ю. Н. Об одной тенденции в современной лексикографической практике. *Русский язык: проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. Виноградовские чтения IX-X.* / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1981. С. 135–153.
16. Козырев В. А., Черняк В. Д. Лексикография русского языка: век нынешний и век минувший. Второе изд., испр. и доп. Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2015. 631 с.
17. Козырев В. А., Черняк В. Д. Современные ориентации отечественной лексикографии. *Вопросы лексикографии*. 2014. № 1. С. 5–15.
18. Комова М. В. Класифікація термінологічних словників. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 620: Проблеми української термінології. С. 144–147.
19. Космеда Т. А. Основні засади і принципи «Короткого українсько-польського словника усталених виразів (еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я, приказки)». *Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я, приказки* / укл.

Т. Космеда, О. Гоменюк, Т. Осіпова; за заг. ред. Т. А. Космеди. Познань-Харків: Коло, 2017. С. 25–30.

20. Кушнарєнко Н. Н. Документоведение: учебник. 7-е изд., стереотип. Киев: Знання, 2006. 459 с.

21. Лендау С. І. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / пер. з англ. О. Д. Кочерги. Київ: К. І. С., 2012. 480 с.

22. Лукьянова Н. А. Типология русских лингвистических словарей. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология*. 2005. Т. 4. Вып. 4. С. 20–45.

23. Маслов Ю. С. Введение в языкознание: учеб. для филол. спец. вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Высш. шк., 1987. 272 с.

24. Милютин Т. А. Польская авторская лексикография. *Семинар «Теория и практика авторской лексикографии»*. 2015. С. 1–17. URL: http://www.ruslang.ru/images/seminar_aut_lexicogr/miljutina.pdf

25. Мовчун Л. В. Українська рима в системі мови і в мовній практиці. Київ: Інститут української мови НАН України, 2020. 472 с.

26. Морковкин В. В. Типология филологических словарей. *Вестник Национального технического университета «Харьковский политехнический институт»*: сб. науч. тр. № 19. Вып. 1: Vocabulum et Vocabularium. Харьков: НТУ «ХПИ», 1994. С. 13–23.

27. Нефёдова Л. А. Малый словарь рифм немецкого языка М. Мор и С. Корсо. *Ярославский педагогический вестник*. 2004. № 3. С. 210–214.

28. Паламарчук Л. С. Лексикографія. Сучасна українська літературна мова. *Лексика і фразеологія* / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1973. С. 292–330

29. Перебийніс В. І., Сорокін В. М. Традиційна та комп'ютерна лексикографія: навч. посібник. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2009. 218 с.

30. Пилипчук Д. П. Словники української мови: 1596–2018: бібліогр. покажчик. Київ: ВЦ «Просвіта», 2018. 1072 с.

31. Попова Л. В. Типологии и классификации словарей. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. № 20: Филология. Искусствоведение. Вып. 67. С. 106–113.

32. Сивак О. Б., Шадура В. А. Типологія електронних словників. *Південний архів. Філологічні науки*. Вип. 84. 2020. С. 124–131.

33. Ступин Л. П. Лексикография английского языка: учеб. пос. для студ. ин-тов и фак-тов иностр. яз. Москва: Высшая школа, 1985. 167 с.

34. Табанакова В. Д. Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях: дисс. ... д. филол. н. / Тюменский гос. унив. Тюмень, 2001. 288 с.

35. Тараненко О. О. Словник. *Українська мова*: енциклопедія. Вид. третє, зі змін. і доп. / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співго-

лови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 633–634.

36. Тютюнников Н. Н. Одноаспектная и многоаспектная классификация словарей. *Язык и культура*. 2015. № 17. С. 14–19.

37. Тютюнников Н. Н. Цели лексикографической типологии и классификации словарей информационной системы. *Перспективы развития информационных технологий*. Новосибирск, 2015. С. 41–45.

38. Украинский семантический словарь: проспект / відп. ред. М. М. Пещак. Київ: Наук. думка, 1990. 264 с.

39. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

40. Цывин А. М. К вопросу о классификации русских словарей. *Вопросы языкознания*. 1978. № 1. С. 100–108.

41. Шестакова Л. Л. Русская авторская лексикография: теория, история, современность: дисс. ... доктора филол. наук / Институт русск. яз. им. В. В. Виноградова Москва, 2012. 580 с.

42. Шилихина К. М. Теоретическая и практическая лексикография: учеб. пос. Воронеж, 2006. 58 с.

43. Шчэрбін В. К. Структура беларускай лексікаграфіі. *Лексикографічний бюлетень*. Вип. 20. Київ, 2011. С. 141–152.

44. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Москва, 1974. 428 с.

45. Barnhart C. L. Problems in editing commercial monolingual dictionaries. *Problems of lexicography*. Bloomington, 1975. P. 161–181.

46. Dubois J. et C. Introduction à la lexicographie: le dictionnaire. Paris, 1971. 217 p.

47. Malkiel Y. A typological classification of dictionaries on the basis of distinctive features. *Problems in lexicography*. Bloomington, 1962. P. 3–24.

48. Sebeok T. A. Materials for a typology of dictionaries. *Lingua*, 1962. Vol. XI. P. 363–374.

49. Zgusta L. Manual of lexicography. Praha: Academia, 1971. 360 p.

50. Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej. Wyd. trzecie rozszer. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. 310 s.

References

1. Andryushchenko, V. M. (1986). Computational lexicography, its possibilities, prospects. *Problems of linguistic*, 3, 42–53 (in Rus.).

3. Bulakhovsky, L. A. (1959). Essays on general linguistics. Kyiv: Radyanska shkola (in Ukr.).

2. Apazhev, M. L. (2005). Lexicography: theory and practice. Past. Present. Future (based on the Russian, Kabardino-Circassian and Karachai-Balkarian languages). Nalchik: Elbrus (in Rus.).
4. Vvedenskaya, L. A. (2007). Russian lexicography: textbook. Moscow: ECC "MarT"; Rostov-on-Don: Ed. center "MarT" (in Rus.).
5. Verkhatsky, I. (1875). A few words about the dictionary of O. Partytsky. *Pravda*, 8, 303–310 (in Ukr.).
6. Volodina, T. S. (2013). Typology of linguistic dictionaries. *Science and Education a New Dimension: Philology*, 1 (3). Issue: 13, 38-41. (in Ukr.).
7. Gak, G. V. (1990). Dictionary. *Linguistic encyclopedic dictionary*. Moscow: Sovyetskaya Encyclopedia, 462-464 (in Rus.).
8. Gak, G. V. (2001). Dictionary of VI Dahl in the light of the typology of dictionaries. *Problems of linguistics*, 3, 3–12 (in Rus.).
9. Gerd, A. S. (1981). Terminological dictionary among other types of dictionaries. *Modern Russian lexicography. 1980*. Leningrad: Nauka, 106-112 (in Rus.).
10. Grinev-Grinevich, S. V. (2009). Introduction to terminology: simple and easy way to compile a dictionary. Moscow: Knizhnyy Dom "Librocom" (in Rus.).
11. Demska, O. M. (2010). Introduction to lexicography. Kyiv: Vydavnychiy Dim "Kyievo-Mohylyanska Academiya" (in Ukr.).
12. Denisov, P. N. (1976). Basic problems of the theory of lexicography. Diss. abstract. ... d. philol. s. Moscow (in Rus.).
13. Dubichinsky, V. V. (1998). Theoretical and practical lexicography. Vienna - Kharkiv (in Rus.).
14. Kapranov, Ja. V. (2014). Typological class-species organization of lexicographic sources. *Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics*, 25, 183-198 (in Ukr.).
15. Karaulov, Yu. N. (1981). About one tendency in modern lexicographic practice. *Russian language: problems of artistic speech. Lexicology and Lexicography. Vinogradov Readings IX-X*. Moscow: Nauka, 135-153. (in Rus.).
16. Kozyrev, V. A, Chernyak, V. D. (2015). Lexicography of the Russian language: the present century and the past century. St. Petersburg: Izdatelstvo RGPU im. A. I. Herzena (in Rus.).
17. Kozyrev, V. A, Chernyak, V. D. (2014). Modern orientations of domestic lexicography. *Problems of lexicography*, 1, 5–15 (in Rus.).
18. Komova, M. V. (2008). Classification of terminological dictionaries. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 620: *Problems of Ukrainian terminology*, 144–147 (in Ukr.).
19. Kosmeda, T. A. (2017). Basic principles and principles of the "Short Ukrainian-Polish dictionary of established expressions (word equivalents,

phraseologies, proverbs, sayings)”. *Short Ukrainian-Polish dictionary of established expressions: word equivalents, phraseologies, proverbs, sayings*. Poznan - Kharkiv: Kolo, 25–30 (in Ukr.).

20. Kushnarenko, N. N. (2006). *Document science: textbook*. Kyiv: Znannya (in Rus.).

21. Landau, S. I. (2012). *Dictionaries: the art and craft of lexicography*. Kyiv: KIS (in Ukr.).

22. Lukyanova, N. A. (2005). Typology of Russian linguistic dictionaries. *Novosibirsk State University Bulletin. Series: History, Philology*, 4. Iss. 4, 20-45. (in Rus.).

23. Maslov, Yu. S. (1987). *Introduction to linguistics: textbook*. Moscow: Vysshaya. shkola (in Rus.).

24. Milyutina, T. A. (2015). Polish author's lexicography. *Seminar “Theory and Practice of Author's Lexicography”*, 1–17. URL: http://www.ruslang.ru/images/seminar_aut_lexicogr/miljutina.pdf (in Rus.).

25. Movchun, L. V. (2020). Ukrainian rhyme in the language system and language practice. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

26. Morkovkin, V. V. (1994). Typology of philological dictionaries. *Bulletin of the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”*, 19. Issue. 1: Vocabulum et Vocabularium. Kharkiv: NTU “KhPI”, 13-23 (in Rus.).

27. Nefedova, L. A. (2004). Short rhyming dictionary of the German language of M. Mor and S. Corso. *Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 3, 210–214 (in Rus.).

28. Palamarchuk, L. S. (1973). Lexicography. *Modern Ukrainian literary language. Vocabulary and phraseology*. Kyiv: Naukova dumka, 292-330 (in Ukr.).

29. Perebyinis, V. I, Sorokin, V. M. (2009). *Traditional and computer lexicography*. Kyiv: KNLU Center. (in Ukr.).

30. Pylypchuk, D. P. (2018). *Dictionaries of the Ukrainian language: 1596-2018: bibliogr. index*. Kyiv: VC “Prosvita” (in Ukr.).

31. Popova, L. V. (2012). Typology and classification of dictionaries. *Bulletin of the Chelyabinsk State University*, 20: Philology. Art criticism. Issue 67, 106-113 (in Rus.).

32. Sivak, O. B, Shadura, V. A. (2020). Typology of electronic dictionaries. *Southern archive. Philological sciences*, 84, 124–131. (in Ukr.).

33. Stupin, L. P. (1985). *Lexicography of the English language*. Moscow: Vysshaya Shkola (in Rus.).

34. Tabanakova, V. D. (2001). Ideographic description of scientific terminology in special dictionaries: diss. ... d. philol. s. Tyumen (in Rus.).

35. Taranenko, O. O. (2007). Dictionary. *Ukrainian language: encyclopedia*. Kyiv: Vydavnytstvo "Ukr. encyclia" imeni M. P. Bazhana, 633-634 (in Ukr.).
36. Tyutyunnikov, N. N. (2015). Single-aspect and multi-aspect classification of dictionaries. *Language and culture*, 17, 14–19 (in Rus.).
37. Tyutyunnikov, N. N. (2015). Objectives of lexicographic typology and classification of information system dictionaries. *Information technology development prospects*. Novosibirsk, 41–45. (in Rus.).
38. Peshchak, M. M., ed. (1990). Ukrainian semantic dictionary. Kuiv: Naukova dumka (in Ukr.).
39. Philosophical encyclopedic dictionary (2002). Kyiv: Abris (in Ukr.).
40. Tsyvin, A. M. (1978). On the classification of Russian dictionaries. *Problems of linguistics*, 1, 100–108. (in Rus.).
41. Shestakova, L. L. (2012). Russian author's lexicography: theory, history, modernity: diss. ... d. philol. s. Moscow (in Rus.).
42. Shilikhina, K. M. (2006). Theoretical and practical lexicography. Voronezh (in Rus.).
43. Shcherbin, V. K. (2011). The structure of Belarusian lexicography. *Lexicographic bulletin*, 20, 141–152 (in Belarus.).
44. Shcherba, L. V. (1974). Language system and speech activity. Moscow (in Rus.).
45. Barnhart, C. L. (1975). Problems in editing commercial monolingual dictionaries. *Problems of lexicography*, 161–181 (in Eng.).
46. Dubois, J. et C. (1971). Introduction à la lexicographie: le dictionnaire. Paris (in Fr.).
47. Malkiel, Y. (1962). A typological classification of dictionaries on the basis of distinctive features. *Problems in lexicography*, 3–24 (in Eng.).
48. Sebeok, T. A. (1962). Materials for a typology of dictionaries. *Lingua*, XI, 363-374 (in Eng.).
49. Zgusta, L. (1971). Manual of lexicography. Praha: Academia (in Eng.).
50. Żmigrodzki, P. (2009). Wprowadzenie do leksykografii polskiej. Wyd. trzecie rozszer. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego (in Pol.).

Larysa Movchun

Vocabulary typology on the way to research tasks

The article is devoted to the problem of typology of dictionaries. Our purpose was to determine the place of the rhyming dictionary in the dictionary typology. To do this, key concepts such as "typology", "classification", "type", "differential feature", "classification feature" were

clarified. Dictionary typologies and classifications in foreign and domestic lexicography were analyzed.

It was found that despite the theoretical depth of dictionary typologies, they do not cover the entire array of dictionaries. An urgent scientific problem of modern theory of lexicography is to determine the place of the rhyming dictionary among other dictionaries. This is explained not only by different methodological principles of typology, but also by insufficient attention to the rhyming dictionaries. Even quite detailed schemes are incomplete or ambiguous.

It has been suggested that in order to construct a comprehensive dictionary typology, it is necessary to take into account the classification branching within one or another type of dictionaries. However, the relevance of such a typology will be temporary, because the practice of compiling dictionaries is always ahead of lexicographic theory. Another way is to separate the dictionary typology from the classification of dictionaries of a certain type.

Rhyming dictionaries are a separate pure type of lexicographical work. They belong to philological monolingual dictionaries. Their main feature is the general principle of selection of material according to the parameter of formation of a special consonance, i. e. rhyme.

Key words: *dictionary, typology, classification, rhyming dictionary, rhyme.*

Оксана Тищенко

УДК 811.161.2.373.374.+П.О.Куліш

Пантелеймон Куліш в українській лексикографії

У статті розглянуто роль спадщини П.О. Куліша в словниковому процесі 20-х років ХХ століття, зокрема, місце його мовної творчості, етнографічної та видавничої діяльності у створенні «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова, який сьогодні має велике значення для відновлення автентичності мовомислення українців та створення українськомовних словників ХХІ ст. Заналізовано дані Архівної картотеки як можливий лексико-ілюстративний матеріал втраченого 4 тому РУС, зокрема з погляду впливу мовного спадку П.О. Куліша на словники та мову сучасності.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, лексикографія, «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова, Архівна картотека, реєстр 4-го тому, текстова фіксація, лексикографічна фіксація.

Відновити й утримати самотність українського лексичного та граматичного ладу, а надто після тривалого російщення, можливо, якщо усунути невинуватене засилля іншомовної лексики, повернути питомі моделі словотворення, словозміни, синтаксичні конструкції, синоніми, схеми наголошування тощо, обґрунтувати критерії нормативності тих чи тих мовних одиниць. У цьому процесі мовознавці, зокрема лексикографи, звертаються до досвіду класиків українського письменства, яким, безумовно, є П.О. Куліш, а також до найавторитетніших знавців українського слова минулого, зокрема словників Української академії наук. Так триває відродження влучних питомих одиниць, моделей, яких із різних причин немає в українських словниках другої половини ХХ ст., як от *с места в карьер* (рос.) – *з копита́ учва́л* (укр.); *афиша* (рос.) – *афі́ша, опові́стка* (укр.); *фотографический снимок* (рос.) – *зня́ток, зні́мок, світли́на, фотогра́фія* (укр.) (РУС). Тому в Україні активно повертають до обігу словникові надбання періоду національно-культурного відродження 1920–1930 рр. ХХ ст. – «золотої доби» української лексикографії як поживу для роздумів, критичного опрацювання зібраного й упорядкованого лексикографами п. п. ХХ ст. лексичного матеріалу для сучасного мовного будівництва в Україні.

Як відомо, основою укладання будь-якого словника є чітко випрацьовані принципи формування його джерельної бази, реєстру та пояснення одиниць, зумовлені типом і призначенням створюваної праці. Не спричиняє сумнівів те, що спеціальна мовна база – лексична картотека, тобто збі-

рка карток-ілюстрацій лексико-фразеологічного складу мови у текстах різних сфер уживання мови та її функціональних стилів – великою мірою визначає структуру корпусу словника й певних статей. Водночас укладають таку фактографічну базу словника відповідно до певних чинників: типу й призначення словника, мовної, позамовної та мовознавчої ситуації доби. Тобто для укладання картотеки важливо долучати ті джерела, які відбивають стан мови певного часу й водночас стан її наукового, мовознавчого дослідження, а отже, впливають на її унормування; джерела, що в мовній формі втілюють важливі прикмети певного періоду історії спільноти, її культури й свідомості. Отже, тип словника, методологічні засади добору мовних джерел і якість, соціальна і мовна значущість цих джерел спричинені як власне науковими, так і суспільно-політичними чинниками певної доби.

Після тривалого панування російської мови на східноукраїнських землях, 1905 р. уряд імперської Росії під тиском громадської, політичної та наукової еліти скасував заборону на вживання української мови в публічному просторі, а отже – постало завдання відновити повноцінне її функціонування, тому назріла гостра потреба (а особливо у зв'язку з дерусифікаційними процесами з 1918 р.) в російсько-українських словниках – як спеціальних, термінологічних, так і загальномовних. Над укладанням такого перекладного загальномовного словника – «Російсько-українського словника» (далі – РУС) – 1918 р. й почали працювати фахівці Української академії наук, зокрема А.Ю. Кримський та С.О. Єфремов як редактори [0; РУС: Переднє слово].

Закономірно, що постало питання лексичної та ілюстративної бази для цього словника, а отже, взялися до «праці над збиранням лексичного знадібку, добуваючи його в певній системі з живих людських говірок, з фольклорних записів, і з мови поодиноких авторів»¹ [0]. Картотеку Комісії для складання словника живої української мови Всеукраїнської Академії наук (далі – КСЖУМ) сформовано здебільшого протягом 1919–1923 рр. на базі творів класиків української художньої літератури², фольклорних та етнографічних матеріалів³, записів живого народного мовлення з різних регіонів України⁴, словників⁵ тощо. Далі її доповнювали матеріалом з тво-

¹ У цитатах зберігаємо мову оригіналів.

² Матеріал із творів П.О. Куліша, Б.Д. Грінченка, О.Я. Кониського, М.М. Коцюбинського, В.І. Самійленка, В.С. Стефаника, Лесі Українки, І.Я. Франка та інших класиків української літератури.

³ *Етнографічний збірник*, Наукове Товариство імені Шевченка. Львів, 1897; *Записки о Южной Руси*, СПб.: Издал П. Кулиш, 1856, Т. 1; *Народныя южнорусскія песни*. Амвросій Метлинскій. Київ, 1854 тощо.

⁴ Записи із села Франтівки на Липовеччині, села Бандурова на Чигиринщині, із Черкаського повіту, з Житомирщини, Бессараби, Києва та багато ін., зокрема до картотеки переписували зібрану раніше А. Ю. Кримським картотеку його малої батьківщини – Звенигородщини.

⁵ Це праці попереднього періоду, насамперед – *Словарь української мови* у 4-х томах, за ред. Б.Д. Грінченка, Київ, 1907–1909, виписувано також матеріал з *Українсько-російського словника* В.Г. Дубровського, Київ, 1909, *Словаря російсько-українського* у 4-х томах М. Уманця і А. Спілки,

рів сучасників¹ та з нових лексикографічних праць. Принцип добору джерел свідчить про наступство й розвиток української лексикографічної традиції, зокрема, виформовуваної в «Словарі російсько-українському» М. Уманця й А. Спілки (1893–1898) і утвердженій під час укладання «Словаря української мови» за ред. Б. Д. Грінченка (1907–1909), поглибленої словникарством поч. ХХ ст.

Сьогодні картотека КСЖУМ (далі – Архівна картотека², АК) уперше від 30-х р. ХХ ст. стає об'єктом наукової уваги мовознавців-лексикографів саме як матеріали Комісії взагалі і, зокрема, «Російсько-українського словника»³. Понад півстоліття ці матеріали вважали втраченими, тепер же картки (частково розпізнані) удоступнено в електронному форматі на сайті «Архівна картотека»⁴ Інституту української мови НАН України. Для всіх зацікавлених є прямий доступ до картотеки КСЖУМ, можливість з'ясувати, зокрема, на якому матеріалі міг бути творений 4 том «Російсько-українського словника» 1924 – 1933 рр., якою лексикою міг бути доповнений 4 том Грінченкового «Словника української мови» за ред. С.О. Єфремова, А.В. Ніковського (видання словника теж обірвалося 1928-го року на 3 томі), яка лексика не увійшла до інших загальномовних українських словників того часу. Адже, як відомо, протягом 1926–1932 рр. працівники Інституту української наукової мови. видали понад 50 термінологічних словників, у 1930-х роках в УРСР планували видати 20-томну енциклопедію, але через репресії 30-х рр. проти української культури і її діячів розвиток словникарської справи на національній основі було перервано.

Отже, Архівна картотека – це зібрання лексико-фразеологічних матеріалів КСЖУМ, зокрема робочих матеріалів «Російсько-українського словника» за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова і його втраченого 4 тому⁵, на чому й зосередьмо нашу увагу.

Львів, 1893–1898, а також словників І.Г. Верхратського, М.М. Левченка та ін. Для укладання РУС активно використовували матеріали тогочасних термінологічних словників, що виходили в Академії.

¹ С.О. Єфремова, А.Ю. Кримського, Миколи Хвильового, Г.М. Косинки, М.Т. Рильського, П.Г. Тичини та ін.

² Така назва умовна: у 50-х рр. ХХ ст. усілілі картки було марковано штампом «Архівна» і вліто до новостворюваної Лексичної картотеки словникового відділу Інституту мовознавства. Відтоді у звітній документації відділу її називали «Архівна картотека» замість «Стара картотека» [0].

³ З 1929 р. у зв'язку зі справою СВУ, а пізніше, у 1933–1937 рр., внаслідок боротьби з «націоналістичним шкідництвом і перекичуванням в галузі українського мовознавства» матеріали як словника, так і картотеки було «переглянуто», внаслідок чого значну частину карток вилучено і, напевно, знищено. З АК зникли матеріали з Біблії, з творів С.О. Єфремова, М.Г. Хвильового та Г.М. Косинки, а також перекладів В.Г. Короленка взагалі, не лише за ред. С.О. Єфремова. Немає в АК й прізвищ М.О. Скрипника, В.П. Підмогильного, М.К. Зерова, яких часто цитують в РУС [0].

⁴ Проект здійснено за підтримки Українського культурного фонду (№1109, вересень–листопад 2018 р.).

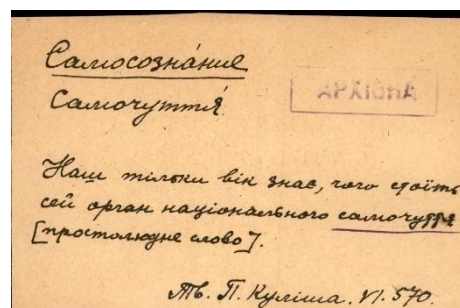
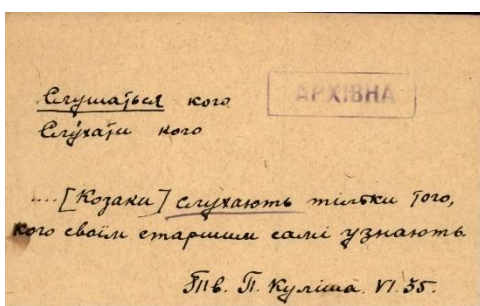
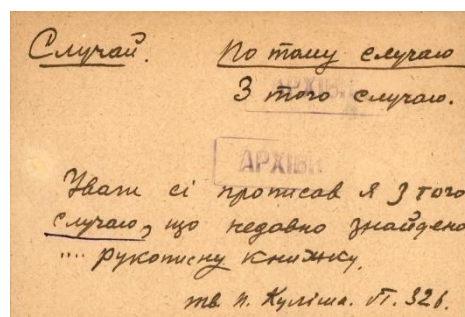
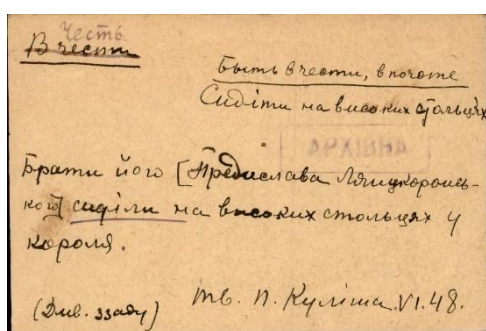
⁵ Імовірно, ця картотека містить матеріали картотеки видатного українського мовознавця П.Г. Житецького, а також журналу «Київська старовина», яка лягла в основу «Словаря української мови» за ред. Б.Д. Грінченка.

Яке місце посідає постать П.О. Куліша в словникарському процесі того періоду, зокрема у створенні РУС? Як вплинула його мовна творчість, етнографічна й видавнича діяльність на лекскографічне розпрацювання мови того часу?

Самі автори РУС скласифікували джерельну базу словника за такими напрямками: а) лексика художньої літератури української за останні [на 1921 р. – О.Т.] 50–55 років; б) етнографічні видання; в) твори наукові, критичні та публіцистичні переважно найближчих двох десятиліть, а також записи живої мови (як «з народних вуст», так і інтелігенції), матеріали тогочасної преси [РУС, Переднє слово, VII]. Фактично до всіх названих категорій розписуваних текстів доречним буде згадати ім'я П.О. Куліша.

Рисунок 1. Картки АК, створені на основі текстів П.О. Куліша.

Називаючи письменників, твори яких необхідно долучити до слов-

никової справи, автори РУС наголошують на постаті П.О. Куліша як одного з «давніших» класиків, необхідних для додаткового розписування, поповнення картотеки, і це не спричиняє подиву: П.О. Куліша називають ключовою постаттю в становленні модерної української культури. Д.І. Чижевський наголошував, що «внутрішню цілість і цілісність Куліша становила ідея України» [0: 156], а тексти письменника репрезентують Куліша як творця якісно нових форм, що є явищем вкрай рідкісним навіть у світовій літературі [0]. Через наявність у працях Куліша суперечностей багато його творів з часом були коли не відкинуті чи заборонені, то «забуті», особливо за радянської доби як вияви «українського буржуазно-поміщицького націоналіста» [13]. Романтик / позитивіст, революціонер / монархіст, прихильник незалежності / консерватор, козакофіл / козакофоб, свій серед чужих / чужий серед своїх: такі крайні характе-

ристики П.О. Куліша робили його не зручним для всіх влад і режимів, і лише останнім часом його намагаються оцінити об'єктивно, без чорно-білих рефлексій.

Для РУС вагоме значення мав П.О. Куліш і як перекладач, зокрема Святого Письма за співавторства І.С. Нечуя-Левицького та І.П. Пулюя¹ [РУС: Переднє слово, VII]. Прагнучи ввести класику світової культури до українського письменства, української культури, свідомості, П.О. Куліш опрацював майже всього Шекспіра, Гете, Дж. Байрона, Шіллера, Гайне, Міцкевича, також Пушкіна, Фета, Нікітіна, Кольцова, Некрасова, узяв участь у першому повному перекладі Біблії. Дослідники зазначають, що Куліш намагався уникати популярного переказу, послуговувався ресурсами «староруської» мови як літературної, як мови книжної традиції, хоч інколи старослов'янськи й ускладнюють сприйняття [0], та вплив Кулішевих перекладів і сформований ним тип перекладача-фахівця відзначають і в Іванові Франкові та Миколі Зерові, і в Григорієві Кочурі та Миколі Лукашеві.

Окрім того, що П.О. Куліш був одним із найвідоміших діячів української національної культури та суспільно-політичного життя, він як видавець утілював ідеї національно-визвольного руху, відродження й поширення української мови у книговидаванні. Після того, як П.О. Куліш відбув покарання у справі Кирило-Мефодіївського братства, влада Російської імперії до сер. XIX ст. вважала його неблагонадійним, що реалізувала в жорсткому контролі, цензуруванні продукції, зокрема раніше дозволених його творів (власне, як і всіх друкованих українських видань – Т.Г. Шевченка, М.І. Костомарова та ін., аж до музичних текстів). Зі зміною влади у 50-х – 80-х рр. XIX ст. з'явилася можливість вільніше провадити видання українських книжок, і хоч назву «Українська друкарня» було не схвалено, у новоствореній «Друкарні Пантелеймона Куліша» побачило світ чи не все українське письменство тієї доби: Т.Г. Шевченко, Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, Ганна Барвінок, сам П.О. Куліш та інші (у серії «Сільська бібліотека»). Інший напрям видавничого руху – українська періодика: журнали, альманахи, зокрема часопис «Хата» (після заборони якого Куліш друкує модифіковане видання – літературний альманах «Хата»). Вдалося реалізувати етнографічно-фольклористичний, історіографічний та літературний збірник «Записки о Южной Руси», хоч і без утисків цензури, адже звідусіль влада вимагала вилучати згадки про

¹ Свою працю він розпочав 1860 р. Згодом до нього приєднався І. Нечуй-Левицький, а 1869 р. – Іван Пулюй (відомий учений-фізик, що мав глибокі знання з богослов'я). Новий Заповіт у їхньому перекладі опублікувало Науковотовариство імені Шевченка 1881 р. у Львові. Праця над Старим Заповітом тривала. Під час пожежі 1885 р. в Мотронівці згорів рукопис перекладу Старого Заповіту. Перекладачі знову почали працювати над його перекладом від самого початку. По смерті П.О. Куліша (1897 р.) переклад завершив І. Пулюй. 1903 р. за кордоном видано першу повну українську Біблію (Святе письмо Старого і Нового Завіту), яку неодноразово перевидавали в різних країнах світу, а в Україні – лише 2000 р.

негативні наслідки «дружби» Росії та Малоросії в минулому й натяки на самостійність України на той час. Внаслідок «валуєвської» політики П.О. Куліш вимушено відходить від видавничої діяльності [0]. Різностильові тексти, щовийшли друком за сприяння Куліша, активно залучено до лексикографічного процесу п. XX ст.

Як представлено ці надбання П.О. Куліша у РУС та в АК?

П.О. Куліш – автор, перекладач (разом із перекладами біблійної літератури) в РУС¹: 2275 цитувань (6,5% від загальної кількості покликань)²; в АК: 0,68%³; П.О. Куліш – укладач етнографічних матеріалів у РУС: 67 цитувань (0,19%); в АК: 1,05%. (Таблиця 1).

Таблиця 1. П.О. Куліш у «Російсько-українському словнику» (1924–1933)⁴ та в Архівній картотеці.

П.О. Куліш – автор, перекладач	
РУС (2275 цитувань – 6,5%)	АК (0,68%)
авторські твори Чорна Рада, хроніка 1663 року / Написав П. Куліш. – СПб.: [Тип. А. Якобсона], 1857. – 428 с. Дівоче серце: Идилія П.А. Куліша. – К.: [Изд. Кн. Магази́на В.П. Наголки́на. Тип. М.П. Фри́ца], 1876. – 35 с. Драмована трылогія / Панько Олелькович Кулиш. – Х.: Печатня «Печ. Діло» князя [К.Н.] Гагарина, 1900. – 150, 316, [3] с. [Зміст: Ч. 1. Байда, Князь Дм. Вышневецький; Ч. 2. Гетьман Петро Сагайдашний; Ч. 3. Наказный Гетьман Северын Налывайко]. Маруся Богуславка. Поема // Літературно-науковий Вістник. – 1899. – кн. X, XI, XII; 1901, кн. II и III.	авторські твори Твори Пантелеймона Куліша: В 6 т. – Львів, 1908–1910 (Т. 2, Т. 6). переклади: - художня література Макбет / Пер. П.А. Куліша [Виданий з передм. і поясн. І. Франка]. – Львів: [Накл. Укр.-руської вид. спілки], 1900. – XIX, 118 с. [Укр.-руська вид. спілка. I сер., № 18. Передм., с. III–XIX. – Поясн., с. 109–118]. Антоній і Клеопатра / Пер. П.А. Куліша. [Виданий з передм. і поясн. І. Франка]. – Львів: [Накл. Укр.-руської вид. спілки], 1901. – XIV, 180 с. [Укр.-руська вид. спілка. I сер., № 32. Передм., с. III–XIV. – Поясн., с. 163–180].

¹ Усього покликань у РУС на джерела всіх типів: 35112 [7].

² Для порівняння частки інших авторів: найбільше 2499 покликань на твори Б. Д. Грінченка (7,11%), трохи менше: 1378 покликань на твори Лесі Українки (3,9%); І.Я. Франка – 1283 (3,65%), Т.Г. Шевченка – 1267 покликань (3,6%) та ін.; серед найменш цитованих: К. Й. Каутський – 11 покликань та ін., напр., Григорій Косинка – 1 покликання [0].

³ Зазначимо, що це дещо умовне число, оскільки підрахунки зроблено на основі опрацювання невеликого фрагмента АК – 5 тис. карток. Для порівняння частки інших авторів та джерел в цьому фрагменті: найбільша належить Т.Г. Шевченку 10%, трохи більша: П.П. Гулаку-Артемівському 0,95%, Панасу Мирному 0,88%, трохи меншу мають: М.П. Бажан Л.І. Боровиковський Є.П. Гребінка – по 0,4%; найменшу: Азбука комунізму, О.Є. Корнійчук, І. Манжура, А.Л. Метлинський, Л.М. Старицька-Черняхівська, Д.А. Фурманов, Статут УАН, та ін.: по 0,03% [0].

⁴ Використано дослідницький список джерел РУС, встановлений Ю.В. Поздрань за методикою, випрацьованою спільно з О.М. Тищенко [7; 12].

П.О. Куліш – автор, перекладач	
переклади: -художня література Макбет / Пер. П.А. Куліша [Виданий з передм. і поясн. І. Франка]. – Львів: [Накл. Укр.-руської вид. спілки], 1900. – XIX, 118 с. [Укр.-руська вид. спілка. I сер., № 18. Передм., с. III–XIX. – Поясн., с. 109–118]. - релігійна література Біблія / Переклад П.О. Куліша, І.П. Пулюя, І.С. Нечуя-Левицького/ – Відень, 1901. Иов / Переспів Павла Ратая [П.О. Куліш]. – Львів: [Коштом и заходом «Правди». Друк. Ставропиг. Ин-та. Під зарядом С. Гучковського], 1869. – 96 с. Псалтирабо книга хвали Божої / Переспівукраїнський Павла Ратая [П.О. Куліш]. – Львів: [Накладамвт. Друк. К. Будвайсера], 1871. – 329 с.	Приборканагоструха: Комедія в 5 діях з передгрою / Пер. П. А. Куліша [Виданий з передм. і поясн. І. Франка]. – Львів: [Накл. Укр.-руської вид. спілки], 1900. – XV, 117 с. [Укр.-руська вид. спілка. I сер., № 15. Передм., с. III–XV. – Поясн., с. 113–117]. Отелло. Троїл та Кресида. Комедія помилок. / Пер. П.А. Куліша. Т. I. – Львів: [Накладом перекладчика], 1882. – 418 с. [Зміст: Передмова, с 5; Отелло, с. 7–173; Троїл та Кресида, с. 175–333; Комедіяпомилок, с. 335–418]. Коріолан / Пер. П.А. Куліша [Виданий з передм. і поясн. І. Франка]. – Львів: [Накл. Укр.-руської вид. спілки], 1900. – XI, 169 с. [Укр.-руська вид. спілка. I сер., № 20. Передм., с III–XII. – Поясн., с. 155–169]. Король Лір / Пер. П.А. Куліша. [Виданий з передм. і поясн. І. Франка]. – Львів: [Накл. Укр.-руської вид. спілки], 1902. – XVI, 164 с. [Укр.-руська вид. спілка. I сер., № 44. Передмова, с. III–XVI. – Пояснення, с. 161–164]. Юлій Цезар / Пер. П.А. Куліша. [Виданий з передм. і поясн. І. Франка]. – Львів: [Накл. Укр.-руської вид. спілки], 1900. – XI, 130 с. [Укр.-руська вид. спілка. I сер., № 27). Передм., с. III–XI. – Поясн., с. 115–130]. - релігійна література 1-ше посл. Йоанна Богослова, IV, 17 (Новий заповіт)
П.О. Куліш – укладач, упорядник	
РУС (67 цитувань – 0,19%)	АК (1,05%)
Записки о Южной Руси. – СПб.: Издал П. Кулиш. [Тип. А. Якобсона], 1856. – Т. 1, 2 / [Уклад., авт. передм., приміт., поясн. П.О. Куліш]. – 322 с.; 1857. – Т. 2 – 354 с.	
Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року: 3 додатком посліслов-	

П.О. Куліш – автор, перекладач	
ья / П.А. Куліш. – 2-м типом. – Львів: [Накладом Авт. Друк. Т-ва им. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського], 1882. – 40 с.	
П.О. Куліш – видавець творів, цитованих і в РУС, і в АК	
Вовчок М. Народні оповідання Марка Вовчка / [Передм. П.О. Куліша]. – СПб.: Издав П.А. Куліш. [Тип. П.А. Кулиша], 1858. – Х, 189 с.	
Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Повісті Григорія Квітки (Основ'яненка). – СПб.: Издав П.А. Куліш. Тип. П.А. Кулиша, 1858.	
Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Повісті Григорія Квітки (Основ'яненка). – СПб.: Издав П.А. Куліш. [Тип. П.А. Кулиша], 1858.	
Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Підбрехач; Напуцання як зав'язано: Оповідання Григорія Квітки (Основ'яненка). – Пб.: [Друк. П.А. Куліша], 1860. – 11 с.	
Стороженко О.П. Українські оповідання Олексі Стороженка. – СПб.: [Тип. П.А. Куліша], 1863. – Ч. 2. – 279 с.	
Українські приказки, прислів'я и таке инше: Збірники О.В. Марковича и других / Спорудив [з передм.] М. Номис. – СПб.: [Друк. Тиблина и Комп. Друк. [П.О.] Куліша], 1864. – VII, 304, XVII с.	
Хата, 1860: [Альманах]. – [1-е вид.]. – Пб.: Издав П.А. Куліш. Друк. П.А. Куліша, [1860]. – XXII, 215 с.	

Як бачимо, і письменницька, і перекладацька, і етнографічна, і видавничадіяльність П.О. Куліша значною мірою вплинула на формування як фактографічної бази словників п.п. ХХ ст., так і змісту 1–3 тт. РУС, що охоплюють сегмент російського реєстру на літери А–П.

Кілька шляхів реставрації матеріалів 4 тому, що містить словникові статті на Р–Я, уже запропоновано в дослідженнях українських лексикографів [о; 7; 12]. До зовнішніх та внутрішніх словникових резервів вважаємо за доцільне долучити й дані Архівної картотеки – *робочі словникові матеріали*. Середкартокчимало не просто традиційних цитатних матеріалів, а радше підготовчих матеріалів до укладання перекладних словників, матеріалів уже з робочого столу лексикографа, які віддзеркалюють мовну ситуацію ХІХ – поч. ХХ ст., її типологічні риси та територіальні особливості, відбиті в текстах художньої літератури, фольклору, науки і публіцистики того часу та осмислені в координатах тогочасної філологічної думки.

Таким чином, є підстави для ревізії наявного в АК лексико-ілюстративного матеріалу, розпрацьованого, зокрема, за текстами П.О. Куліша, з метою виявлення лексикографічних інновацій – лексем, їхніх форм чи значень, сталих сполук, не зафіксованих у словниках певного часу та/або періоду. У цій розвідці зосередимо увагу на матеріалах, які могли бути основою для випрацювання словникових статей 4 тому РУС, досі не віднайденого, але якого сьогодні вкрай потребують й філологічна спільнота, і

широкий загаль, не байдужий до українського Слова. Вивчаючи перекладні (російсько-українські та українсько-російські) картки АК з російським словом у сегменті Р–Я, складаємо бачення ймовірного вмісту 4 т. РУС за матеріалами, зокрема, творів П.О. Куліша.

Дослідження здійснено за такою методикою: а) *пошук* у РУС українського слова з картки: з'ясування його наявності/відсутності у 1–3 тт.; за наявності – з'ясування його значення за російським реєстровим словом, сталою словосполучкою (ССС), семантичним коментарем, відсиланням через ремарки *см., ср. (срв.)* до інших слів реєстру, зокрема й тих, що мали міститися у 4 т.; б) *пошук* у РУС російського слова з картки: з'ясування його наявності / відсутності у 1–3 тт.; за наявності (як семантичного коментаря, як відсилання через ремарки *см., ср. (срв.)*, у СССР) – з'ясування його значення відповідно до українського слова в картці АК; в) *встановлення* ймовірного фіксування російського слова з картки як реєстрового в 4 т. відповідно до українського слова та цитати в картці АК; г) *пошук* у словниках та в мовному корпусі ГРАК¹ невиявлених у 1–3 тт. одиниць для з'ясування текстової чи лексикографічної фіксації.

Результати дослідження подано за такою структурою:

1) **зміст картки**: а) українська одиниця з контексту П.О. Куліша – слово, СССР, подекуди з граматичною чи семантичною характеристиками; б) переклад російською мовою – слово, СССР, описова конструкція, подекуди з граматичною чи семантичною характеристиками; в) цитата-ілюстрація; г) паспортизоване джерело, напр.: ● **Кістяк– Скелет**. *Кістяк ходячий ... смерть живе несити* (Куліш. Комедія помилок. 409)²;

2) за скороченням **РУС** подаємо ті російські одиниці, які представлені в 1–3 тт. як переклад українського слова в картці³: через реєстрові слова-відповідники до українського слова в картці, а також через відсилання *см., ср. (срв.)*, через семантичні коментарі (за потреби подаємо семантичні коментарі зі стилістичними ремарками – у дужках), у СССР. Наприклад: в АК російське **скелет** подано як відповідник до українського **кістяк**. У РУС слово **скелет** трапляється в семантичному коментарі з таким самим значенням, зокрема в статті **остов (скелет)**; також є відсилання до 4 т.: *см. скелёт* (отже, слово **скелет** булозаплановано ввести до реєстру 4 т.):

¹ Генеральний регіонально анотований корпус української мови – це репрезентативна структурована колекція текстів українською мовою з можливістю пошуку й технічного опрацювання слів (та їх сполучень) і граматичних форм – сортування, здійснення збалансованої вибірки, отримання статистичної інформації. ГРАК охоплює період з 1816 по 2019 р. і містить понад 40 тисяч текстів різних жанрів, близько 15 тисяч авторів і призначений для лінгвістичних досліджень з граматики, лексики, історії української літературної мови, а також для використання під час укладання словників та граматик (див. список джерел).

² Під час розпізнавання тексту картки цілковито зберігаємо орфографію, пунктуацію оригіналу, фіксуємо суттєві правки: пізніший переклад, графічний чи фонетичний варіант, закреслення, вставки тощо. Паспортизацію джерела (чи то авторський текст, чи переклад) також наводимо без змін.

³ За наявності – тільки відповідний змісту картки АК.

● **РУС:** *костник, костяк, остов (скелет)* см. *скелет*.

Цеозначає, що українське слово з картки *кістяк* міститься як переклад у статтях *костник, костяк, остов*та ін.; а російське слово з картки *скелет* трапляється у РУС саме із цим значенням (зауважимо, що написання в картці та в РУС з об'єктивних причин може не збігатися, адже АК – це тільки матеріал для словника);

3) за скороченням **РУС-4** подаємо російське слово з картки як імовірне реєстрове слово для 4 т., *відоме* з 1–3 тт., у межах словникової статті до якого міг бути використаний матеріал з творів П.О. Куліша (слово, цитата), так і лексикографічне розпрацювання картки АК (переклад російською, семантичні, граматичні, стилістичні коментарі). Отже, у 4 т. реєстрове слово *скелет*, імовірно, могло мати відповідник *кістяк*. Наводимо імовірне реєстрове слово у реєстрі 4 т.: ● **РУС-4:** Скелет;

4) за скороченням ***РУС-4** подаємо російське слово з картки як імовірне реєстрове слово для 4 т., для РУС це *новеслово-значення* – це означає, що в 1–3 тт. таке слово трапляється, але для українського слова з картки є інший відповідник, напр.: ● **Клейнод – Сокровище.** *Сей Баптиста в себе скарб ховає, Держить в руках клейнод душимої, Дочку молодшу, Б'янку уродливу* (Куліш. Приб. гост. 28). **РУС:** *драгоценность; неоценімое сокровище* – *неоціненний скарб.* ***РУС-4:** Сокровище.

Отже, в 1–3 тт. слово *клейнод* трапляється як переклад до рос. *драгоценность*, але слова *сокровищев* цьому контексті не згадано; натомість для ССС *неоценімое сокровище* не згадановідповідника*клейнод*. Тобто *сокровище* для РУС це – *лексикографічна інновація*, до якої, імовірно, могло бути наведено український відповідник *клейнод*;

5) за скороченням ****РУС-4** подаємо російське слово з картки як імовірне реєстрове слово для 4 т., *не відоме* з 1–3 тт. (*нове* для РУС *слово-значення, слово-форма*) – це означає, що в 1–3 тт. таке слово не наводять, напр.: ● **Самочутний – Самосознательный.***Утворити націю самочутну, саморозуміючу, на своїй дорозі видіючу, про свою будучину дбайливу* (Тв. П. Куліша. VI. 573). ****РУС-4:** Самосознательный.

Наголосимо, що завдання на цьому етапі дослідження полягає у виявленні наявності / відсутності одиниці з АК у РУС в еквівалентному перекладі. Коли таку наявність встановлено, ми не долучаємо до аналізу дані інших лексикографічних джерел. Наступні дослідження дібраного й систематизованого матеріалу можуть виявити особливості функціонування аналізованих одиниць, наявність в інших словниках, активність уживання, динаміку значень тощо, зокрема узуальність чи okazіональність слововживання в мові П.О. Куліша. Також у майбутньому це – матеріал для з'ясування повноти та адекватності відбиття мовної ситуації XIX – п.п. XX ст. у РУС, для виявлення об'єктивних лакун у цій праці.

Отже, імовірним матеріалом для 4 тому могли бути такі слова й ілюстрації з творів П.О. Куліша.

I. У першій групі аналізованого матеріалу АК наводимо українські слова, які **фігурують** у перекладній частині 1–3 тт., а російські відповідники до яких **представлено** в 1–3 тт. (як слова-синоніми до російського реєстрового слова, також через відсилання *см.*, *ср.* (*срв.*), через семантичні коментарі). Ці російські слова трапляються з тим значенням, яке актуалізує автор картки за цитатами з П.О. Куліша, або до нього в 1–3 тт. наводять відповідне *українське слово*. Отже, за скороченням РУС-4 наводимо імовірне реєстрове слово (чи ССС) у реєстрі 4 т., яке **вже** фігурувало в 1–3 тт. як відповідник до наведеного українського слова:

- **Кістяк– Скелет.** *Кістяк ходячий ... смерть живенесита* (Куліш. Комедіяпомилок. 409). **РУС:** *костник, костяк; остов*(у знач. **скелет**), *см. скелёт*. **РУС-4:** Скелет.

- **Ковати монету – Чеканить: Чеканить монету.** ... *Щоб на заплату козацькому війську ковати на Вкраїні козацьку монету* (Тв. П. Куліша. VI. 310). **РУС:** (укр.: тільки *кувати*) *монета: чеканить монету – біти (кувати) монету. [Щоб на заплатукозацькомувійську кувати на Вкраїнікозацькумонету (Куліш)]* – цитату з Куліша скориговано відповідно до норми, пор.: *кувати/ковати*. **РУС-4:** Чеканить: Чеканить монету.

- **Коштувати– Стоить....** *а три гривні тоді трьох волів коштували* (Тв. П. Куліша. VI. 22). **РУС:** *обходиться, обойтись* (у знач. **стоить**) – *коштувати, вийти, стати в що*. **РУС-4:** Стоить.

- **Крам – Товарь.** *І се ваш крамладують перед вами, Хоть на бариш, хоть на погибель в морі* (Куліш. Приб. гост. 50). **РУС:** *мануфактура, материя*(у знач. **красный товар**) та ін.; У ССС: численні приклади з компонентом *товар:* *комиссионный товар – комісійний крам, ледячий крам – дурной товар* та ін. **РУС-4:** Товар.

- **Комиш – Тростникъ.** *Поробивши з липичовни-чайки, обтягували їх воловими шкурами комишевими снопами навкруги обшивали ... Комиш не давав суднам козацьким потопати, воловішкuri – розбиватись* (Тв. П. Куліша. VI. 128). **РУС:** *камыш, камышник, куга* (в укр., як и в русск., *просторечье камыш Scirpus L. и тростник Phragmites Trin., а иногда и рогоз Typha Tournef. смешиваются*). **РУС-4:** Тростник.

- **Крамувати – Торговать.....** *Мусили яким крамом з побережанами з човнів своїх крамувати....* (Тв. П. Куліша. VI. II). **РУС:** у ССС: **торговать** на ларе – *торгувати (крамарювати, крамувати) на рундуку*. **РУС-4:** Торговать.

- **Красномовний – Рѣчь: Владеющий: красочной образной рѣчью...** *Не всяке з письменних вибере до дружньої розмови красномовну просту людину...* (Тв. П. Куліша. VI. 455). **РУС:** *велеречивый, витиеватый, златоустый, красноречив(ый)*, у ССС: **владеющий красочной речью** –

красномовний. **РУС-4:** Речь: владеющий красочной речью.

● **Кўпцем – Толпа́: Толпо́ю.** *Кўпцем горнулось до його найкраще харківське товариство* (Тв. П. Куліша VI. 470). **РУС:** гурьбой, у ССС: все вместе–кўпцем, идтикучей – іти кўпцем, купце́м; кўча, кўчка, кўчечка (у знач. **толпа**) – кўпа, кўпка, кўпочка, кўпочок та ін.; У ССС: идти неорганизованно (у знач. **толпою**, **стадом**) – йти юрбо́ю, йти табуно́м та ін. **РУС-4:** Толпа: Толпою.

● **Подáтися – Уступить.** *Баптиста: А я розплутаюсю плутню дома. Люченціо: Чоготизблідла, Бянка? Вінподасться* (Куліш. Приб. гост. 102). **РУС:** подава́ться, пода́ться (у знач. **подвигаться**, **уступать**) – подава́тися, пода́тися, посува́тися, посу́нутися, **поступáтися**, **поступи́тися**; **податься** (у знач. **поступитися**). **РУС-4:** Уступить.

● **Поділ чого проміж ким – Раздел чего между кем.** *На сеймах з'являлись печатані книжечки про поділ українських пустинь проміж дрібною шляхтою* (Тв. П. Куліша. VI. 153). **РУС:** делёж, делёжка, деление; у ССС: производит **раздел** – **перевóдити** (робі́ти) **по́діл**. **РУС-4:** Раздел.

● **Поділити – Раздѣлить.** *Ходімо ж против них, щоб поділити Їх радощі* (Куліш. Коріюлян. 145). **РУС:** поделить, поразделять; У ССС: сдавать карты – роздава́ти, розда́ти, пороздава́ти, ділі́ти, поділі́ти **ка́рти**. у ССС: **Разделить** что между кем – **поділі́ти** що **кому́** или між ким, **поділі́ти** що **на ко́го**; **разделить** на двое – **розділі́ти** (у знач. **поділі́ти**) **на дво́е**, **на дві часті́ни**[і]. **РУС-4:** Разделить.

● **Половинити – Разделять.** *Половинила нас лиха доля довго...* (Тв. П. Куліша. VI. 698). **РУС:** отделя́ть, **отдели́ть** (у знач. **отрешать**, **разделять**) – відлуча́ти, відлучи́ти, різні́ти, відрізня́ти, відрізні́ти, відокре́[о́]млювати, відокре́[о́]мити **ко́го**, **щові́дкого**, **відчо́го**. у ССС: **делить**, **разделить** **попола́м** – **полові́нити**; **разделить** **на дво́е** – **переполові́нити** що. **РУС-4:** Разделять (у знач. **роз'єднувати**).

● **Пону́рий – Темный.** *Не од Олега бо ... пішло наше вічове сільське право, що з роду в рід через невпокійні часи князьких усобиць, через понурі часи Татарщини переходило...* (Тв. П. Куліша. VI. 76). **РУС:** мрачный, мрачноватый; **мрачный** (у знач. **темный**) – **похму́рий**, **хму́рий** та ін. **РУС-4:** Темный.

● **Понуро – Угрюмо.** *Мовчятьусі та дивляться понуро* (Куліш. Ант. I Клеоп. 123). **РУС:** мрачно (у знач. **угрюмо**). **РУС-4:** Угрюмо.

● **♦Я в тім порукою – Ручаться: ♦ Я за то ручаюсь.** *Я в тім порукою тобі, царице* (Куліш. Ант. і Клеоп. 76). **РУС:** у ССС: **подчьё поручительство** – **за чиею порукою**, **пору́ка**, **поручительство**; **емствова́ть** (у знач. **брати́ на поруки**), **см. пору́ка**, **руча́ться**. **РУС-4:** Ручаться (кому за что).

● **Пороздавати – Раздать** (во множ.). *Порозда́вані панам пустині -були козацькі займища* (Тв. П. Куліша. VI. 146). **РУС:** у ССС: **сда-**

вать карты – роздавати, роздати, пороздавати, ділити, поділітикарти; **Раздать** вза́ймы – порозпозичати. **РУС-4:** Раздать (во множ.).

● **Порозбивати– Разбить** (во множ.). Бувсвідком, як їхцо-найкраці судна Порозбивало й потопило в морі (Куліш. Отелло. 42). **РУС:** исколотить, погромить, поразбойничать, пошалить; побить (у знач. **разбить**, избить **во множ.**) – побити, потовкти, потроцити. У ССС: **разбить** на голову – впень, до ноги побити. **РУС-4:** Разбить (во множ.).

● **Порозтинати – Разрѣзать** (во множ.). Порозтинаймені шнурки, Харм'яно! (Куліш. Ант. і Клеоп. 18). **РУС:** изрѣзать, изрезать; поразрезать см. **разрезать**. **РУС-4:** Разрезать (во множ., во многих местах).

● **Сваритися про що – Спорить о чемъ.** Гортензіо, про що тут нам сваритись? (Куліш. Приб. гост. 33). **РУС:** бранить, вздорить, грозить, грызться, междоусобствовать; у ССС: **спорить**, ссориться из-за чего, из-за пустяка – сперечаться (суперечитися), свариться за щось, за дурницю; см. **спорить**. **РУС-4:** Спорить (о чем).

II. У другій групі аналізованого матеріалу АК наводимо українські слова з картки, які **фігурують** у перекладній частині 1–3 тт., але російські відповідники до яких **не представлено** в 1–3 тт. ні як слова-синоніми до російського реєстрового слова, ні через відсилання см., ср. (срв.), ні через семантичні коментарі. Ці російські слова трапляються або з іншим значенням, яке актуалізує автор картки за цитатами з творів П.О. Куліша, або до нього в 1–3 тт. наводять інше українське слово. Отже, за скороченням ***РУС-4** наводимо імовірне реєстрове слово (чи ССС) у реєстрі 4 т., яке **ще не** фігурувало в 1–3 тт. як відповідник до наведеного українського слова:

● **Клейнод – Сокровище.** Сей Баптиста в себе скарб ховає, Держить в руках клейнод душімоєї, Дочку молодшу, Б'янкууродливу (Куліш. Приб. гост. 28). **РУС:** драгоценность.***РУС-4:** Сокровище.

● **Порушити – Тронуть.** Петручіо. Се так мене порушило, що ось я прибув, здобуть тебе собі за жінку. Катерина. Порушило? Ото! Так рушай дальше! (Куліш. Приб. гост. 43). **РУС:** двинуть, колебнуть, надорвать, нарушить, подорвать, преступить, взволновать, возбудить (вопрос), у ССС: производить, произвести впечатление – справляти (справити, робіти, зробити) вражіння на ко́го, порушати, порушити когó та ін.***РУС-4:** Тронуть (зворушити).

● **Кодло – Семья.** Ще бо у кінцеві XVI століття почали селяне втрачувати, по закону, волю куди хотя з своїм кодлом і добром вигребтись (Тв. П. Куліша VI. 142). **РУС:** выводок, отродье, исчадие та ін. (перев. ізнегат. забарвл., нейтральнее значення – щодо тварин, племені).***РУС-4:** Семья (у знач. семейство, родные).

● **Курзу - верзу – Тарабарщина Ченуха. Тары-Бары...** Всяка розумна душа ... чуєнестатечність таких курзу-верзу, як от недавно появились

- у Києві «театр» пана Ващенко-Захарченка (Тв. П. Куліша. VI. 452). **РУС:** ахинея, белиберда, гиль, ерунда, нелепость. ***РУС-4:** Тарабарщина.

● **Контентуватикюго – Угощать.** *Контентує Хмельницький своїх гостей в Переяславі* (Тв. П. Куліша. VI. 258). **РУС:** кормить, прокармливать (у знач. *содержать*), пропитывать. ***РУС-4:** Угощать.

● **Коштовность Коштовність – Ценность.** *..Ще раз кажу: «се жива етнографія», і підтим-то поглядом мають вони [оповідання Марка Вовчка] найвищу свою коштовность* (Тв. П. Куліша. VI. 440). **РУС:** драгоценность, неоценимость (укр.: тільки коштовність). ***РУС-4:** Ценность.

● **Крамна комора – Склад: Торговый склад.** *Ятки й крамні комори в козацьку руїну скрізь попідом лежали або пустизною стояли* (Тв. П. Куліша VI. 300). **РУС:** магазин (у знач. *склад*). ***РУС-4:** Торговый: торговый склад; Склад: Торговый склад.

● **Кришталъ – Хрустальный: Хрустальная посуда.** *Чи кожен старший у весільній одежі? Чи кришталъ повиставляли?* (Куліш. Приборк. Гостр., **РУС:** кристалл, у ССС: горный хрусталь – гірський кришталъ. ***РУС-4:** Хрустальный: Хрустальная посуда.

● **Кўпити: Кўпитинавкруги кого, чого. – Собирать: Собирать во-кругь кого, чого.** *Хто втрапив, утікав на Вкраїну, туди, де пани ласкою навкруги себе людей купили* (Тв. П. Куліша. VI. 142). **РУС:** группировать; *кўчить* (у знач. *собирать в кучу*) – *купчити* (як варіант, близький до слова в картці), *згромаджувати (згрібати) до кўпи, в кўпу, на кўпу.* ****РУС-4:** Собирать.

● **Пов'язь – Связь.** *По селах чвари; у палатах зрада, і між отцем та сином рветься пов'язь* (Куліш. Король Лір. 19). **РУС:** ассоциация (зв'язок), обвязка, повязка. ***РУС-4:** Связь (взаємини).

● **Подобітисячому – Уподобляться чему.** *Мій Боже! чи то-ж наш простий люд не варт, щоб ми його образу подобилися* (Тв. П. Куліша. VI. 548). **РУС:** укр.: подобитися кому, чому – *походить на кого, что*; ще: *по-добіться – подобати на що; см. Уподобляться.* ***РУС-4:** Уподобляться.

● **Подроблений – Участок: Разбитый на участки.** *У кожного пана було по скількучлчів (як опісля звано подроблені вже волості)...* (Тв. П. Куліша. VI. 153-4). **РУС:** издроблённый. ***РУС-4:** Часть (Участок): Разбитый (разделенный) на части (участки).

● **Поз'орювати (позоорювано) – Распахать.** *Багацько вже могил позоорювано плугами...* (Тв. П. Куліша VI. 162). **РУС:** вспахивать, испахивать. ***РУС-4:** Распахать.

● **Політично – Хитро.** *Кусає собі губи, дивлячись політично, наче хоче сказати...* (Куліш. Троїл та Крессида. 263). **РУС:** политически. ***РУС-4:** Хитро.

● **Понурливий – Угрюмый.** *Він тобі розкаже Своїм понурливим зви-*

чаєм, що там Чинилось важного сьогодні (Куліш. Ю. Цезарь. 13). **РУС:** *мра́чный, пасмурный, неразговорчивый; мѣмра – понѹра (срв. угрю́мый).* ***РУС-4:** Угрюмый.

● **Порозволікатися – Разбежаться: ♦Разбежаться в разные стороны.** *Хто був заможніший і до Виговського прихильний, всі з Лубень якомога повихоплювались і по диких просторах українських порозволікались (Тв. П. Куліша. VI. 312).* **РУС:** *поразбежа́ться, см.разбежа́ться.* ***РУС-4:** Разбежаться.

● **Порука – Ручательство.** *На сеймі 1590 року вирекло панство: щоби в королівські, ні в княженецькі, панські і шляхетські добра козаків не впускати, хиба за порукою старшого козацького... (Тв. П. Куліша. VI. 195).* **РУС:** *пору́ка, поручи́тельство по ве́кселю – пору́ка на ве́кселі, е́мство, обе́спечение, поручи́тельство.* ***РУС-4:** Ручательство.

● **Самохвалько – Самохваль, Хвастунь.** *Ви виявили все своєкохання Паруючи мене з полубезумним, Із грубіяном, з диким самохвальком (Куліш. Приб. гост. 48).* **РУС:** *бахвал, похва́льбишка.* ***РУС-4:** Самохвал. Хвастун.

III. У третій групі аналізованого матеріалу АК наводимо українські слова, які **не фігурують** у перекладній частині 1–3 тт., **але є в інших словниках того часу**, а російські відповідники до яких **представлено** в 1–3 тт., але в інших семантичних або лексичних контекстах. Отже, за скороченням ****РУС-4** наводимо імовірне реєстрове слово (чи ССС) у реєстрі 4 т. як відповідник до наведеного в картці українського слова, яке **не трапляється** у 1–3 тт.:

● **Порозселюватися – Разселиться** (во многих мѣстах). *А вони [поляне] своїх близьких звали –або Деревляне, що жили по пуцах, або Сіверяне, що к півночі од тих по Десні, по Сейму, по Сулі порозселювались (Тв. П. Куліша. VI. 9).* **РУС:** у ССС: *рассе́лится* колоніями – розколонізува́тися. ****РУС-4:** Расселиться (во множ., во многих местах) (*порозсѣлюватися*: Гр).

● **Самошість – Сам: Сам-шестой.** *Зоставсь Виговський серед степу самошість (Тв. П. Куліша. VI. 577).* ****РУС-4:** Семь: Всемером (*само́шість*: Нік, Гр; *самоші́сть*: УС).

IV. До четвертої групи належить українське слово, яке **не фігурує** в перекладній частині 1–3 тт., **але є в інших словниках того часу**, а російські відповідники до якого **не представлено** в 1–3 тт. ні як слова-синоніми до російського реєстрового слова, ні через відсилання *см., ср. (срв.)*, ні через семантичні коментарі. Отже, за скороченням ****РУС-4** наводимо імовірне реєстрове слово (чи ССС) у реєстрі 4 т., яке **ще не фігурувало** в 1–3 тт. як відповідник до наведеного в картці українського слова, що **теж не трапляється** у 1–3 тт.:

● **Самочуття – Самосознание, Самосознаніє.** *Наш тільки вік знає, чого стоїть сей орган національного самоцуття* [простолюдне слово] (Тв. П. Куліша. VI. 570); *Наш тільки вік знає, чого стоїть сей орган* (нар. слово) *національного самоцуття* (Куліш К. XII 121 – Гр.).**РУС-4: Самосознание (самочуття: Із, Гол, Нік, Гр–цит. з П.О. Куліша).

V. У п'ятій групі наводимо українські слова, які **не фігурують** ані в перекладній частині 1–3 тт., ані в інших словниках того часу, ані в сучасних (СУМ, СУМ-12), а російські відповідники до яких **не представлено** в 1–3 тт. За скороченням **РУС-4 наводимо імовірне реєстрове слово (чи ССС) у реєстрі 4 т., яке **ще не** фігурувало в 1–3 тт. як відповідник до наведеного в картці українського слова, що **теж не трапляється** у 1–3 тт. Так, лексика з текстів П.О. Куліша, винесена у картки АК, є okazіональною для загальних словників.

● **Поводуватися – Руководствоваться.** *Дає що має, каже що гадає, Та поводитьсь в дарах розсудком* (Куліш. Троїл та Крессида. 289).**РУС-4: Руководствоваться.

● **Порождати – Рождають.** *Діла не натуральні порождают І розстрої також не натуральні* (Куліш. Макбет. 91). РУС: *отрождать, отродить – відроджувати, відродити, родити, породити, плодити, віплодити, сплодити когось, що. срв. рождають.* **РУС-4: Рождають.

● **Самочутний – Самосознательный.***Утворити націю самоцутну, саморозуміючу, на своїй дорозі і видіючу, про свою будучину дбайливу* (Тв. П. Куліша. VI. 573).**РУС-4: Самосознательный.

● **Пороський – Рось: Расположенный по р. Роси.** *Вже почато думати про Нову Польщу в пустинях посульських, пороських* (Тв. П. Куліша. VI. 134).**РУС-4: Рось: *расположенный на р. Рось (пороський: М. Грушевський, Історія України-Руси. Том III, 1905, сучасні історичні тексти (ГРАК), отже, слово текстово реактивоване).*

Наступного дослідження потребує такий фрагмент російсько-українського та українсько-російського реєстрів за картками АК, розписаними за творами П.О. Куліша (наводимо тільки заголовні слова, без цитат) (Таблиця 2).

Таблиця 2. Фрагмент реєстру за Архівною картотекою.

РОСІЙСЬКО – УКРАЇНСЬКИЙ	УКРАЇНСЬКО – РОСІЙСЬКИЙ
Разсказывать – Ясувати; Раскритиковать – Скритувати; Салют – Яса; Сеймъ: Засѣдать въ сеймѣ – Сеймувати;	Свистати – Хлестать; Сеймування – Собрание: Сеймовое собрание; Сеймувати – Сеймъ: Засѣдать въ сеймѣ; Секрет – Секретъ;

Секретъ – Секрет; Сила: ♦Имѣть силу переносить всякую нужду, лишєнія – Сила: ♦ Мати силу до всякої нужди; Смерть – Смерть; Собирать <i>что вокруг кого</i> – Скупляти <i>що коло кого</i>; Собрание: Сеймовое собрание – Сеймування; Собрать, Соединить – Скупити; Собраться – Скупитисє; Соединиться <i>съ кемъ</i> – Скупитисяз <i>ким з ким</i> – Соединиться <i>съ кемъ</i>; Сокращать, Укорачивать – Скорочувати; Стиль – Штибъ; Ткнуть: ♦Ткнуть <i>остріємъ</i> – Штиркнути; Удобный – Слушний; Украшать – Скрашати; Унижать – Шпетити; Упрекъ: ♦Сдѣлать <i>упрекъ кому</i> – Скартати <i>кого</i>; Хлестать – Свистати; Чистый – Ясний; Ярится, Свирѣпствовать, Сердиться: <i>сердиться сильно</i> – Ярится; Яростный – Ярий; Ярость – Ярість	Сила: ♦ Мати <i>силу до всякої нужди</i> – Сила: ♦Имѣть <i>силу переносить всякую нужду, лишєнія</i>; Скартати <i>кого</i> – Упрекъ: ♦Сдѣлать <i>упрекъ кому</i>; Скорочувати – Сокращать, Укорачивать; Скрашати – Украшать; Скритиковати – Раскритиковать; Скупити – Собрать, Соединить; Скупитисє – Собраться; Скупитисяз <i>ким з ким</i> – Соединиться <i>съ кемъ</i>; Скупляти <i>що коло кого</i> – Собирать <i>что вокруг кого</i>; Слушний – Удобный; Смерть – Смерть; Шпетити – Унижать; Штиб – Стиль; Штиркнути – Ткнуть: ♦Ткнуть <i>остріємъ</i>; Ярий – Яростный; Ярится – Ярится, Свирѣпствовать, Сердиться: <i>сердиться сильно</i>; Ярість – Ярость; Яса – Салютъ; Ясний – Чистый; Ясувати – Разсказывать.
--	--

Аналіз словників, виданих до 37 р. XX ст., певною мірою дає можливість з'ясувати текстовий статус тієї чи тієї мовної одиниці, правомірність уживання якої свого часу було поставлено під сумнів (деактивовано), з'ясувати умови деактивації (природні чи штучні, зумовлені політикою денаціоналізації). Порівнюючи побутування слова у згаданих словниках із сучасним лексикографічним та узусним (текстовим) кодифікуванням, можна робити висновки про реактивацію мовних одиниць. Так, досліджуючи лексику, реактивовану в текстах та лексикографічно (відносно періоду 1924 – 1933 рр. – часу виходу РУС), ми виявили також і деактивовані одиниці: слова, які раніше перебували у вжитку, однак поступово були витіснені на периферію лексичної системи мови материкової

України середини ХХ ст. і сьогодні незатребувані¹. Зокрема, одним із деактивованих виявилось слово, яке РУС ілюструє словом цитатою з твору П.О. Куліша: *прирученість*: *Дурний той, що довіряє вовчій прирученості* (Куліш) [12: 52–53]. Новий ілюстративний матеріал у ГРАК дав можливість з'ясувати, що це слово реактивовано в текстах п. ХХІ ст., оскільки виявлено два випадки його уживання: *І смуток прирученості скував твої рвйні, не стримувані колись розсудливістю рухи* (ГРАК: А. Кондратюк, 2008, Вигнанець); *На прирученість приречений пророк* (ГРАК: К. Москалець, 2009, Досвід коронації). Таким чином, нефіксованість лексеми у словниках середини й кінця ХХ ст. свідчить про штучну деактивацію слова, уживання якого в мові засвідчує і текст П.О. Куліша в минулому, і тексти письменників сер. ХХ–поч. ХХІ ст. Цікавим є ще одне слово в РУС: *поду́жник*. Дослідники вважають, що це слово утворене перекладачами й викликає сумніви щодо свого значення – «переможець» чи «споборник», оскільки його «не фіксують українські джерела» [о: 294], окрім РУС: «*Не так гукають поду́жники і не так поду́жані (Св. Письмо)*», що засвідчує використання цього слова зі значенням «переможець». Скорочення *Св. Письмо* укладачі РУС використали для паспортизування цитат із Біблії в перекладі П. О. Куліша, І.П. Пулюя, І.С. Нечуя-Левицького 1901 р., що дає підстави стверджувати імовірність функціонування слова *поду́жнику* мовній практиці того часу, однак у процесі розвитку мови воно вийшло з активного вжитку [12: 64].

Наявність і українських, і відповідних їм у певному значенні російських одиниць у 1–3 тт. уможливило припущення, що більшість заналізованих перекладних пар з АК найвірогідніше могли потрапити до 4 тому (звісно, як варіанти у відповідному значенні): *скелет* – *кістяк*; *чеканить*: *чеканить монету* – *ко(у)вати монету*; *стоит* – *коштувати*; *товар, торговать* – *крам, крамувати*; *речь*: *владеющий красочной образной речью* – *красномовний*; *толпа*: *толпою* – *купцем*; *разделить, разделять, раздел* (чего между кем) – *поділити, половинити, поділ(чогопроміжким)*; *темный* – *пону́рий*; *угрюмый, угрюмо* – *пону́рливий, понуро*; *ручательство, ручаться*: *я за то ручаюсь* – *порука, я в тім порукою*; *раздать* (во множ.) – *пороздавати*; *разбить* (во множ.) – *порозбивати*; *разрезать* (во множ.) – *порозтинавати*; а про потенціал функціонування в мові, зокрема сучасній, деяких із них, напр., *торговый склад* – *крамна комора*, *тростник* – *комиш*, *уступить* – *податися*, *спорить* (о чем) – *сваритися* (про що) варто здійснити окрему розвідку.

Можливими одиницями 4 тому, а отже, й матеріалом для наступних кодифікаційних праць, могли стати такі: *тронуть* – *порушити*; *тарабар-*

¹ Тут навидимо результати ранішого дослідження щодо вживаності деяких слів (із довільно обраного фрагмента українського реєстру РУС) у попередні періоди розвитку української літературної мови на основі їх виявлення у словниках кінця ХІХ – поч. ХХ ст. та ілюстративному матеріалі, для верифікації якого залучено Корпус текстів української мови <http://www.mova.info>, лексичну картотеку Інституту української мови та результати пошуку в системах "Гугл", "Яндекс" [12].

щина – курзу-верзу; угощать – контентувати; ценность – коштовність; хрустальный: хрустальная посуда – кришталь; связь – пов'язь; уподоблѣться чему – подоби́тися(чому); участок: разбитый на участки – под-рóbлений; распахать – позóрювати (позоорювано); расселиться (рассе-литься) (во многих местах) – порозселюватися. Особливо цікавими, поде-коли дискусійними видаються такі слова й варіанти перекладу: разбежаться (в разные стороны) – порозволікатися; самохвал, хвастун –самохвалько; ро-ждать – породжати; сам: сам-шестой – самошість, зокрема такі, що ви-являють особливості мовотворчості як П.О. Куліша, так і автора перекладної картки, який добирав російський відповідник

РУС – Російсько-український словник: Т. I–III. Гол. ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. Київ, 1924–1933. URL: <http://r2u.org.ua/main/dicts>

УС – Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Львів, 1893–1899. URL: <http://r2u.org.ua/main/dicts>

Література

1. Записки історично-філологічного відділу. За ред. П. Зайцева. Книга I (1919). Київ, 1919.

2. Зеров М. Поетична діяльність Куліша. *Зеров М. Твори*: В 2 т. Т. 2. Київ, 199

С. О. Єфремова. *Альманах Полтавського нац. пед. ун-ту «Рідний край»*. Полтава, 2015. №2 (33). С. 95 – 102.

12. Тищенко О. М., Поздрань Ю.В. Реактивована лексика «Російсько-українського словника» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2016. С. 183 – 199.

13. Удод О.А., Грузін Д.В. Куліш Пантелеймон Олександрович. *Енциклопедія історії України*: Т. 5: Кон–

3. Yermolenko, S. Ya. (2005). Literary language and artistic translation (in :) *Ukrainian language in the twentieth century: the history of linguistics*. Kyiv, 283 – 300 (in Ukr.).

4. Karpilovska, E., Kocherha, O., Meinarovich, E. (2008). Ukrainian scientific language in the academic «Russian-Ukrainian Dictionary» edited by A. Krymsky and S. Yefremov *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series «Problems of Ukrainian Terminology», 620. P. 110 – 115. Lviv (in Ukr.).*

5. Kyrienko, A. Yu. (2008). Publishing activity of P. Kulish and tsarist censorship (in :) *Problems of the history of Ukraine of the XIX – beginning of the XX centuries, XV. P. 58–62. Kyiv. (in Ukr.).*

Materials (2013). NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine; Ukrainian State Archives. Kyiv (in Ukr.).

15. Chizhevsky, D.I. (1992). Essay on the History of Philosophy in Ukraine. Kyiv (in Ukr.).

Oksana Tyshchenko

Panteleimon Kulish in Ukrainian lexicography

The article considers what place of P. Kulish in the vocabulary process of the 20s of the 20th century, in particular, when creating the «Russian Ukrainian Dictionary» ed. A. Krymsky and S. Yefremov (RUD). The analysis of the Archival

Наталія Сніжко

УДК 811.161.2.373.374

**Лексикографічний опис художньо-образної системи
письменника у «Словнику мови творчої особистості»**

Стаття присвячена проблемам лексикографічного опису системи художньо-образного

ло стежив творчі процеси, що відбувались на небі.. Валились розкішні храми, розтавали на альпах сніги, і з тишних троянд осипались рожеві платочки(М. Коцюбинський, II, 1955, 212); *У порівн.— Чого ти оце так змарніла? Колись цвіла, як повна троянда, а тепер така стала, як рожка в'яла (І

Новий академічний «Словник мови творчої особистості» (далі – СМТО) покликаний відтворити нові яскраві художні образи письменників, засвідчити індивідуально-авторську майстерність образного слововживання, зібрати багатий матеріал для загальномовного тлумачного словника, у якому нова лексика та нове образне слововживання постануть вагомою ланкою художньо-образного

визначальні особливості ідіостилю О.Т. Гончара. Вони характерні як для художніх творів, так і для щоденникових записів письменника [1; 2].

Художні образи Олеся Гончара естетично довершені та аксіологічно значущі, тому постають як вагома ланка системи українських афоризмів: *Мова – генетичний код нації; Українці – нація поетів; Письменник – нервова клітина нації; Слово – категорія моральна; У кожному атомі сидить Чорнобиль; На кожній тайній вечері є свій їуда; Солов'їв на планеті меншає, а хамів більшає; Вовк дає гарантію ягнят; Не їла душа часнику – смердіти не буде; Суверенітет – ось наша найвища поезія*. Деякі афоризми Олеся Гончара представлені у популярній книзі М.І. Степаненка «Духовний посил Олеся Гончара» [8]. Такі афоризми надзвичайно важливі сьогодні. Вони зміцнюють духовну могутність нації, увиразнюють традиції та коди української культури.

Новизною лексикографічного опрацювання художньо-образних засобів мови сучасних письменників постають графічні засоби систематизування матеріалу. Вагому роль відіграє знак двокрапки при кожному слові образного вислову та відсильна ремарка *див.* Наприклад, під реєстровими словами **мова** та **мовний** групуємо образні вислови Олеся Гончара:

мова*: **бїтва за мову див. бїтва.**

мова*: **доморощені цькувачі мови див. цькувач.**

мова*: **доморощені нищителі мови див. нищитель.**

мова*: **мова серця, перен.** Всезагальна любов; мова душі. | Образно. *Крім мов окремих, національних, ще є мова вселюдська – мова серця, мова душі* (О. Гончар, Щоденники, 1973, т. 2, 136).

мовний*: **мовний плацдарм, перен.** Мова як виразник ментальності народу. || Поле діяльності мовотворців та захисників рідної мови; боротьба за утвердження рідної мови. | Образно. *Звідки прийдуть такі стилісти, якщо звужуватиметься й знебарвлюватиметься мовний плацдарм, якщо оказенюватиметься й біднітиме живе слово?* (О. Гончар, Щоденники, 1967, т. 1, 414).

Результати метафоризації поняття «повінь» систематизуємо за словом **повінь**:

метафоричність

Отже, в комп'ютерній версії «Словника мови творчої особистості» закладена можливість систематизувати матеріал за кожним компонентом стійких сполучень слів і вибудовувати ключові слова епохи та концептуальної системи письменника [4 – 7]. За кількісними показниками, одержаними внаслідок групування слів за знаком двокрапки, з'ясовуємо, що в художньо-образній системі Олеса Гончара переважають образні вислови, пов'язані зі сферою духовності: *духовна сфера, духовне ядро, духовне здоров'я, духовна культура, духовна краса, духовне євшан-зілля, духовна деградація, духовне озлидніння, душевний кастрат та ін.*

Поряд з тим (за знаком двокрапки) виявляємо об'ємну групу образних висловів з компонентом *чорний*, що засвідчує негаразди суспільного розвитку у тоталітарній системі: *роки чорної руїни, чорний відчай, чорний песимізм, чорна діра бездуховності, чорний шамотизм, чорні сили, чорні прапори бюрократії, чорна рука, чорна іліада XX віку та ін.*

Різномасштабне систематизування образних авторських висловів виявляє усі нюанси життя суспільства, увиразнює ідіостиль письменника та його роль у розбудові національної системи образних засобів мови.

Нові образні вислови часто створені письменником на основі уже зафіксованих у попередніх словниках лексичних одиниць. Для відображення попередньої фіксації слова застосовуємо знак зірочки біля реєстрової одиниці. Подаємо нижче приклади вживань Олесем Гончаром уже відомих слів у складі порівняльних зворотів та фразеологічних одиниць:

о́ко*: *стрі́льнути о́ком, перен.* Швидко роздивитися довкола. *Стрільнула оком сюди-туди – і до Кочубея, нашого старшого колеги: – Дядьку Кочубею, що це ви тут накарлякали?* (О. Гончар, *Далекі вогнища*, 1987, с. 27);

па́лець*: *ці́дити крі́зь па́льці.* Роздавати, поширювати невеликими частинами. *Книжку й так цідили крізь пальці, а зараз, мабуть, і зовсім припинять продавати* (О. Гончар, *Щоденники*, 1968, т. 2, с. 11);

слі́д*: *слі́д розві*

піч*: *до́менна піч**. Промислова піч для виплавлення чавуну із залізної руди; домна. | У порівн. *Навіть те, що уціліло [у Хіросімі], окремі скелетта бетонних будинків тоді нашіли розпечені, як доменна піч* (О. Гончар, Щоденники, 1961, т. 1, 285);

діра*: *чо́рна діра́ бездухо́вності, перен.* Втрата людьми духовних цінностей, що супроводжується загальним занепадом життя, знедуховленням, деградацією. | Образно. *Є й таке, хай і напівмістичне, пояснення: над Україною з'явилася чорна діра бездуховності, ось тоді і явився Чорнобиль* (О. Гончар, Щоденники, 1989, т. 3, 262).

Словник містить приклади трансформації уже відомих фразеологічних одиниць та нові авторські фразеологізми:

молдава́нин: *від молдава́нина до чу́кчі.* Трансформований вислів Т.Г. Шевченка з поеми «Кавказ»: «Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує!». *Задля галочки скликано кілька тисяч працівників літератури і мистецтва – від молдаванина до чукчі... Задля казенної галочки!* (О. Гончар, Щоденники, 1967, I, 437);

їжа́к*: *підкла́сти їжака́ під за́дницю.* Вчинити дії, вкрай неприємні для кого-небудь. *Як лаявся він [П.Ю. Шелест]! Як метав на мене громи (апаратники потім розповіли): – Гончар їжака мені під задницю підклав! Що я робитиму з цим його листом?* (О. Гончар, Щоденники, 1988, т. 3, 194).

У новому тлумачному словникові представлено низку перифрастичних назв відомих особистостей із використанням прецедентних імен: *духовний Мойсей української нації* (Т. Шевченко); *Мойсей України* (І. Франко); *енциклопедист козаччини*; *козацький професор* (Д. Яворницький); *чорна іліада XX віку* (голодомор в Україні 1932–1933 рр.).

За щоденниковими записами Олеся Гончара та збіркою його творів «Далекі вогнища» виявляємо переос

канійський. Бачив місячну доріжку на морі, що постелилась удалеч, в античність (О. Гончар, Щоденники, 1990, т. 3, 275);

2) вершинності духовних цінностей у житті українців:

чистота*: духовна чистота. Чисте сумління, віра в Бога, дотримання Божих заповідей. | Образно. *Так, ми створені Небом, – про це свідчить сама історія нашого багатостраждального народу, який віками жив у духовній чистоті, в чесному трудолюбстві, з християнськими ідеалами в душі й здатністю співчувати ближнім* (О. Гончар, Щоденники, 1988, т. 3, 209);

чистота: чистота й цнотливість нації, перен. Високі моральні принципи українців. | Образно. *Слово – категорія моральна. Українська пісня свідчить про чистоту й цнотливість нації* (О. Гончар, Щоденники, 1993, т. 3, 454);

3) вагомості художньої літератури в творчому та духовному розвитку суспільства:

вогнище*: вогнище людської мислі, перен. Бібліотека; храм вічності; храм книги. | Образно. *Цей стародавній університет, що вважається світилицем науки, ця славетна бібліотека неподалік океану, що її іноді називають храмом вічності, вогнищем людської мислі, вони існували мовби самі по собі* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 225);

храм*: храм книг, перен., уроч. Бібліотека як осередок духовності. | Образно. *Оглянули бібліотеку парламенту – цей справжній храм книги* (О. Гончар, Щоденники, 1966, т. 1, 382);

4) творчої богонатхненної праці людини:

віквіт*: віквіт душі, перен. Результат одухотвореної творчої праці та осмислення людиною краси й гармонії Божого світу. | Образно. *Ніщо не має значення. Ніщо, крім того, що було творчістю, виквітом душі. Та ще має значення оцей веселий голос синички, що озивається за вікном, віщує весну* (О. Гончар, Щоденники, 1986, т. 3, 86);

кущ*: женьшенев

ра, справді, була як у тура: тільки позростаються кістки, навесні Яворницький знов на порогах, на передньому з човнів стійма летить у вир, в його збурені, сліпучі смертельні сяйва (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 273);

6) засудження негативних явищ суспільного життя:

жорна*: **класові жорна**, *перен.* Жорстока класова боротьба, терор, знищення всього гуманного. | Образно. *Звичайно, він жертва революції з її тероризмом, з ламанням всього гуманного, що опиняється в тих класових жорнах* (О. Гончар, Щоденники, 1990, т. 3, 320);

макітра*: **віпасти з номенклатурної макітри**, *перен.* Залишитися без прибуткової керівної посади. | Образно. *Довелось з екрана телевізії черпати інформацію: Громико попросивсь на відпочинок, кілька інших дідів теж випали з номенклатурної макітри* (О. Гончар, Щоденники, 1988, т. 3, 202);

гадюка*: **гадюка заздрості**, *перен.* Гостре почуття заздрості, яке блокує добрі наміри людини. | Образно. *Сумно від цього. Послухаєш тебе, братчику, і розумний, і вболіваєш, а через гадюку заздрості переступити тобі несила... Як же досягти високої згоди?* (О. Гончар, Щоденники, 1988, т. 3, 196);

7) засудження руйнівного впливу бюрократів та партократів на розвиток суспільства та ін.:

браконьєр*: **браконьєри культури**, *перен., зневажл.* Про невігласів, які працюють в галузі культури, не дбають про її розвиток, сприяють р

яро́*: **яро́ ра́бства**, *перен.* Підкорення чужому впливові; підневільний стан людей в умовах тоталітаризму. | Образно. *Яро рабства не мусить повторитись. Не хочу вмерти рабом!* (О. Гончар, Щоденники, 1993, т. 3, 481).

Система художньо-образних засобів мови Олеся Гончара – це неперевершене художнє осмислення позитивних та негативних явищ дійсності, узагальнення людської мудрості, спрямованої на розквіт Божого світу, а також яскравий приклад богонатхненного розвитку образних засобів української мови. Систематизування знань про образне світосприймання Олеся Гончара – один із способів пізнання закономірностей творчості й прогресу.

Отже, новий тлумачний «Словник мови творчої особистості» відтворює індивідуально-авторські та загальні закономірності художньо-образного світосприймання письменників. Лексикографічні параметри словника та система функціонально-стилістичних ремарок забезпечують перспективу моделювання індивідуально-авторських мовних та концептуальних картин світу, а також дослідження загальних закономірностей розвитку мовної системи та художньо-образних систем творчих особистостей.

Література

1. Гончар О.Т. Далекі вогнища: Нові твори. Київ: Рад. письменник, 1987. 287 с.
2. Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т. / упор. В.Д. Гончар. Київ: Веселка, 2002–2004. Т. 1–3.
3. Словник української мови в 11-и томах. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.
4. Сніжко Н.В. Концептуальні домінанти мовосвіту Олеся Гончара. *Культура слова*. Вип. 88. 2018. С. 164–173.
5. Сніжко Н.В. Неолексикон Олеся Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри. *Українська мова*. 2017. № 2. С. 109–120.
6. Сніжко Н.В. Український мовосвіт XVIII – XXI століття: проблеми інтегрального лексикографічного моделювання. *Система і структура східнослов'янських мов*. Зб. наук. праць; За ред. Ю.В. Кравцової. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. 2017. С. 73–84.
7. Сніжко Н.В

References

1. Honchar O.T. Daleki vohnyshcha: Novi tvory. Kyiv: Rad. pysmennyk, 1987. 287 s.
2. Honchar Oles. Shchodennyky: u 3-kh t. / upor. V.D. Honchar. Kyiv: Veselka, 2002–2004. T. 1 – 3.
3. Slovnyk ukraïnskoï movy v 11-y tomakh. Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980. T. I–XI.
4. Snizhko N.V. Kontseptualni dominanty movosvitu Olesia Honchara. *Kultura slova*. Vyp. 88. 2018. S. 164 – 173.
5. Snizhko N.V. Neoleksykon Olesia Honchara: leksykologichnyi ta leksykohrafichnyi vymiry. *Ukraïnska mova*. 2017. № 2. S. 109 – 120.
6. Snizhko N.V. Ukraïnskyi movosvit XVIII – XXI stolittia: problem intehralnoho leksykohrafichnoho modeliuvannia. *Systema i struktura skhidnoslov'ianskykh mov*. Zb. nauk. prats; Za red. Yu.V. Kravtsovoi. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova. Vyp. 12. 2017. S. 73 – 84.
7. Snizhko N.V. Nova dzherelna baza ukraïnskoï leksykohrafii v systemi intehralnykh linhvistychnykh doslidzhen. *Liudyna. Komp'iuter. Komunikaçii*. Zb. nauk. prats; Za red. O.P. Levchenko. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2017. S. 47 – 52.
8. Stepanenko M.I. Dukhovnyi posyl Olesia Honchara (za materialamy «Shchodennykiv» pysmennyka). Poltava, 2009. 59 s.

Nataliia Snizhko

Lexicographic description of the writer's artistic and figurative system in the "Dictionary of the language of creative personality"

The article presents a methodology of lexicographic description of new artistic and figurative means of language, which reflects the explanatory "Dictionary of the creative person language".

The traditions of the systematic description

expression and statements with a negative connotation. The writer uses imaginative expressions to reproduce the beauty of the God's world, the achievements of the creative person, the beneficial influence of works of art on the formation of a highly humane person, as well as for the crushing criticism of the bureaucratic system, the atrocities of the totalitarian regime, the phenomena of spiritlessness, irresponsibility, and human degradation.

The academic explanatory "Dictionary of the creative person language" contains new lexical and artistic means of the language that we lexicograph for the first time. They are not certified by previous academic dictionaries. Thus, the new dictionary attests to the development of the Ukrainian language and social life during the XX – XXI centuries. According to its materials, we trace the specifics of the formation of artistic-figurative systems of Ukrainian writers and publicists (O. Honchar, E. Sverstiuk, G. Tyutyunnyk, M. Lukash, I. Dziuba, O. Zabuzhko, Y. Andrukhovych), and create a common model of Ukrainian worldview.

The "Dictionary of the creative person language" is a basis for theoretical studies of the writers' linguistic world, the system of their artistic and figurative reproduction of the world, the correlation of linguistic and individual-author paintings of the world.

Keywords: *dictionary of the creative person language, explanatory lexicography, artistic system, picture of the world, Oles Honchar idiostyle.*

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Зінаїда Козирєва

**Біблійні інновації в публіцистиці Євгена Сверстюка
(матеріали до «Словника мови творчої особистості»)¹**

гріх: **гріх умивання рук**, *бібл.* Лицемірне ухиляння від участі в якій-небудь справі, зняття з себе відповідальності за вчинений злочин. *Морально-християнське судження прочитало в його [Понтія Пилата] серці негідні мотиви («задля страху перед юдеями») і навіки записало йому гріх умивання рук* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 172). – Вираз походить з Нового Завіту, згідно з яким Понтій Пилат під час суду синедріону тричі відмовлявся засудити Ісуса Христа до смерті. За євангельською оповіддю, Пилат при цьому «набрав води та й перед народом умив свої руки й сказав: я невинний у крові Його! – Мт. 27: 24, переклад І. Огієнка), використавши у такий спосіб звичай, що символізував непричетність до пролиття крові. – Див. **пілати**.

емблема: **диявольська емблема Мадонни**. Підступний, злий символ Богородиці. *Божевільна з голоду мати з'їдає свою дитину – то диявольська емблема Мадонни* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 67); **емблема верблюда перед вушком голки**, *рел.* Умовне, символічне зображення багатства як серйозної перепони для віри в Христа, для духовного життя людини. *Трансформація віри залежно від збагачення людини скарбами земними – це дуже складна проблема, над якою стоїть емблема верблюда перед вушком голки як застережний знак* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 102). – Існує кілька трактувань євангельського виразу «Іще вам кажу: Верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство увійти!» (Мт. 19: 24): 1) голчиним вушком називали вузькі ворота в кам'яній стіні, через які верблюд може пройти з величезними труднощами; 2) первісно в тексті стояло не слово *камелос* – верблюд, а подібне до нього *камилос* – канат, які в середньовічному вимовлянні збігалися.

Євангелія [грец. *ευός* – добрий, гарний, втішний та *ἀγγέλια* – вість, звістка] (*норм.* Євангеліє), *-ї, ж.* Частина Біблії, Святого Письма (перші чотири книги, головна частина Нового Завіту), в якій вміщено оповіді про земне життя та діяння Ісуса Христа і яка є основою християнської релігії; Благовіст. *Чи може собі дозволити навіть сильна громада вийти за рамки міркувань над епізодами Євангелії та співу духовних пісень і вдатися до гласного осмислення причин бездуховності нашого життя?* (Є. Сверстюк,

¹Продовження; початок в ЛБ № 27.

Блудні сини України, 1993, 92); *Бог Лесиного* [Лесі Українки] *міту наявний в усіх її драмах. Більше того – він є у звучанні її слова. Достоту за ключовим початком Євангелії від Йоана* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2003), 186). – Назва вказує на добру звістку (благую вість) про спасіння й воскресіння Ісуса Христа, який своєю смертю хресті врятував людей від рабства гріха); **об'єднуватись навколо Євангелії** (норм. Євангелія). Спільно, дружно утверджувати в повсякденному житті євангельські істини. *Не може ж бути, щоб у кінці страшного ХХ віку християнський світ не об'єднувався навколо своєї Євангелії, а сперечався навколо різномудрачень* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 52).

Єгова [івр. YHWH – (Він) буде, (Він) живий, Суций],-и, ч. Ягве. *Франка тривожить трагедія пророка, що попри всі очевидні факти громадської порізненості, попри всі нашіптування темних демонів пустелі й навіть жорстоку волю самого Єгови, прокладає своєму народові шлях до обітованої землі..* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 317). – Варіант транслітерації – передавання написання (давньоєврейська вимова нам невідома) одного з імен Бога в українських перекладах Старого Завіту, що відповідає тетраграматону (написанню з чотирьох літер) в оригінальному тексті Біблії давньоєврейською (гебрайською) мовою. Починаючи з Септуагінти – перекладу елліністичним давньогрецьким койне (III – I ст. до н. е.), переклад сімдесяти тлумачів (старців) використовується як альтернатива традиційному перекладу словом *Господь*.

жестоковійний, -а, -е, *перен., усл.* Непокірний, упертий, непохитний. *Нині релігійна хвиля, по суті, не натрапляє на перешкоди. От тільки дуже мілка та хвиля і мало тієї вологи. І, по суті, головною перешкодою тій хвилі стає «жестоковійна», затверділа у гріховності, закореніла в службізмі казенна Церква* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 75). – Образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнудати: «з твердою шиєю, упертий» (калька грец. σκληροτράχηλος (переклад Септуагінти на церковнослов'янську мову), що має два відповідники – «жорсткий» і «жорстокий»; у Вульгаті поняття жорстокий відсутнє; так само в івриті ам каше ореф – «жорсткошийний»), тобто поєднання слів *жорсткий* і *вия* «шия» – «який не згинає шию, не хилить голову». Пор. також переклад Біблії І. Огієнка: церковнослов'янizm *жестоковійний*, вжитий у Біблії п'ять раз (Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт. зак. 9:6, 9:13), послідовно передано лексемою *твердоший*.

животворітися, -иться, *недок., висок.* Сповнюватися життєвої сили, оживати, пробуджуватися до життя. *Вони [поняття моралі] живі і щоденно животворяться в серцях людей, які наповнюють їх змістом щоденної боротьби й офіри* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 103).

животворящий, -а, -е, *висок.* Який сповнює життєвою силою, дає життя, оживлює, животворить. *Але ж головне – маємо той самий завіт*

Христа і ту саму стражденну Україну, яка потребує любови і згоди, як роси животворящої (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 65).

життя: життя у світі Духу. Спосіб існування в духовній сфері. *Це був своєчасний аргумент* [аргумент]: *душа безсмертна, а зблиски науково-технічні – тільки тло для життя у світі Духу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 32). – Дух у християнстві – третя іпостась єдиного Бога – Святої Трійці.

жорстокосердя, -я, с., книжн. Безсердечність, безжальність; байдужість; прот. милосердя, добросердя. *Були хвили жорстокосердя та безбожної сваволі, але над усіма законами десть височів Закон Божий* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 77).

завіт: завіт Христі. Євангеліє. *Маємо дві церкви греко-православного обряду, де основне спільне – і молитви, і співи, і мова... Хіба когось справді діймає догмат про Духа відОтця? Інша справа, що кожна з них має свої слабкості становлення... Але ж головне – маємо той самий завіт Христа і ту саму стражденну Україну, яка потребує любови і згоди, як роси животворящої* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 65).

завіт: Новий Завіт* [грец. Καὶνὴ Διαθήκη, Kainē Diathēkē]. **1. бібл.** Священна книга християнства, частина Біблії, написана християнськими святими давньогрецькою мовою; містить 27 книг, текст яких є єдиним для усіх християн. *Незабаром прийшла маленька бандероля [бандероль], оцінена в 20 карбованців – „Новий Завіт»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 152). **2. перен.** Те, що нагадує, з чим асоціюються, що означає нові якісні відносини між Богом і людиною. *Можна величати Шевченка словами молитви «Отче наш», можна його книгу величати «Новим Завітом» – від цього поет не буде для нас ближчим. Творення ідола і розвінчання Бога – це різні точки цієї самої парадигми. Кожен по-справжньому великий потребує не звеличення, а розуміння його джерел і святинь. І такої ж, як у нього, поваги до цих святинь* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 164); **3. перен.** Той, хто уособлює Боже одкровення, хто являє собою центральне відкриття Богом Самого Себе і Своєї волі людям. *Нова примітивізація Шевченка («батько нації», «наш Новий Завіт») .. – це друге коло того самого пропагандистського радянського літературознавства. Іконізувати поета – цепогасити і загубити...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 169). – Поняття «Новий Завіт» у теперішньому розумінні вперше було використано апостолом Павлом у першому та другому посланні до коринфян. Новий Завіт розповідає про союз Бога з людством через Ісуса Христа. У старому Завіті цей термін зустрічаємо лише один раз – у книзі пророка Єремії (*Ось дні наступають, говорить Господь, і складу Я із домом Ізраїлевим і з Юдиним домом Новий Заповіт* – 31: 31, переклад І. Огієнка). У дохристиянські часи поняття «Новий Завіт» або

«Новий Союз» (у розуміння союзу з Богом) стосовно себе використовували члени іудейської кумранської общини. У синоптичних Євангеліях це поняття використовує сам Христос (Мт. 26: 28; Мк. 14: 24; Лк. 22: 20). – У СУМ: церковна книга, яка містить у собі виклад християнської релігії.

Заві́т: Старій́ Заві́т. Одна з двох частин Біблії, книги якої було написано в період з XIII до I ст. до н. е. давньоєврейською мовою (за винятком книги Даниїла та книги Ездри, написаних арамейською мовою). *Напевно, ніколище в історії не було так протиставлено український і ізраїльський народи, як у зоні «інтернаціоналізму». Народи втратили справжню біблійну підґрунтя, яке їх єднало, – як спільна священна книга **Старого Завіту**. Адже цю книгу неписьменний український селянин чи гебрей знали з дитинства* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 117). – Пор. у СУМ: Ветхий завіт.

зако́н: Зако́н Божий*, *рел.* Сукупність заповідей Бога як духовно-моральних правил життя і діяльності людини, спільноти. *Христос приходить не усунути Закон, а виконати його – утвердити Волю Отця, що послав Його. ..Звідти почалась наша віра, наша мудрість, наша етика й мораль. Хоч би як ми збивались на стежки блудного сина, здичавілого сина – над нами століттями височів ідеал, і в найтемнішу ніч все ж світився над ним німб святости, і висока дорога кликала, і ласкава рука прощала. Були хвили жорстокосердя та безбожної сваволі, але над усіма законами децьо височів **Закон Божий*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 77). – У СУМ: закон божий – у дореволюційній школі – спеціальна дисципліна, що вивчала основи православного віровчення.

за́повідь: де́сять за́повідей Госпо́дніх, *бібл.* Вказівки, десять основних законів, котрі, за текстом П'ятикнижжя, або Тори, були дані самим Богом на горі Синай приблизно через п'ятдесят днів після того, як євреї залишили Єгипет. *З усіх служб, які судилося нести нашим народам, більшовицька була найтяжчою: вона морально розкладала, нівелювала і замість десяти заповідей Господніх нав'язувала десять заповідей насильства й обману* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 116). – Десять заповідей, записаних Богом на камені, й пізніше відображених Мойсеєм у біблійній книзі Вихід (20: 3 – 17).

за́повідь: жити за за́повідями Госпо́дніми. Вважати основним у житті дотримання десяти заповідей – духовних законів, які вчать як жити і будувати взаємини з Богом і людьми. *Ми вирости в імперії.. Вона народжує блудних синів, готових служити за законами й правилами, а не **жити за заповідями Господніми** і завітами батьків* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 13). – Закон Божий (івр. асерет-ха-диброт – букв. десять речень; д.-грец. δεκά λόγος – декалог, букв. десятислів'я) – припис, десять основних законів, які, згідно з П'ятикнижжям (Старим За-

вітом), дав Мойсею сам Бог, у присутності синів Ізраїлю, на горі Синай на п'ятдесятій день після Виходу з Єгипту (Вих. 19: 10 – 25).

заповідь: Перша заповідь, бібл. Заповідь про віру в єдиного Бога. *Прийняти суворий образ Єдиного Бога і бути вірним йому назавжди – прийняти важку, ледве чи посильну людині Першу заповідь – це вже означало стати на високу дорогу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 77). – Перша з Десяти заповідей, які Мойсей одержав від Бога Яхве на горі Синай після виходу євреїв з єгипетського полону: *Хай не буде тобі інших богів передо Мною!* (Вих. 20: 2 – 6, переклад І. Огієнка).

збезбóжений, -а, -е. У якого відняли Бога, з якого вигнали Бога; який живе, залишився без Бога. *Радшеможнадивуватися, що там був ідеалізм на рівні християнських моральних максим і висхідного розвитку – над збезбóженою бідністю і пастками страху* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 505).

зерно́: відді́лити зерно́ від поло́ви, бібл. Відрізнити добре, справжнє від поганого, лихого, корисне від шкідливого. *Мітинговий [мітинговий] галас може додати до старих стереотипів нові – не більше. Але не відділить зерно від половини* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 528). – Євангельський вислів з притчі про те, як господар наказав жінцям відділити зерно від половини (куколю): *Зберіть перше кукіль і його пов'яжіть у снопки, щоб їх попалити; тиєницю ж спровадьте до клуні моєї* (Мт. 13: 30; переклад І. Огієнка).

зерно́: гірчи́чне зерно́, бібл. Образ малого доброго починання, яке переростає у велику добру справу. *На Сході України вирости тільки окремі парафії УАПЦ. Але згадаймо притчу про гірчи́чне зерно, з якого виростає велике дерево...* Час працює на наше національно-культурне та релігійне відродження (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 73). – Пор. євангельську притчу в перекладі І. Огієнка: *Царство Небесне подібне до зерна гірчи́чного, що взяв чоловік і посіяв на полі своїм. Воно найдрібніше з усього насіння, але коли виросте, більше воно за зілля, і стає деревом, так що птаство небесне злітається і кублиться в віттях його* (Мт. 13: 31 – 32).

зерно́: засóхле зерно́, кінуте на ка́мінь, бібл. Про того, хто змарнував свій талант в гонитві за примарними мирськими радощами. | Образно. *Хай ці гори книг послужать прикладом засохлого зерна, кинутого на камінь. Прикладом змарнованого таланту, що розмінявся і служив темним силам та темним цілям* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 106). – Пор. у Євангелії: *Другі ж упали на ґрунт кам'янистий, де не мали багато землі, і негайно посходили, бо земля неглибока була; а як сонце зійшло, то зів'яли, і коріння не маючи, посохли* (Мт. 13: 5 – 6).

зерно́: розго́ртати поло́ву й дошóкуватися зерна́. Приводити в порядок, розбираючи і відділяючи добре від поганого, шкідливого. | Образно.

*Моя відраза до підручників була в ті часи дисидентством, проте й великим клопотом, бо ж потрібно було **розгортати полову й самому дошукуватися зерна*** (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 108). – Пор. **відділити зерно від полів**.

зерно: тільки добре зерно дає добрий урожай. Лише благородні справи приносять позитивні наслідки. *За боротьбою панівної класи [класи] за перемогу насправді стояла боротьба за владу однієї особи-демагога... Тільки добре зерно дає добрий урожай. І в полеміці мають фігурувати добре виважені, чесні аргументи* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 66).

зерно: чисте зерно кидати в добре зорану землю. Бути чесним, правдивим, відвертим, доносити до людей нелукаве слово, незамасковану правду. | Образно. Кожен ховає від іншого правду і навіть сам від себе ховає своє лице під маскою. А тим часом від тебе вимагають правди, бо ти дозволив собі стати на дорогу правди. Але ж то правда чесних свідчень про життя, коли ти береш до рук перо і хочеш, щоб воно не лукавило, а робило те, що плуг з ріллею, хочеш, щоб **чисте зерно кидати в добре зорану землю** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 2014 (1999), 599 – 600).

знак: як хресний знак на чортів. Дуже сильно. *Це подіяло на майорів, як хресний знак на чортів* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2005), 707). – Хресне знамення, Знак хреста (грец. σταυρός, цсл. кр(с)тноезна́меніє, лат. signumcrucis) – у християнстві: молитовний жест, який являє собою зображення на собі хреста рухом кисті руки; кисть проводять від чола до грудей, від грудей до плеча – правого у православних і лівого – у католиків – і завершують на іншому плечі. Спочатку хресне знамення робилося одним пальцем на чолі, згодом для хресного знамення почали використовувати два пальці, щоб підкреслити подвійну природу Спасителя; трихресне знамення почали використовувати приблизно з IX століття: складені три перші пальці разом засвідчують віру в Єдиносущу і нероздільну Трійцю. У народі вірили, що саме хресне знамення – надійний оберіг від усякої нечисті.

зоря: Вифлеємська зоря, бібл. Чудесне небесне явище, яке супроводжувало, згідно з другою главою Євангелія від Матфея, народження Немовляти Ісуса Христа. *І якби та земля виснажилась на вітрах XX віку, мої незнайомі сестри-брати самі вже не вірили, а тільки світилися світлом погаслої зорі, то й тоді можна було б відчутти, яка то висока **Вифлеємська зоря** дала світло нашій планеті[планеті] на довгі віки, щоб воно засвічувало кожну індивідуальність і творило у Всесвіті широку світлову смугу любови і доброї волі* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 105).

ідеал: з ідеалом содóмським у душі. Про того, чия моральна поведінка позначена крайньою аморальністю, порочністю і зухвалою гріховністю. | Образно. *Над цією великою драмою задумувались і будуть задумува-*

тись дослідники, згадуючи Достоевського: «Не можу знести того, що навіть вищий серцем чоловік, і високого розуму починає з ідеалу Мадонни, а закінчує ідеалом содомським. Ще гірше, хто вже з **ідеалом содомським у душі** не заперечує Мадонни» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 202). – Від назви міста Содом, де за часів Авраама процвітали пороки і розпуста.

ідол: викриття ідола. Розвінчання того, кого обожнюють, перед ким схиляються, кому служать; показ чийх-небудь поганих сторін, позбавлення поваги, суспільного визнання. *Треба сказати, що молодь була вражена не так тим, що її обманювали, як тим, що всі стражі істин на другий день після **викриття ідола** з усім погоджувалися. І ніхто не заривав, і ніхто не захистив своїми грудьми* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 30). – У Біблії є місце, коли мертвого бога намагалися протиставити Живому Богу. Жерці Ваала не змогли створити вогонь і довести силу мертвого бога. А Ілля попросив залити жертовник водою. І спав Господній огонь і пожеж цілопалення. *І сказав Ілля: Схопіть Вааламових пророків! Нехай ніхто не втече з них! І похопали їх, а Ілля звів їх до потоку Кішон та й порізав їх* (3 Царств 18: 40, переклад І. Огієнка); **ідол гордіні.** Почуття надмірної гордості, чванливості, пиhi; завищена самооцінка. *Бездушний тиран і історично реальний, і вічний, наче залятий **ідол гордіні*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 184). – Гордіня – один із семи смертних гріхів людства. Уперше перелік подано в Новому Завіті, у посланні апостола Павла до Тимофія. Гордіня на першому місці; **творити золотих ідолів.** Схилятися перед символом влади золота, грошей; прагнути наживи, влади, багатства; поклонятися золотому тільцю. *Нараз нова релігія соціалізму[соціалізму] виявилася варіантом [варіантом] суворої біблійної історії про схильність гріховної людини скочуватись, відходити од великого Бога й **творити собі золотих ідолів*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 46). – *Не роби собі кумира і ніякого зображення того, що на небі зверху і що на землі знизу, і що в водах нижче землі, не поклоняйся їм і не служи їм* (Вих. 20: 4 – 5, переклад І. Огієнка). Цю заповідь, як й дев'ять інших, Мойсей отримав на горі Синай від самого Бога для єврейського народу, який мав стати взірцем і просвітителем інших народів, що потопали в ідолопоклонстві й розбещеності. У широкому розумінні ідол – це будь-який предмет, переконання або діяльність, які займають у свідомості й житті людини центральне місце – місце Бога. У Біблії золото – лише матеріал, з якого було виготовлено ідола, осуду ж піддано поклоніння другому «богу»). – Див. **Золотé теля.**

іскра: з іскрою Божою, перен. Хтось має великі природні здібності, талант. *У всьому тексті й підтексті дослідження Стуса – гостра полеміка з добою і з уявними опонентами про вибір, зокрема про життєвий вибір, на який має право людина з **іскрою Божою*** (Є. Сверстюк, Блудні сини

України, 1993 (1991), 211); **наділений іскрою Божою**. Хто-небудь талановитий, надзвичайно обдарований, кому притаманні благородні поривання, високі прагнення. *Це особливий дар наділених іскрою Божою і душею, відкритою для добра* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 2014 (1999), 207). – Пор.: у СУМ іскра божа з ремаркою *заст.*; **проковтнути іскру Божу**. Занапастити свій талант. *Хто скаже, скільки було тих, що мали в руці Божий дар, але закопали його й пішли найлегшою дорогою? Не вміли того дару шанувати, не вміли шануватися – і що в них спитаєш, і як установиш, коли вони проковтнули іскру Божу, а самі зійшли нінащо* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 527).

Істина: євангельська істина. Мудрість, засадниче правило, норма життя, викладені в Новому Завіті. | У порівн. *В тюрмі відчуваєш відносність учорашніх цінностей і справжність тих, що завжди з тобою. ..До камери приходила ясна свідомість долі – така ясна, як євангельська істина: «Зерно не дасть плоду, поки не вмере»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 214).

Каїн, каїн, -а, ч., *перен.* Злостива, підступна, заздрісна людина, здатна на підлість і вбивство навіть щодо найближчих людей; братовбивця. *До академіка М. Кравчука, до професора М. Зерова Каїн зберіг ненависть і після реабілітації* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2004), 614); *Скільки каїнів дивилося з темною заздрістю на цього молодого академіка [Михайла Кравчука] з Божим даром «ловити зорі»* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2004), 613). – Каїн: у традиційному християнстві, іудаїзмі та ісламі – старший син Адама і Єви, рідний брат Авеля, якого вбив з ревності (Буття 4: 1 – 2); перша народжена на Землі людина і перший убивця на Землі.

Каїнів: Каїновапечать брехні. Знак, тавро, клеймо неправди, свідомого спотворення істини, що приховують зраду, убивство. *І ту Каїнову печать брехні понесли на собі большевицькі [більшовицькі] убивці навіть під знаком Антихриста* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2004), 612). – Алюзія на біблійну оповідь про Каїна, сина Адама, який убив свого брата Авеля і якого Бог затаврував після цього вбивства. – У ФСУМ: каїновапечать – тавро зради, злочину.

каїніст, -а, ч. Той, хто виправдовує підлість, злочини, вбивства, хто сам причетний до злочинів і вбивств. *Які складні обставини підказали вам завезти його [Михайла Кравчука] на Колиму і там замучити? Чи не ті мотиви, що й у Каїна: заздрість? То, може, й партію вашу назвемо каїністами?* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2004), 616). – Можлива алюзія на каїнітів – гностичну секту, яка вшановувала Каїна як першу жертву Яхве, якого багато гностичних сект визнавали за старозавітне зло: Каїна пошановували за те, що, породивши ідею вбивства, він дав людям мож-

ливість відкинути його і мати можливість на спокутування первородного гріха.

ка́мінь: сі́яти на ка́мені, бі́бл. Виконувати марну роботу, даремно докладати зусилля. *Наш порятунок тільки на дорозі повернення до Закону і Заповідей, до духовних вартостей, що віками жили наші принципи Свободи і Чести, підносили наш Дух. Або ми віримо в Закон всім серцем і всією душею, або – сіємо на камені і будемо на піску...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 138). – Вислів з «Притчі про сіяча» – однієї з притч Ісуса Христа, яка є в трьох євангелістів: Матфея (13: 3 – 23), Марка (4: 3 – 20) і Луки (8: 5 – 15) і в якій ідеться про насіння, кинуте в різні умови для сходження: *А посіяне на кам'янистому ґрунті, це той, хто слухає слово, і з радістю зараз приймає його; але кореня в ньому нема, тому він непостійний; коли ж утиск або переслідування настають за слово, то він зараз спокушається* (Євангеліє від Матфея 13: 20 – 21, переклад І. Огієнка).

ке́сарів: ке́сареві ке́сареве, бі́бл. Нехай той, кому належить право володарювати, розпоряджається, користується ним; кожному своє, кожному по рангу, становищу, заслугі. *Справді, давно перегорнуті й забуті на Заході книги Маркса, Фоєрбаха [Феєрбаха], Гельвеція, Вольтера і Дідро ми вивчали в ХХ столітті як актуальні законодавчі акти. Захід погортав їх, як інтелектуальну вправу, як соціальний [соціальный] тест для свого часу – і зайнявся злободенною роботою, віддаючи кесареві кесареве* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 29). – Вислів з Євангелія від Матфея: *Скажи ж нам, як здається Тобі: чи годиться давати податок для кесаря, чи ні? А Він каже до них: Чий це образ і напис? Ті відказують: Кесарів. Тоді каже Він їм: Тож віддайте кесареві кесареве, а Богу Боже* (Мт. 17, 19 – 21, переклад І. Огієнка).

кні́га: Кні́га Господня, бі́бл. Біблія, Святе Письмо. *Ми знаємо, що всі переломні історичні моменти є тільки новими розділами в **КНИЗІ ГОСПОДНІЙ**, яка гортається і читається з нашою участю* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 62); **Кні́га прі́тч Соломо́нових** [івр. Мишлей в Танаху, д.-грец. Παροιμίαι в Септуагінті, лат. Proverbiolum у Вульгаті]. Філософсько-релігійний трактат, у якому в поетичній формі викладено високі релігійно-філософські істини та морально-етичні норми. *Народи втратили справжнє біблійне підґрунтя, яке їх єднало – як спільна священна книга Старого Завіту. ...В отруєному ненавистю столітті хто нині знає Книгу псалмів Давидових, **Книгу притч Соломонових**, книги Мойсея? Але всі знають анекдоти про Абрама і Мойшу... І це образ плебеїзації нашої етнічної, нашої духовної культури* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 117). – Книга Притч Соломонових – книга, що входить до складу давньоєврейської Біблії (Танаху) і Старого Завіту. Початкові слова книги прямо вказують на авторство: *Притчі Соло-*

мона, сина Давидового, царя Ізраїльського. Чимало висловів цієї книги ввійшло в народне світосприйняття; відгомін її впливу помітний і в Новому Завіті: там багато запозичень із Соломонових притч і вказівок на різні речення з них; **Кни́га Псалмі́в Дави́дових** [з грец. Ψαλμοί, Βιβλος Ψαλμών – Псалми, Книга Псалмів, івр. Тегілім – хвалительні хвалебні, хвальні пісні]. Збірник релігійних пісень і молитов, які приписують царю Давиду; Псалтир. *То правда, що християнство принесло оновлення і в поняття гріха, і в поняття спокути, і в поняття прощення. Словом, цю азбуку нашої культури треба знати. Так само, як треба знати і великі поняття гордині та покори – теж старозавітні, дохристиянські. Нам не треба зупинятись на тих поняттях, бо маємо в пам'яті величний образ упокорення – Книгу Псалмів, і маємо перед очима сімдесятилітню руїну Вавилонської вежі, складену з каміння гордині й самовдоволення* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 172). – Одна з книг Старого Завіту Біблії. В юдейській, католицькій і протестантській традиціях сучасна Книга Псалмів містить 150 псалмів, а у православній – 151 псалом. Цар Давид – другий цар Ізраїлю, царював 40 років (1004–965 рр. до н. е.), батько царя Соломона.

крóткий: блаже́нні крóткі, бібл. Який виражає доброту, лагідність, сумирність, покірність; добрий, сердечний, лагідний. **«Блаженні кроткі»** – сувора влада поверталась до них спиною, поблискуючи шкіряною курткою і мавзером (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Новозавітний вислів, опозиційний до старозавітного *кров за кров, зуб за зуб*, який розглядає кроткість як добродетель, один з дев'яти плодів Святого Духа: *Блаженні кроткі, бо вони успадкують землю* (Мт. 5: 5).

Мадóнна, -и, ж., книжн. У католиків – назва матері Ісуса Христа; Богоматір, Богородиця, Прекрасна Пані. *Може, цей образ Мадонни, нашої святої заступниці, що бере на себе біль і гіркоту утрат, і надає сенсу нашим плаванням у морі надій – страждань...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 190).

ма́ти: Ско́рбна Ма́ти. Богородиця, Богоматір, яка оплакує свого сина Ісуса Христа. *Оторопіло він [П.Г. Тичина] пройшов кривавими житами України в супроводі Ско́рбної Матері* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (2008), 197).

миротво́рець: блаже́нні миротво́рці, бібл. Про людей миролюбних і тих, кому вдалося кого-небудь примирити. *Високі, наполегливі і стійкі сигнали створювали образ нової культури, іншої, однак знайомої уже в євангельській основі: «Блаженні миротворці»* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 325). – Частина євангельського вислову: *Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться* (Мт. 5: 9).

місі́я: підня́тися до Апо́стольської місі́ї. Заслужити високе призначення, відповідальну роль, доручення, дане Христом своїм дванадцятьом

учням (апостолам) проповідувати його вчення. *Без усякої науки розуміли, що чоловік великої віри – це сильний чоловік, а зі звичної проповіді священника в церкві знали, як вчораїні рибалки і митники піднялися до Апостольської місії, відколи зійшов на них Дух Святий і навчив говорити мовами* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 97). – Алюзія на історію навернення апостолів, учнів Ісуса Христа до його віри, до того, як вони піднялися до Апостольської місії. Брати апостоли Андрій і Петро – рибалки, апостол Матфей – митар.

Мойсій: другий Мойсій. Той, хто своїми діями, поведінкою, діяльністю подібний до старозавітного пророка Мойсея – найважливішого пророка в юдаїзмі. | У порівн. *Тільки величезний авторитет православної церкви 1649 року забезпечив Богданові Хмельницькому всенародне визнання й тріумфальний [тріумфальний] в'їзд до Києва, де його дзвонами вітали як «другого Мойсея»...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 34). – Івр. Мошэ – взятий, врятований з води; араб. Муса, д.-грец. Μωϋσῆς, лат. Moyses. У П'ятикнижжі – єврейський пророк і законодавець, основоположник юдаїзму, організатор Виходу євреїв з єгипетського полону; **Мойсій зі скрижалями і Христос з проповіддю на Горі.** Образ сили і неперервності священних уз, що єднають упродовж тисячоліть учення юдеїв і християн. *Але скільки ідолів і лжепророків кануло в Лету, а Мойсей зі скрижалями і Христос з проповіддю на Горі все ще стоять і навчають* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 122). – Мойсеєві скрижалі – дві кам'яні плити, на яких було вибито текст десяти заповідей, отриманих Мойсеєм від Бога на горі Синай, попередньо висловлені Богом народу, тобто, скрижалі стали видимим вираженням завіту між Богом і народом Ізраїлю (Вих. 24: 12; 34: 1 – 4). Нагірна проповідь, яку вважають коментарем до десяти заповідей, – серія повчань Ісуса Христа, які записані в 5, 6 і 7 главах Євангелія від Матфея і містять основні елементи його учення. У Нагірній проповіді викладено основний зміст християнського вчення. Нагірна проповідь впроваджує суворі етичні принципи, часто загострюючи і поглиблюючи моральні закони, які існували перед тим.

мудрість: прийняти мудрість Йова. Стати послідовним і ревним прибічником праведного життя, мужньо і терпляче зносити всі випробування долі, не зраджувати своїм ідеалам. *Стус рано прийняв дорогу страждань – рано й остаточно він прийняв мудрість Йова* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 215). – Йов – у Біблії праведник, що страждає, головний персонаж книги Йова (5 ст. до н.е.); як праведник згадується і в інших книгах: Єзекіїля (14: 14), посланні апостола Якова (5: 11), а також у псевдоєпіграфі «Завіт Йова». Йов проніс свою непорочність, справедливість і богобоязливість через усі жахливі життєві випробування, терпляче зносив страшну хворобу, за що Господь сторицею винагородив його.

неділя: Прощенна (норм. Прощена) **неділя**, *рел.* Остання неділя перед Великим постом, під час якого православні вірячи просять один у одного пробачення і готуються до святкування Великодня; Сиропусна неділя. *Як багато людям давала Прощенна неділя перед Великим постом: прощатіть – і я прощаю* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 350).

ніч: Гетсиманська ніч. Страждання і молитви Ісуса Христа у Гетсиманському саду в ніч перед арештом. *Християнство – релігія стоїцизму і оптимізму. Христос приносив скрізь любов і надію. І то навіть у Гетсиманську ніч* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 63). – Гетсиманія, Гетсиман (грец. Γεθσημανί від івр. гатшманім, араб. шамна – оливкова давильня) – оливковий сад, розташований у нижній частині Оливкової гори біля струмка Кедрон на схід від центру Старого Міста в Єрусалимі, тепер Ізраїль. Згідно з Євангеліями (Мт. 26: 36; Мк. 32: 53; Лк. 22: 39 – 53; Ів. 18: 1 – 63), сюди приходив з учнями, тут молився перед арештом, був зраджений Юдою і заарештований Ісус Христос.

образ: Образ Бога Живого. Первісне і найвище джерело життя, творець усього сущого – Всевишній, який зримо постає в чий-небудь уяві як Боголюдина, Бог-Син, якого Бог-Отець послав на землю до людей. *Може, страждання і є основним нашим капіталом, винесеним з пекельного горнила історії? Може, в ріці страждань і зберігаються живими наші традиційні духовні цінності – наш Образ Бога Живого?* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 101). – Пор. євангельський текст у перекладі І. Огієнка: *Прийшовши ж Ісус до землі Кесарії Филипової, питає Своїх учнів і каже: А ви за кого Мене маєте? А Симон Петро відповів і сказав: Ти Христос, Син Бога Живого!* (Мт. 16: 13, 15 – 16); **Образ Скорбної Богоматері.** Зображення Пречистої Діви, Богородиці – матері Ісуса Христа, яка оплакує розп'ятого на хресті сина. *Рік по Чорнобильському симптому на Заході України, в невідомому гуцульському селі Грушеві на крилі занедбаної і забутої каплички раптом став зримо з'являтися Образ Скорбної Богоматері* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 100). – Пор. «П'єту» («Скорбота», «Оплакування Христа») Мікельанджело в соборі Святого Петра у Ватикані. – Див. **Скорбна Мати.**

обряд: служіти обряд на честь ідола. Поклонятися статуї (кумиру) як божеству. *Дикун безтурботно міг служити обряд на честь ідола* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 76). – Див. **творіти золотих ідолів.**

особа: Найвища Особа. Бог, Всевишній, Творець, Спаситель. *Християнство є вченням для вироблення індивідуальності через пізнання Найвищої Особи. Його мета – особа, індивідуальність, яка зберігає дар любови і силу обдаровувати – роздавати...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Див. **Учитель; Спаситель; Той, Кого знали всі.**

отрута: смоктати перестояну отруту пізнання добра і зла. Всотувати в себе віджиле, що згубно впливає, морально розкладає, розбещує, призводить до катастрофічних наслідків; сприймати нав'язливі, заяложені, набридливі істини. | Образно. *Справді, давно перегорнуті й забуті на Заході книги Маркса, Фоєрбаха [Феєрбаха], Гельвеція. Вольтера і Дідро ми вивчали в ХХ столітті як актуальні законодавчі акти. Захід погортав їх, як інтелектуальну вправу, як соціальний [соціальний] тест для свого часу – і зайнявся злободенною роботою. З цих книг, з цих теорій і вчень ми створили собі зачароване коло. І з приреченістю наркоманів **смоктали з них перестояну отруту пізнання добра і зла** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 29).* – Дерево пізнання добра і зла (івр. Ецха-Да'атТов ва Ра): згідно з біблійною книгою Буття (Бут. 2: 9 – 17), особливе дерево, посаджене Богом разом з Деревом життя посеред Едемського саду; символізує пізнання, в тому числі етичних категорій, здатність усвідомлено вирішувати, що добро і що зло. Заповідь не їсти з Древа пізнання добра і зла означала випробування людини в щирості її довіри до свого Творця і Бога). Пор. вислів царя Соломона з Книги Екклесіяста (Проповідника) зі Старого Завіту: *При многості мудрости множитьсѧ ѧ клопѧт, хто ж пізнання побільшує, той побільшує ѧ біль* (1: 18; переклад І. Огієнка).

П'ятдесятниця, -і, ж. Одна з назв свята християнської церкви, що відзначається на п'ятдесятий день по Пасці; Зелена неділя, День Зіслання Святого Духа, День Святої Трійці. *Яке слово ви [ієрархи РПЦ] несете пробудженій українській душі? Певно ж, не заперечуєте великого символу **П'ятдесятниці**, коли Дух заговорив мовами, щоб кожне серце славilo Бога своїм голосом* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 69). – Перший день цього свята називають днем Пресвятої Трійці (або Трійця), а другий – днем Святого Духа (або Духів день. За євангельськими оповідями на п'ятдесятий день по воскресінню Ісуса Христа і вознесінню його на небо на апостолів, його учнів і послідовників, зійшов Святий Дух, одна з іпостасей Бога.

Пантократор [з грец. παντός – все і κράτος – сила, влада], -а, ч., рел. Вседержитель, Всевишній. *Микола Руденко пішов проти течії не з особистих мотивів. Усе в ньому – від усеплідуючої Землі і від усемогутнього Неба! «Зустріч з **Пантократором** для мене, атеїста, була великим потрясінням... Три дні я прожив з полум'яним шоломом на голові... Мене налив Космос... Я вдячний таємничим силам, що вели мене через усе моє життя. Вони знали, що мені належить робити, знали набагато краще за мене». Хто ще може дати такі свідчення про себе, не боячись прославитися божевільним?* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2009), 321 – 322). – Поясне зображення Христа як Царя Небесного і Судді у склепінні купола християнського храму, який благословляє правою рукою, тримаючи Євангеліє у лівій). – Див. **Найвіща Особа**.

Петро́, -а, ч. Один з дванадцяти апостолів, найстарший серед учнів Ісуса Христа. ***Петро**, що тричі зрікся учителя, був одважним учнем, і, як на нинішній рахунок, можна було б і не помічати хвилин його малодушності...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 172).

Пилáти, -ів, мн. **1.** Понтій Пилат – намісник (прокуратор) римського імператора в давній Іудеї з 26 до 36 р. н. е., правління якого позначене підкупом, масовим насиллям і катуванням, політичним гнітом і провокаційними діями, спрямованими на образу релігійних вірувань і звичаїв іудеїв. *Хто такий **Пилат** за вашими критеріями? Намісник, який з боку юридичного і з боку політичного діяв бездоганно* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 172); **2. перен.** Про жорстокого і продажного самодура, винуватця численних страт, вчинених без всякого суду. *Не слід недооцінювати роботу імператорських тіньових кабінетів, які займалися поетом [Т.Г. Шевченком] постійно – «щодень **Пилати** розпинають»* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 1993 (1990), 178). – У Шевченкових текстах пилати з малої літери. У цитаті – рядок з вірша Т.Г. Шевченка «Колись дурною головою...», 1859).

пилáтство, -а, с., перен. Здійснення неблаговидних або злочинних справ чужими руками і відсторонення від відповідальності за вчинене; відхрещування, ухиляння, відсторонення. *Вся наша нечулість, боягузництво наше, зрадництво і **пилатство**, і грубість, і дурість під час всієї історії возз'єднання Східної [Східної] і Західної [Західної] України є, по суті кажучи, цілковитим звинувачувальним актом* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 253). – Згідно з Новим Заповітом, Понтій Пилат під час суду тричі відмовлявся засудити Ісуса Христа до смерті, в якій був зацікавлений синедріон на чолі з Каяфою. За євангельською оповіддю, Пилат при цьому *набрав води та й перед народом умив свої руки й сказав: я невинний у крові Його!* (Мт. 27: 24, переклад І. Огієнка), використавши у такий спосіб звичай, що символізував невинуватість у пролитті крові, звідси й вираз – *умити руки*.

пісо́к: **сіяти на ка́мені і будувáти на піс́ку**. Спиратися на недостатньо надійні і перевірені відомості в планах, розмірковуваннях, діяльності, приймати бажане за дійсне, фантазувати; витати в хмарах, відриватися від землі. | Образно. *Наш порятунок тільки на дорозі повернення до Закону і Заповідей, до духовних вартостей, що віками жили наші принципи Свободи і Чести, підносили наш Дух. Або ми віримо в Закон всім серцем і всією душею, або – **сіємо на камені і будуємо на піску**...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 138). – Алюзія на Євангеліє, пор. у Матфея: *А кожен, хто слухає цих Моїх слів, та їх не виконує, подібний до чоловіка того необачного, що свій дім збудував на піску. І линула злива, і розлилися річки, і буря знялася й на дім отой кинулась, і він упав. І велика була та руїна його!* (7: 26 – 27); *І ось вийшов сіяч, щоб посіяти. І як сіяв він зерна;*

упали одні <...> на ґрунт кам'янистий, де не мали багато землі, і негайно походили, бо земля неглибока була; а як сонце зійшло, то зав'яли, і коріння не мавши, посохли (13: 3 – 6; переклад І. Огієнка).

Піст: Великий піст. Семитижневий (сорокаденний) піст перед святом Великодня, що припадає на лютий – квітень; Свята Чотиридесятниця. Як багато давала Прощенна неділя перед **Великим постом**: простіть – і я прощаю (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 350).

поводі́р: сліпі́ поводи́рі́ для слі́пих. Євангельський вислів про нерозумного сліпця, який взявся бути поводитирем у своїх побратимів по нещастю. *Витворено осередки життя, яке освітлює навколишню мряку. Вогнища духовності й культури – і вони не згасають. Без них залишається притча про сліпих поводирів для сліпих...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 99). – У Євангелії: Тоді учні Його приступили й сказали Йому: Чи ти знаєш, що фарисеї, почувши це слово, спокусилися? А Він відповів і сказав: Залишіть ви їх: це сліпі поводатарі для сліпих. А коли сліпий водить сліпого, обоє до ями впадуть (Мт. 15: 12 – 14).

сліпий: поводи́р слі́пих. Людина, яка через свою духовну незрячість або ідеологічну зашореність сама іде й інших веде до загибелі. | Образно. Тільки з хаців промайне зім'ята безликість Петра Кравчука, **сліпого поводи́ря слі́пих**, який на еміграції [еміграції] торочить землякам казку про мудрого вождя Сталіна і сонце його конституції (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2004), 614). – Алюзія на картину нідерландського художника Пітера Брейгеля «Притча про сліпих» (1568). Модифікація євангельського вислову.

по-єва́нгельськи, присл. Так, як написано в Євангелії; згідно з Євангелієм. Він [Зіновій Красівський] навчився витримувати на межі можливого, ділитися кусником хліба **по-євангельськи**, підійматись і знову жити тоді, коли не видно жадної зірки... (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 660). – Алюзія на Євангелія, як Ісус розділив хліб (Мт. 14: 13 – 21; Мк. 6: 30 – 44; Лк. 9: 10 – 17; Ів. 6: 1 – 13).

Покро́ва*, -и, ж. У християнській релігії: одне зі свят, що відзначається 1 (14) жовтня; Покрова Пресвятої Богородиці. В Опанаса Заливахи є відома картина в кількох варіантах [варіантах] – **«Покрова»**: смутна Богоматір великим білим покривалом у своїх білих руках захищає голови малих світу сього – від лиха, від незримого нашестя, від насильства й мору страшного ХХ віку (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (2007), 231). – На спомин про з'яву у Влахернському храмі в Константинополі 910 року Богородиці, яка простерла своє покривало над усіма вірянами й промовила молитву про спасіння світу від бід і страждань). – У СУМ: з малої літери.

полон: вавилонський полон, перен. Про чию-небудь важку підневільну працю, фізичні і моральні страждання. Українська література ХХ століття, на відміну від попередніх інтермедійно-комічних ролей жи-

да, шукає глибинної спільності обидвох народів і в образі давніх гебреїв читає долю українців у **вавилонському полоні** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 116). – Вавилонський полон (івр. галут Бавел): 1. Період в історії єврейського народу з 597 по 539 рік до н. е. Збірна назва серії насильницьких переселень у Вавилонію значної частини єврейського народу Іудейського царства в часи правління Навуходоносора II. 2. Період у Біблійній історії, коли іудейський народ, втративши свою політичну самостійність, був забраний у полон вавилонянами і залишався в ньому упродовж 70 років, з 605 по 536 рік до н.е.

преобра́ження* і ПРЕОБРА́ЖЕННЯ, -я, с., книжн. Набуття іншого, кращого, гіднішого, більш відповідного призначенню, суті образу, вигляду, перетворення, реформування, оновлення, освячення, одухотворення, цілковита зміна когось, чого-небудь. *Вже тоді, напередодні катастрофи самої імперії та імперської Церкви, кращі уми і сумління поривалися до її ПРЕОБРАЖЕННЯ. І сподівалися творчих реформ, які мали б наблизити Церкву до народу і зорієнтувати її на народ, а не на державну політику* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 75); *Зрозуміло, народ вітає автокефалію УПЦ. Але тільки як прелюдію оновлення і преображення Церкви, котра силою своїх кращих пастирів і подвижників буде єднатись у Христі поверх конфесійних бар'єрів і творити диво ПРЕОБРАЖЕННЯ НАРОДУ* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 76). | Образно. *І тоді вірили, як і тепер вірять у рятівну силу покаяння. Бо тільки глибоке каяття може привести до ПРЕОБРАЖЕННЯ ДУШІ* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 76). – У СУМ: дія за значенням преобразити, преображати і стан за значенням преобразитися, преображатися. – Пов'яз. з євангельською оповіддю про явлення Божественної величі і слави Ісуса Христа перед трьома найближчими учнями на горі; також свято Преображення Господнього, яке в українській народній традиції має назву Яблучний Спас, або Другий Спас. Православні і греко-католики святкують його 19 серпня.

Пресвята́, -тої, ж. Одне з імен Богородиці; Богоматір, Пречиста, Пречиста Діва. *Перегортаючи попіл нашої історії, в засланських поезіях «Іржавець», «Чернець» Шевченко відновлює вівтар перед вічним образом Пресвятої* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 322). – Див. **Ма́ти Бо́жа; Пресвята́ Ма́ти; Пречі́ста Ма́тір; Пречі́ста Богома́тір**. – Пор. у СУМ: **Пресвята́я діво (ма́ти, ма́ти бо́жа)**.

пречі́стий: Пречі́ста Ма́тір. Богородиця, Богоматір, Свята Марія. *У закріпаченому світі невольників Шевченко відкриває Чистоту, зганьблену і зневажену, відкриває Пречисту Матір в образах покинутих і збожеволілих Катерин, Марин, наймичок і завершує цей ряд Святою Марією* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (2003), 189). – Див. **Мати Божа**. – Пор. у СУМ: **пречі́ста до пречі́стий**.

прітча: прітча про блудного сина. Образ Божого милосердя і прощення до всіх грішників, які зі щирим розкаянням звертаються до Нього. *Шевченко на засланні малював картини, що ілюстрували ПРІТЧУ ПРО БЛУДНОГО СИНА* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 13). – Євангельська оповідь про сина, який покинув отчий дім і прогулявши увесь свій статок, повертається знову у свою сім'ю, падає на коліна перед батьком, який, виявивши доброту і милосердя, прощає недбайливого нащадка (Лк. 15).

Провидіння*, -я, с., книжн. Вища божественна сила, що спрямовує долі людей і всього світу на благо; промисел Божий. *Велике диво мирної катастрофи останніх літ накреслене в книзі Провидіння. ..Я дуже ціню роль [роль] М. Горбачова, що став знаряддям у руках Провидіння, але не можу прийняти його мови, бо то мова його страшної партії та її газети „Правда”* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 137). – У СУМ: з малої літери; за релігійними віруваннями – дія уявної надприродної істоти, бога; вища сила. – Алюзія на книгу Провидіння – Об'явлення Іоана Богослова, Апокаліпсис – останню книгу Нового Завіту, один з найдавніших творів християнської літератури, єдина книга з усього Нового Завіту, яка провіщає кінець світу, друге пришестя Христа та тисячолітнє Царство Боже після Страшного суду і яка, разом з пророчими книгами Старого Завіту, належить до так званої «пророчої літератури». Апокаліпсис містить у собі таємниче зображення долі Церкви Христової та всього світу.

Провіденційний [з лат. providentia – Провидіння], -а, -е, книжн. Зумовлений Провіденцією, Провидінням, промислом Божим, божою волею. *Він [І.Я. Франко] бачить історичний похід народів у «безвість віків» не в погоні за сезонними міражами, а в провіденційному прагненні самореалізації* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 160). || Визначений наперед; рокований, невідворотний. *Може, в наших різних дорогах є провіденційний сенс: може, нам слід випробувати сили на пограниччі католицького і православного світу і вторувати спільну дорогу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 52).

проповідь: Нагірна проповідь Христа, бібл. Серія повчань Ісуса Христа, які записані в 5, 6 і 7 главах Євангелія від Матфея і містять основні елементи його морального вчення. *Але чому ці похвальні заняття не виробляють того високого етичного ідеалізму, офірної любови, безкорисливого служіння ідеалам, які породжувала висока віра, що йшла від Нагірної проповіді Христа* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 46); *Люди зреклись морального максималізму Нагірної проповіді й відкинули всі принципи: не бажай ближньому того, чого не бажася собі; не суди ближнього; помирись з братом перше, ніж переступити поріг храму; не будь подвійним, як той фарисей; вийми колоду з власного ока, а тоді порошинку з ока ближнього* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989),

52). – Повчання, виголошені Ісусом на схилі гори Блаженства над Галілейським морем коло колишнього міста Капернаум у сучасному Ізраїлі, скеровані до учнів та до великої юрби народу. Нагірна проповідь впроваджує суворі етичні принципи християнського віровчення, часто загострюючи і поглиблюючи моральні закони, які існували перед тим.

псалом: Давідові псалмі, бібл. Написані царем давнього Ізраїлю Давидом натхненні вірші-псалми, що досі вважаються християнами та юдеями взірцем віри та молитви. *Обдарований духовно Йозеф Менделевич, світлий ідеаліст, що вічно почував себе часткою ізраїльського духу, історії, долі. ..Десь мені вчувається, як у сусідній камері ПКТ (нас посадили нарізно) він чистим голосом виспівує Давидові псалми і затихає на оклик наглядча: «Менделевич, это вам не синагога»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 113). – Давид – один з найвідоміших персонажів Біблії, другий цар давнього Ізраїлю. Народився в місті Віфлеємі близько 1035 року до н. е. Увійшов в історію як Цар, автор псалмів. З роду Давида, згідно з біблійними пророцтвами, вийде Месія, що має здійснитися згідно з єврейською традицією, і вже здійснилося, згідно з християнським Новим Завітом, де докладно описано походження Месії – Ісуса Христа від царя Давида; Ісус Христос часто згадує Давида та цитує його псалми. *Псалом* від грец. ψαλμός – спів під акомпанемент струнного інструменту (псалтерія).

пустеля: сорок літ через пустелю, бібл. Про сорокарічні мандри пустелею євреїв, які через свою упертість так і не увійшли до Обітованої землі. *Тільки світло обітованої землі, Пророк і сорок літ через пустелю тривожили людей, вчили їх відповідальності і самоповаги* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 115). – Після отримання Закону Мойсей зі своїм новоствореним народом за Божою волею вирушив прямо до Обітованої землі (тоді її називали Ханааном, сьогодні – Палестиною або землею Ізраїлю). Однак євреям, які могли б увійти до Обітованої землі вже тоді, належало мандрувати пустелею ще сорок років. Причина цих мандрів у тому, що люди самі не захотіли відразу входити в землю, яку їм обіцяв Бог (Числа 13, 14). Розгніваний Господь побажав винищити цей упертий народ, і лише Мойсей ублагав Бога залишити євреїв у живих. Проте вже тоді Господь вирішив, що ті, хто не наважився увійти до Обітованої землі відразу, не ввійде до неї довіку.

раб: раб Божий*. За християнським віровченням, людина як істота, створена Богом, і яка перебуває у повній його владі. *Імперія культивує поганство й рабство найнижчого татунку – і не любить рабів Божих, тобто вільних людей, які нікого не бояться, окрім Бога* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 12). – У СУМ: у статті до слова раб, божий з малої літери з двома значеннями: релігійним – християнин і жартівливим – чоловік взагалі; **раб лінійний і лукавий, бібл.** Той, хто змарнував подаро-

вану Богом, природою можливість і не примножив свій життєвий успіх, хто намагається прожити не працею, а хитрощами, інтригами. *«Раб лінивий і лукавий».. не вміє давати, хоче брати* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 15). – Вислів з «Притчі про таланти», яка міститься в Євангелії від Матфея (Мт. 25: 14 – 23) і розповідає про друге пришествя Христа.

р́о́зум: **Ві́щий Рóзум і ві́щий рóзум.** Надприродна сила, Бог, Творець, Усевишній. *Але коли він [письменник Микола Руденко] сказав, що істина відкрилася йому через спілкування з Вищим Розумом, – оточення сприйняло це за ознаку тихого божевілля* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 203); *Розсудок не може осягти природу, людина мусить спромогтися піднятися до вищого розуму, щоб торкнутися божества, яке відкриває себе в першофеноменах фізичних і моральних* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 393). – Див. **Найві́щий Рóзум; Прови́діння.**

розши́рення: **розши́рення культу́рного горизóнту.** Збільшення кола знань, ідей, інтересів, пов'язаних з поширенням культури, підвищенням культурного рівня особи й суспільства загалом; просвіта. *В колі шістдесятників треба виділити нашу славну когорту перекладачів на чолі з Григорієм Кочуром і Миколою Лукашем. Вони нібито мали законне право проносити образи, ідеї та віяння Заходу – під гаслом розширення культурного горизонту радянської людини* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 28).

росá: **росá животворя́ща, цсл., висок.** Те, що пробуджує до життя, зціляє, наснажує; жива вода. *Але ж головне – маємо той самий завіт Христа і ту саму стражденну Україну, яка потребує любови і згоди, як роси животворящої* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 65). – Пор.: *Померлі твої оживуть, воскресне й моє мертве тіло. Тому пробудіться і співайте, ви мешканці пороку, бо роса Твоя це роса зцілень, і земля викине мертвих* (Ісаїя 26: 19; переклад І. Огієнка). І побажання – З води й з роси.

рука́: **в простя́гнуту ру́ку ля́же ка́мінь.** Про тих, хто збайдужів, хто не виявляє до ближнього співчуття та милосердя. | Образно. *Тільки справжня християнська культура смиренного серця і розуму може стати фундаментом Церкви. Бо якщо знехтувати завітом очищення і вдосконалення та зупинитися на реальному успадкованому ґрунті мало культурності і практицизму – це буде лише заміна назв, і в простягнуту руку ляже камінь* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 64). – Алюзія на уривок з вірша М. Лермонтова «Жебрак» («Нищий»): *И кто-то камень положил в его протянутую руку* (1830, надруковано 1844). – Пор. також у Євангелії від Матфея: *Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?* (Мт. 7: 9; переклад І. Огієнка).

рука́: у **руці́** **Госпо́дній**. Усе діється за волею Божою, на все Божа воля. Були люди *всевладні і не залежні навіть від короля... Вони мали власні замки і війська. Пристрасті їх заносили далеко... Перемоги п'янили... Підлеглі лестили і розпалювали спокусу... Але кожен день вони ставали на коліна перед віктарем і усвідомлювали, що в душі їх живе Йов, і що день завтрашній – у **руці́** **Господній*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 77). – Див. **Провидіння**.

руко́пис: **кумра́нські руко́писи**. Манускрипти, написані переважно давньоєврейською мовою (частково арамейською, фрагментарно давньогрецькою); містять тексти Біблії, створені в кумранській общині за кілька десятиліть до Різдва Христового; сувої Мертвого моря. *Треба утверджувати в собі вищі невжиткові цінності. Не лише визнавати, а жити ними – тільки так створюється відповідна культурна атмосфера. ..Зовсім не дивно, що пастухи використовували **кумранські рукописи** на пошиття личаків. Що дружина Руссо й не тільки Руссо не знала ціни рукописам, що валялись у її хаті...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 39). – За назвою місця, де їх виявлено починаючи з 1947 в печерах Кумрана Іудейської пустелі на півдні нинішнього Ізраїлю поблизу Мертвого моря.

Сад: **Сад Божественних Пісень**. Книжна українська літературна з елементами церковнослов'янської збірка метафізичних віршів, написаних Григорієм Сковородою між 1757 і 1785 рр. й виданих посмертно у 1861 році в Санкт-Петербурзі. *Наш артист.. мусить підійматись по східцях до інтерпретації музики, яка є наскрізь духовною, навіть поминувши Баха й Веделя, навіть поминувши Книгу Псалмів і **Сад Божественних Пісень**. ..З народної пісні теж треба видобувати чар мелодії і покласти на діапазон[діапазон] власної душі заховану в ній драму. Бо з неї можна підняти таємницю зерна, а можна й зовсім заглушити руладами могутнього голосу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 89). – Повна назва: Сад божественнихпѣсней, прозябшийиз зерна священнописанія.

світ: **не від світу сього**. Про вкрай непристосовану до життя людину, мрійника, романтика, ідеаліста. Його [українського математика Михайла Кравчука] називали: **СИН НЕБА, ВЧЕНИЙ З ОБЛИЧЧЯМ ХРИСТА, ЛИЦАР МАТЕМАТИКИ, ПОЕТ НІМОГО ЧИСЛА, ТИТАН МАТЕМАТИЧНОЇ ДУМКИ, ТВОРЕЦЬ МУЗИКИ ЧИСЕЛ...** Збоку було видно, що він рокований, і, може, тоді його хотілося назвати «сином неба», ..«**не від світу сього**»»(Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 613); *Та ідеальна верховина свободи була виплекана людьми **не від світу сього*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 115).

світло: **світло для світу**. Слово Боже. | Образно. *Де ваші пастирі, що мають нести **світло для світу**?* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 68); *В «останньому слові» на суді М. Руденко виступив на захист того євангельського Слова, що стало **Світлом для світу***

(Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 320). – Вислів із звернення Ісуса Христа до апостолів, які мають стати справжніми світочами життя і просвітити увесь світ світлом його Божественного вчення (Мт. 5: 14).

Сіла: Сіла Небесна. Первісно ангели як небесне воїнство, а пізніше взагалі – містичні сили неба, божество. *З одного боку – зруйновані храми і вбиті їх служителі, затоптані ікони, спалені книги, знівечені монастирі [монастирі], вилучені рукописи... А з другого боку – уцілілі живі свідки Сили Небесної* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 101).

син: блудний син у себе вдома. Морально скалічена соціалістичною системою людина – морально нестійка, безпутна, непатріотична, з міщанським світоглядом. *В цій лябораторії [лабораторії] державного терору витворено тип блудного сина у себе вдома. Знеохочений до рідного дому, він обминає його і йде на знадливі вогні у вікнах чужого дому. Маса, уражена байдужістю і апатією, – найважчий результат комуністичного виховання і перевиховання* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 15). – У СУМ: блудний син. – Пор. зайва людина, перекотиполе, манкурт, безрідник. – Див. **притча про блудного сина**.

син: покоління блудних синів. Люди близького віку, що живуть в один період часу, які зреклися традицій свого народу, віри батьків, які не вболівають за долю рідного краю. *Покоління відходило від Бога своїх батьків, віднесене течією, і не розуміло, що стає поколінням блудних синів, а отже, приймає долю свинопасів* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 204). – Вислів з євангельської Притчі про блудного сина, що символічно ілюструє взаємовідносини між людиною і Богом (Лк. 15: 11 – 32). – У СУМ: блудний син. – Див. **блудний син у себе вдома; притча про блудного сина; Син і Спадкоємець**.

син: Син Божий. У християнстві: одне з імен Ісуса Христа. Він [Валерій Марченко] вірив і відчував, що **Син Божий** і нині постійно творить чудеса (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 237). – У СУМ: з малої літери.

скрижаль: Мойсееві скрижалі, бібл. Дві кам'яні плити, на яких, згідно з Біблією, були викарбувані Десять заповідей; Скрижалі завіту, Скрижалі свідোцтва. *Щоразчастішенині повертаємось до джерел, щоб збагнути: де ми і куди нас несе? З чого починалась і з чого нині починається людина нашої християнської цивілізації? ..Біля витоків не розминуться нам з об'язком **Мойсеевих скрижалів** [скрижалей]* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 76). – Згідно з П'ятикнижжям, скрижалі були дані Мойсееві Богом на горі Синай. Ці скрижалі Мойсей розбив, побачивши поклоніння народу золотому тельцю. Пізніше за Божим повелінням Мойсей висік з каменя нові скрижалі. На цих скрижалях Бог написав десять заповідей). – Див. **десять заповідей; лишитися в золотих скрижалях пам'яті**.

сло́во: Бо́же сло́во. Біблія; Священні тексти. | У порівн. *Можна сказати: єдине, що тішило око поета в Україні, – це сади... Це знали й Шевченкові читачі – і все ж таки слово поетове лягало на душу, як **Боже слово** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 81). – Див. **єва́нгельське Сло́во; Святе Письмо́; святе сло́во; сві́тло для світу.***

сло́во: єва́нгельське Сло́во. Новий Завіт. В *«останньому слові»* на суді М. Руденко виступив на захист того **євангеліського Слова**, що стало **Світлом для світу** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 320). – Див. **Бо́же сло́во; сві́тло для світу; Святе Письмо́; святе сло́во.**

сльо́за: сльози скривджених будуть вічно з ва́ми. Невідворотність розплати за заподіяні комусь кривди, образи, збитки. *Маємо перед собою урок банкрутства тих, хто сіяв насильство і брехню. Від посіву до жнив була в них довга зима. Нині шалені темпи життя одразу виявляють, як на екрані, що ви сієте. Якщо ви говорите людям, що ваш суперник прислужує ворогам, значить, ви мислите по-більшовицьки. Якщо ви говорите правдоподібності й уникаєте правди, ви клерикалізований більшовик. Якщо ви шукуєте вади і слабкості у супротивника і не бачите або замовчуєте їх у себе – ви той самий. Якщо ви думаєте, що головне – це захопити церкву правдою чи неправдою, а там все буде гаразд – ви той самий. Все вилазить боком, і сльози скривджених будуть вічно з вами* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 65). – Можлива алузія до «Плачу Єремії» у Старому Завіті – Бог чує плач скривджених.

сме́рть: хто сіє смерть, той і жне смерть. Невідворотність розплати кожного за вчинені злочини. *Мертві зони – не тільки чорнобильські – означали і смерть для бюрократичної номенклатури[номенклатури]... Хто сіє смерть, той і жне смерть. Далі йти нікуди...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 56). – Алузія до Нового Завіту: *Боцотількилюдинапосіє, тесаме й пожне* (Послання апостола Павла до галатів, 6:7; переклад І. Огієнка). – Пор. прислів'я: що посієш, те й пожнеш.

страх: Страх Бо́жий, рел. Дія Божої благодаті в серці людини, що дає їй відчуття Божественної присутності і боязнь образити Бога гріховними помислами і вчинками; богобоязливість. *Одним з джерельних понять цієїзакритої Книги [Біблії] є висміянеодважними агітаторами [агітаторами] і комсомольцями 30-х років поняття **Страху Божого*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 173).

Суддя, -і, ч. У християнстві: одне з імен Бога. *Але попередньо треба було бідній матері зібрати два повних портфелі казенних відмов на вся благаання й апеляції, щоб серцем відчувати: є тільки один **Суддя** й один Утішитель* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 237). – Див. **Суддя Пра́ведний; Найви́ща Особа́; Пантокра́тор.**

Суддя: Суддя Пра́ведний. У християнстві: одне з імен Бога. *Правда постійно торжествуватиме над злом – і гряде **Суддя Праведний***

(Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 237). – Див. **Суддя; Найвища Особа; Пантократор.**

теля: **Золоте Теля.** Багатство, збагачення як єдина мета життя. *На долах завжди вирувало своє життя: з прикрас золотих творили собі ідолів і поклонялись їм, побивали камінням пророків і з захватом слухали демагогів. Робили своїм ідолом **Золоте Теля** і підносили культ слабкостей людських* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 86). – Старозавітний ідол, предмет культу тих, хто відступив від Бога Ізраїлю, символ багатства, влади золота і грошей, жадібності і користоловства – пороків за християнським віровченням. Пор. приклад інакомовного використання виразу – роман І. Ільфа і Є. Петрова «Золоте теля» (1931).

тіждень: **Страсний тіждень** [д.-грец. Μεγάλη Εβδομάς – Великий тиждень], *церк.* Сьомий і останній тиждень Великого посту, яка передуює головному християнському святу – Пасці; Страсна седмиця. *Коли згадати, що суд наді мною відбувався у **Страсний тиждень** 1973 року, то рецензії стали першим бичуванням. Жанр цей особливий у розумінні спецзамовлення під певну кримінальну статтю – «антирадянську» чи, як мінімум, «наклепницьку»* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 241). – Згідно з церковними канонами, кожен день цього тижня вважається Великим, адже упродовж передпасхального періоду згадують останні дні земного життя Ісуса Христа.

Той: **Той, Кого усі знали,** *бібл.* Ісус Христос. *Можливо, і участь Юди Іскаріотського потрібна була їм не так задля впізнавання **Того, Кого усі знали**, як задля приниження Учителя, від Якого відступається учень...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2007), 29).

умивання: **Пилатове умивання рук.** Хтось усунувся від відповідальності, оголосив про свою неучасть у якійсь справі. *Ваш виступ у Бабиному Яру в Києві міг мати історіософський сенс, якби там було складено вибачення за той уряд Америки, який дипломатично визнав уряд СРСР саме в рік його найтяжчого злочину – організованого комуністами голокосту в Україні 1933 р. Це була фактична легалізація[легалізація] злочинства і Пилатове «умивання рук»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 137). – Пор. у Євангелії: римський прокуратор Понтій Пилат під час суду над Христом здійснив прийняте серед юдеїв ритуальне обмивання рук на знак непричетності до вбивства: *І, як побачив Пилат, що нічого не вдіє, а неспокій ще більший стається, набрав він води, та й перед народом умив свої руки й сказав: Я невинний у крові Його! Самі ви бачите...* (Мт. 27: 24).

Утішитель, -я, ч. У християнстві: одне з імен Бога. *Але попередньо треба було бідній матері [Валерія Марченка] зібрати два повних портфелі казенних відмов на всі благання й апеляції, щоб серцем відчувати: є тільки*

один Суддя й один *Утішитель* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 237).

Христос: єднатись у Христі. Згуртовуватися для спільних праведних дій перед Богом, в ім'я Бога. Зрозуміло, народ вітає автокефалію УПЦ. Але тільки як прелюдію оновлення і преображення Церкви, котра силою своїх кращих пастирів і подвижників буде *єднатись у Христі* по-верх конфесійних бар'єрів і творити диво ПРЕОБРАЖЕННЯ НАРОДУ (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 76).

чаша: випити гірку чашу з рук диявола. Зазнати багато страждань від когось дуже підступного і злого. Коли тобі за 20, а ти вже *випив гірку чашу з рук диявола*, то не станеш записуватися в чергу на прийом до диявола... (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 329).

чаша: випити чашу. Зазнати повною мірою що-небудь. Стати літописцем репресованих, записувати сотні історій, організовувати екскурсії земляків до невідомих могил, свідчити і збирати свідчення... На жаль, це може робити той, хто сам *випив чашу*, а не той, хто просто співчуває (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 334); **випити повну гірку чашу цикути.** Зазнати тяжких життєвих випробувань, переслідувань, моральних гонінь. Цей вибір постав і перед великим поетом національного відродження Павлом Тичиною, і перед Україною. Індивідуалістична з натури, індивідуалістично-християнська в традиції, українська психологія не була готова до прийняття бездуховного матеріалізму [матеріалізму], господарського колективізму і культурного масовізму. Треба було переступити через себе, щоб увійти в цю добу нову. ..Уявити треба інтелігентного [інтелігентного] поета, ще заслуханого в золотий гомін, але вже оглушеного «новим псалмом залізу».. Але йому вже довелося *випити повну гірку чашу цикути*, пройти через море крові й сліз, щоб стати перед байдуже примруженим оком чавунного ренесансу. За Павлом Тичиною вже стояв прожитий за три літа громадянської війни в Україні, пекельний світ. У тому світі він став поетом Радостий Надії, Горя і Розпуки, співцем Скорбної Матері і Невинної офіри (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 196). – Тут чаша цикути – алюзія на смерть Сократа в давніх Афінах. Сократа суд архонтів засудив за його переконання і запропонував йому самому обрати покарання. Він випив чашу цикути, але не зрікся своїх переконань; **допити чашу страждань.** Зазнати життєвих випробувань вповні, вистраждати до кінця. Нині головне – *допити* разом зі своїм народом *чашу страждань*, потиснути один одному руки – і з Богом іти в життя, відмиваючись від старих закам'янілих гріхів минулого (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 127);

чаша: одвести од уст чашу з отрутою. Врятувати кого-небудь від неприємності, важкої долі і т. ін. Черствий дід.. не згадує молодости і то-

го колись радісного дзвону, який *одвів од його уст чашу з отрутою* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 382);

ча́ша: *ча́ша не мину́ла кого*. Хтось не уник якої-небудь неприємності, тяжкої долі і т. ін. *Чаша – не минула. Я побачив пекло. Я був на самому дні лжі, ганьби й огуди* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2004), 619). – З євангельської оповіді про Христа на Голготі, коли він прагнув допити покутну чашу страждань, про яку молився в Гетсиманському саду, – спраглому замість води дали випити оцет.

Ю́да*, -и, ч. Один з дванадцяти апостолів, учень Ісуса Христа, який, згідно з Євангелієм, зрадив свого вчителя і за 30 срібняків видав його римлянам. *Юда* заюридичним рахунком не спричинився до смерти Христа, бо все відбулося б і без нього, але християнство створило вічний образ зрадника і відступника (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 172). – У СУМ: з малої літери, зневажл., лайл.

Оксана Тищенко

Лексикографічні інновації у прозі Ю. Андруховича: нові форми й значення (матеріали до «Словника мови творчої особистості») (продовження)¹

У цих матеріалах пропонуємо нові й актуалізовані значення із текстів Ю. Андруховича, не засвідчені у сучасних загальномовних тлумачних словниках (див. список наприкінці тексту). Для вже кодифікованих лексем і стійких словосполучень (ССС), у яких виявляємо нові значення, форми та ін., після назви відповідного словника стисло наводимо зафіксовані в ньому значення, форми написання, наголошування, функціональні обмеження та ін. для унаочнення відмінностей, на яких ми акцентуємо увагу в Словнику: астериск (*) – одиниця вже *зафіксована* й витлумачена в образах для верифікації словників, а в Словнику наведено нове, не зафіксоване досі значення, форма написання тощо; горизонтальна стрілка (→) – *повернена* з пасиву призабута (чи свідомо заборонена в часи деукраїнізації) мовна одиниця, зафіксована в словниках к. ХІХ – поч. ХХ ст., напр.: **пам'ятникóвий** →.

ма́па*→, -и, ж. Карта. Ця книжка про міста, які стали чимось більшим – вони стали Місцями, причому особистими, мов ерогенні зони, й інтимними. Місцями, ознакованими на **мапах** як міста (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 7); Насправді все починається з **мап**. Скільки себе пам'ятаю – завжди ця маніакальна схильність їх розглядати. **Мапи** стали для мене тим, що в романтичніші часи звично називали джерелом натхнення (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 7); Загалом же – сотні книжок, альбомів, атласів (останні геть мене ошчасливили, надто ж «Новий історичний атлас світу» з його 600 кольоровими **мапами** та показчиком із понад 20000 гасел (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 34); Педро Ленц (надалі в цьому тексті – Дон Педро) і я схилиємося над **мапою** Берна (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 48); **Політична ма́па**. Мапа, на якій відображено територіально-політичний поділ світу, материків або окремих регіонів; пор.: політична карта. До речі, який колір України на сучасних **політичних мапах**? З радянських запам'яталося, що **еСеСеСеР** був насичено-рожевий (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 7). – У СУМ: заст.; РУС, Із, РУСТТ, Нік, РУСД, Гол, Гр, ГрНік, РУСВТ, УС.

масо́н*, -а, ч., перен., жарт. Член якого-небудь тісного, закритого товариства. *Мартофляк лежав на підлозі горілиць.. Хома примостився у*

¹ Першу частину див. у «Лексикографічному бюлетені», вип. 27.

фотелі.. Марта сіла на ліжку і втупилася поглядом кудись за вікно.. Зненацька.. до номера увірвалося двоє монстрів.. – Ага, всі **масони** на місці! – закричав Гриць, вітаючи таким чином присутніх (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 107). || Відданий учасник однієї з багатьох політичних організацій, палкий прихильник якогось руху, наряду та ін. Хлопці в сірих уніформах і чорних беретах гамселять якихось нестрижених **масонів**, котрі називають себе «демократическим союзом» (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 117). – У СУМ: послідовник масонства, член масонської лож.

мезозой*, -ю, ч., перен. Геологічні залишки, поклади мезозойського періоду. / Образно. Виявляється, під кожним містом є ще одне місто – зі своїми вулицями і площами, зі своїми звичаями й таємницями.. отже, тепер ми йдемо середньовіччям, поверхом нижче – дохристиянські часи, потім – мамонти, потім, здається, **мезозой** (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 54). – У СУМ: геологічна ера.

менструальний*, -а, -е, перен. Яскраво-червоний, кривавий. Коли їх [студенток] почали заганяти до аудиторії, вони обсипали всю урну недопалками з **менструального** кольору помадними відбитками на фільтрах (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 29). – У СУМ: прикм. до менструація.

мешти*, мешт, мн., діал. Туфлі. У шафах було повно чоловічого одягу, ретельно розподіленого по вішаках, щоправда, цілком однакового: чорний фрак і чорні штани, камізелька, біла сорочка, метелик, унизу під кожним вішаком – гостроносі лаковані **мешти** (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 88). – У СУМД: діал., легкі літні черевики.

мїлість: Ва́ша Мїлість*, заст., книжн. Ужив. як шанобливе звертання до того, хто вищий за статусом. **Ва́ша Мило́сте**, чи не хотіли б Ви навіки лишитися в золотих скрижалях пам'яті вселенської та вселюдської? (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 118). – У СУМ: заст. та ірон., м мале, СФУМ: уроч., заст. з малих літер. (Авт.: ірон.).

мозаї́чно*, присл., перен. Уривчасто, різноманітно, строкато. Це наче 40 років, прожитих навспак. Утім, лише «наче» – насправді це 40 років, прожитих **мозаї́чно**. Швидше за все це той випадок, коли «сорок», як у давніх євреїв, означає «безліч» (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 9). – У СУМ: з різнорідних строкатих елементів.

найя́сні́ший*→, -ого, у знач. ім. Титулування високопоставленої особи; ясновельможний. Надайте стипендію мені, скажімо, в німецьких марках і пошліть мене мандрувати навколо світу. За півроку **Найя́сні́ший** отримає від мене такого панегірика славильного, що понад усіх монархів Вас вознесе (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 119). – У СУМД: прикм., н мале; РУС, Нік, Гол, Гр. (Авт.: ознака стилю).

національний*, -а, -е. Який стосується будь-якої національності СРСР, окрім російської. Існує ще варіант «**національних**» (себто неросійських) поетів. Якимось дивом ці кавказці вступають величезними юрмами, і так усі п'ять років тими юрмами й пересуваються (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 127). – У СУМ: пор.: стос. до окремої, нечисленної національності.

недрукований*, -ого, ч. Письменник-дисидент, твори якого не виходять (не виходили) друком через владну цензуру; заборонений, підзаборонний. Склад [делегації] виглядав до дідька гетерогенно: пару колишніх політ'язнів, пару колишніх **недрукованих**, пару функціонерів еспеу, пару молодих. До останніх належав і я (Ю. Андрухович, Лексикон..., (2005–2011) 2017, 35). – У СУМ: якого не друкували, рукописний (прикм., про текст).

нецілований*, -а, -е, розм. Незайманий, цнотливий. Але й Джонові Стілу не дано знати.. про запах її [Інге Поль].. парфумів, що доводив до солодкого запаморочення досі **нецілованого** борщовицького аса розвідки (Ю. Андрухович, Коханці Юстиції, (1990–2018) 2018, 34). – У СУМ: поет., якого ніхто не цілував.

обвид*→,-у, ч. Обрій, виднокруг. З лоджії відкриваються розкішні **овиди**: сідає сонце десь у водах ясного озера внизу, востаннє спалахують призахідним блиском незаймані вершини Альп або, якщо на те вже пішло, то взагалі Піренеїв (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 118). – У СУМ: рідко; РУС, ВП. (Авт.: стилістичне підсилення).

овочевий*, -ого, ч., розм. Овочевий магазин. Рамазан (Муртаза?) пропонує вибір кімнат на сьомому поверсі. Будь-яка може стати їхньою. Є кімната з вікнами на горілчаний, є – з вікнами на **овочевий** (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 117). – У СУМ: прикм.

одвічний*, -а, -е, перен. Який символізує вічність. І в цих пекельно-гарячих струменях, під цим **одвічним** водоспадом [душу] виколісуєте удвох якийсь африканський ритм (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 125). – У СУМД: який існує споконвіку, з давніх-давен; пор. у СУМ: відвічний.

однострій*, -ою, ч. Формений одяг; уніформа, мундир. З передсвітної мли на тебе впливе якась дивна кульгава постать, і ти ледве впізнаєш Гриця – з оселедцем і в стрілецькому **однострої**, щоправда, вельми брудному й несвіжому (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 97). – У СУМ: рідко.

олігофренія*, -ї, ж., перен., несхв. Розумова обмеженість; дурість, тупість. За нашим західним кордоном я не знаю нікого біднішого, подібнішого і ближчого [за Румунію], якщо йдеться про інфантилізм, **олігофренію**, клептоманію – і в той же час дику національну зарозумілість, базовану на вкрай сумнівній системі казок і міфів, які

офіційно вважаються національною історією. За нашим східним кордоном цього лайна ще більше, але за нашим західним його найбільше в Румунії(Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 54). – У СУМЖ, СУМД: мед.

опір*, **опору**, ч., *сусп.-політ.* Організовані зусилля частини цивільного населення країни, спрямовані на протидію легітимній або окупаційній владі. *А він [ветеран] лише глипав на них [панків] загалом досить безпорадно – старий чоловік, бойовий поет і пропагандист, герой опору* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 36); || Така протидія. *Бойовий поет і пропагандист, герой опору, сам суцільний опір* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 36). – У СУМ: ін. знач.: дія за знач. опиратися. **Герой опору**. Активний учасник цивільного руху, спрямованого на протидію владі (легітимній чи окупаційній). **Герой опору**, сам суцільний опір (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 36).

оптимум*, -у, ч., *книжн.* Що-небудь оптимальної кількості, якості і т. ін. *Усього, як ви встигли зауважити, III міст. І якщо ви питаєте, чому саме стільки, я відповім радше так: тому що II було б замало, а IIII забагато. Сто одинадцять – це оптимум* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, – У СУМ: спец., сукупність найсприятливіших умов.

оркестра*→, -и, ж. Оркестр. *Скоро, вже скоро з'їдуться шановані гості у відкритих автах і мисливська оркестра зустрине їх сурмами та тулумбасами* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 36). – У СУМ: заст.; РУС, Із, РУСД, Гол, РУСВТ.

останньо*, *присл.* Останнім часом. *Купа ворушиться дедалі нервовіше, енергійніше, немов із десятків метрополітенівських щурів, про яких останньо стільки пишуть у пресі, знайшли там собі притулок* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 121). – У СУМД: рідко.

пам'ять*, -и, ж. Запас вражень, що зберігаються в свідомості і можуть бути відтворені. *Чи не хотіли б Ви навіки лишитися в золотих скрижалях пам'яті вселенської та вселюдської?* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 118). – У СУМ: род. –і. **Лишитися в золотих скрижалях пам'яті**, висок., *книжн.* Дуже добре запам'ятатися як щось особливо значуще, видатне. – *Ваша Королівська Милосте, – звертаюся до нього сповнений шацунку, –. Внутрішньої та Зовнішньої Тьмоторакані Патроне і Пастирю, нащадку преславного роду тисячолітнього, словом, Монарше наш пишний і достойний, Ваша Милосте, чи не хотіли б Ви навіки лишитися в золотих скрижалях пам'яті вселенської та вселюдської?* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 118). (Авт.: ірон., частина образу).

пан*, -а, ч. Ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі (відроджено з поч. 90-х років ХХ ст.). – *Перепрошую, то пан Мартофляк?* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 40); Той пан

Попель зі Швейцарії, про якого там згадано як про спонсора, – наш добрий товариш (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997,50); – *О, як приємно! – втішився лисуватий пан із моноклем* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997,90); *Під ручку її тримає пан адвокат Імре Фотель, її чоловік і великий блазень* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997,92). – У СУМ: заст., розм., з прикладкою, у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії.

паня*, -і, р. мн.: пань, ж., розм. Пані – ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб жіночої статі (відроджено з поч. 90-х років ХХ ст.). Вони підійшли до невеличкого гурту панів і **пань**, які про щось увічливо варнякали між собою (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997,89). – У СУМ: застаріла форма звертання до привілейованих жінок; звертання до громадянок-іноземок; звертання до жінки в усній народній мові таїн. СУМД: пор.: невідм. пані.

партизанка*, -и, ж., розм. Партизанська боротьба, партизанських рух; партизанство. *Наші всі як один тому пішли в партизанку, аби живими в руки не датися* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 80). – У СУМ: жін. до партизан.

Пастушок*, -шка, ч., бібл. Один із незмінних персонажів вертепної вистави. *І ще обвал цін плюс ажіотажний попит на все, чого не вдається штовхнути протягом решти року. До чого тут Провідна Зоря, Пастушки, Ягнята, Вифлеємська яскиня і Різдво?* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 39). – УСУМ: зменш.-пестл. до пастух. (За біблійними переказами йому першому Ангел сповістив про народження Месії; інші учасники вистави – Три Царі, Ангел, Ірод, Смерть, Циган або Жид).

пательня* →, -і, ж., діал. Сковорода. *Шиплять пательні, брязкають відра, ключі, гупають двері, бо, зрештою, сьогодні субота, і лекцій нема, і жодне падло незмусить мене робити щось таке, чого я не схочу* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 115). – УСУМ: діал.; РУС, Нік, Гол, Гр, УС. (Авт.: діал. як риса стилю).

патлатий*, -а, -е. Із зачіскою, як у гіпі; волосатий. *Залишалося зробити лише крок уперед – і брама впала би під її [міліції] злагодженим та професійно підготовленим натиском. А знахабнілі і патлаті окулярники в татових джинсах і маминих ліфчиках умить надіставали б таких підс...ів, після яких назавжди забуваєш про страйки, голодування, демонстрації* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 59). – У СУМ: з довгим, густим, скуйовдженим волоссям та ін. (Ознака «не такого», «інакшого», «дисидента»).

пенсіонер:персональний **пенсіонер***, не схв. Представник найпривілейованішої частини населення СРСР – колишній керівник держави чи КПРС, КДБ, депутат та ін., який загальною уособлює владу. *Можете [пси] тепер досхочу захлинатися своїм гавкотом, там, на березі,*

що, до води вам зась, шакали, гієни, я помісив би вас чоботами так, щоб усі тельбухи повилазили, людоджери, ветерани енкаведе, **персональні пенсіонери**, гавкайте, гавкайте, скорше здохнете (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 79). – У СУМ: той, хто одержує персональну пенсію – підвищену, яку виплачують окремим громадянам СРСР за особливі трудові та ін. заслуги. (Авт.: зневажл.).

перегра́ти*, -аю, а́єш, док., кого, груб. Переспати з усіма або багатьма. Однак і над ними [студентами-кавказцями] *тяжіє стогін розчарування, бо всіх руських не перемотлошиш, і всіх «мерседесів» не скупшиш, і всіх манекенниць не переграєш* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 127). – У СУМ: зіграти усе або повторно та ін.

перелю́днений*, -а, -е. Переповнений людьми. Прогулянка Рамблею [вулицею в центрі Барселони], її *перелюдненою* пішохідною серединою, може видаватися ритуалом поклоніння. Ідеться перш усього про живі статуї (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 25). – У СУМ.: діал., перенаселений.

перемотло́шити*, -шу, -шиш, док., кого., розм. Побити всіх або багатьох. Однак і над ними [студентами-кавказцями] *тяжіє стогін розчарування, бо всіх руських не перемотлошиш, і всіх «мерседесів» не скупшиш, і всіх манекенниць не переграєш. Тож зелена магометанська туга налягає на їхні стомлені й пошрамовані лоби* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 127). – У СУМ: перетворити на мотлох.

переночува́ти*, -ую, -уєш, док., кого, розм. Улаштувати кого-небудь на нічліг. Усім стало зрозуміло, що польські авантюристи вирішили *переночувати* мене у найцентральношому, найдорожчому і найп'ятизірковішому готелі цієї країни (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 55). – У СУМ: неперех.

переплу́тування*, -я, с. Порушення порядку, приймання одного за інше. Публіка була вже переважно в стані наростаючої ейфорії.. Палкі діалоги й нервові цілунки, вибігання й повертання, *переплутування* місць і доїдання шніцелів з чужих тарелів – усе це, як і гасіння недопалків у салатах, дозволяло зробити висновок, що свято.. пройде успішно й невимушено (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 55). – У СУМ: без іл.

перфе́ктний*, -а, -е, книжн. Досконалий, найвищого рівня. Залишається ще вгадувати, скільки разів упродовж тієї години чиясь рука нечутно для мене прослизала до моїх кишень і роздратовано вислизала геть – десятки разів, мабуть – уздовж тієї довгої алеї *перфектних* штукарів (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 26). – У СУМД: лінгв.

пиворі́з*→, -а, ч., розм. Випивака. // П велике. Персонаж, що його уособлює. З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебиранців.. То були.. Отці Домінікани в білому, Шльондри,

Герої, Пиворізи, Мочиморди, Салоїди, Голодранці, Дуболоми (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 67–68). – У СУМ: заст. (Авт.: част. образу).

півдénний*, -а, -е. Із приємним солодким запахом екзотичних південних квітів чи фруктів або їхнім зображенням. *Поливаєш її [дівчину] з якихось флаконів – шампунь, рідке мило, поливаєш її й себе з яскравих духмяних південних флаконів і намилюєш її всю* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 124 – 125). – У СУМ: який міститься, буває, росте та ін. на півдні та ін знач.

пляцок*, -чка, ч., діал. Будь-яка пласка страва, виріб з якого-небудь тіста, тонкий коржик. || *переву* мн. На Галичині – кондитерський виріб з коржів та начинки різних видів (перев. нарізаний прямокутними шматочками). – *О, пляцки – то божественне їдло! – втішився Немирич. – Прошу шість порцій з грибовим соусом!* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 60); *Суть вірша – це, власне, надміру виокремлений, вирваний з життєвого контексту і гіпертрофований т. зв. «інцидент із плячками», який, хоч його і справді зафіксовано в біографії нашого героя, є доволі випадковим і нехарактерним* (Ю. Андрухович, Коханці Юстиції, (1990–2018) 2018, 9). – У СУМД: тільки одн., діал., корж.

повивча́ти*, -аю, -аєш, док., кого-що. Роздивляючись, ознайомлюючись часто або тривалий час, запам'ятати що-небудь. *Я не знаю, як згодом повелися англійські підсадні детективи. Зіграли роль п'ятої колони чужими серед своїх? Кинулися викручувати руки найактивнішим, чиї знімки вже давно повивчали напам'ять?* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 51) – У СУМ: уточн. знач.: роздивляючись, зрозуміти, з'ясувати; учачи, запам'ятати.

поглі́пувати*, -ую, -уєш, недок. Поглядати. *Берлінська дама твердо зажадала від нас говорити вголос про історію і визнати українську провину за Освенцім (вона казала «Аушвіц» наші взагалі нічого не розуміли, лиш на мене поглипували)* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 36). – У СУМ: діал.

поётка*→, -и, ж. Жінка, яка пише поезію; поетеса. *А ось деякі зі згаданих персонажів.. Дві жінки, ..дві поетеси, чи то пак поетки, ні, перепрошую, два поети, бо зараз у їхньому середовищі престижно повторювати слідом за Цвєтаєвою-Ахматовою (Горенко?), що слово «поет» не має жіночого роду* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 116). – У СУМ: заст.; РУС, Нік, Гол, Гр.

поза́йк*→, спол. Тому, що; через те, що. Авторіві «Нових Афін» здалося, що цього достатньо. Зрештою, він мав рацію, **позаяк** саме його енциклопедія була першою, принаймні першою в польській Ойкумені (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 6); *А поза́йк усередині пивнушок досі не повивітрувалися застосовані вчора ввечері сльозогінні*

запахи, столи було винесено назовні (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 50). – У СУМ: заст., жарт.; УС.

Покровитель*, -я, ч. Той, хто піклується, турбується про кого-небудь, підтримує когось; захисник. – *Ваша Королівська Милосте, – звертаюся до нього сповнений шацунку, – ..Дикого Поля та Чорного Лісу Архисеньйоре, Козаків Донських, Бердянських та Криворізьких Гетьмане й Покровителю* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 118). – У СУМ: тс. (Авт.: частина образу).

поліційний*→, -а, -е. Поліцейський. *Задум поліційних босів робився очевидним – у випадку більше ніж імовірного сплеску агресії, заблокувати к бісовій мамі всіх англів на площі* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 51). – У СУМ: рідко; РУС, Із, Гол.

попоблудень*→, -дня, ч. Час після полудня, друга половина дня. *Суботнього пополудня в околицях Цоо проїздив цілий кортеж автомобілів і всі вони несамовито клаксонили* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 37); *Університетські ліваки, виснажені цілонічними діонісійськими дискусіями про єдино слушне облаштування світу, традиційно спочивали потім до пізнього пополудня* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 34). – У СУМ: рідко; РУС: пор.: попоблудень.

попустіти*, попустіло, кого, безос. Слабнути, зменшуватися (про фізичний або душевний біль). *Мене гнітило деяке розчарування: не так уже й довго я тут пробуду, щоб марнувати час у настільки нерумунському, стерильному, ніякому місці.. Щойно згодом, уже в апартаменті, мене попустило* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 55). – У СУМ: кому.

постмодернізм*, -у, ч. Напрямок у мистецтві д. п. ХХ ст., якому властиві розпад цілісного погляду на світ, руйнування систем – світоглядно-філософських, економічних, політичних. *Особливо [захотілося послухати] цю його [письменника] коронну лекцію про повернення деміургів, з якою він, поблукавши світами й поклавши принагідно собі до ніг Нью-Йорк, Париж та Лондон, урешті завітав до столиці постмодернізму міста Белграда* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 30); *Чи можна вважати, що постмодернізм помер? Якою буде наступна відповідь Станіславського феномену Житомирській школі?* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 32). – У СУМД: уточн. знач.: напрям, стиль у мистецтві після модернізму.

по-християнськи*, присл. Належно, пристойно, добродійно. *О пів на першу ночі, щоправда, не більш тверезий від Васі білоруський новеліст Єрмолайчик зробив було спробу витягнути друга з ліфта і вкласти де-небудь по-християнськи* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 121). – У СУМ: як християнин; за звичаєм християн (Авт.: ірон.).

прикла́стися*, прикладу́ся, прикладе́шся, *док., до чого.* Узяти участь у чому-небудь, зробити свій внесок у яку-небудь справу. *З Варшави мені пишуть про «Варшаву» Дейвіда Бові.. Я десятки разів на день переслуховую цю добре симфонізовану композицію, до створення якої свого часу **приклався** містер Брайан Іно*(Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 56). – У СУМ: взятися до чого-небудь, вживатися з чим-небудь (про слова).

Провідник*, -а́, ч. Прихильник т. зв. індустріального туризму (відвідування занедбаних, покинутих об'єктів і міст), який організовує і провадить екскурсії, прогулянки в такій місцевості. *Наш Провідник пустив для нас шматки агітаційних фільмів про АЕС, відзнятих у попередні, передкатастрофічні та щасливі, роки* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 158). – У СУМ.: той, хто вказує дорогу в незнайомій місцевості. (Алюзія до Сталкера – персонажа повісті братів Стругацьких «Пікнік на узбіччі» (1972 р.) та знятого за її мотивами фільму А. Тарковського «Сталкер» (1979 р.), а також до української комп'ютерної гри S.T.A.L.K.E.R., яка поєднала мотиви попередніх творів з темою Чорнобиля і м. Прип'яті (1986 р.). У повісті Сталкер – чорний мисливець за артефактами із Зони, у фільмі – це людина, котра орієнтується в заборонених і маловідомих місцях, зокрема й ментальних, у грі Провідник – перший Сталкер у Зоні, який міг провести кого-небудь у будь-яке місце).

рекреа́ції*→ (з лат. *recreatio* – відпочинок), -ій, *мн., перен.* Свято пробудження й відродження природи. *Істинна суть нашого дійства – перемога над Смертю. Це добре розуміли ще наші предки – славні козаки-запорожці, спудеї, духовенство й міщанство, коли щороку в кінці травня – цього казкового на нашій землі місяця Пробудженої Природи й зеленого райського буяння – проводили свої **рекреації** – народні карнавальні дійства зі співами, танцями, читанням віршів і театральними виставами. Розкріпачені душі торжествували своє оновлення.. 27 – 28 травня в Чортополі відбудуться вперше за двісті років повернуті народові **рекреації** під загальною назвою «Свято Воскресаючого Духу»* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 48). – У СУМ: пор.: одн., заст., канікули; Гол. *мн.* (У *прям. знач.* – система заходів, пов'яз. із використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які розміщені поза їх постійним помешканням).

Рі́нок* -нку, ч., **плóща Рі́нок.** Центральний майдан в історичному центрі європейського міста. *Ми опинилися на Гро́те Марќт (пардон, на Гран Пляс) де́сь близько полудня. Якщо ви досі не бачили цієї площі, то ви ще не знаєте, якими бувають історичні **Ринки** в західних містах. Саме того дня я вирішив, що красивішого **Ринку** я ще в житті не зустрічав. Навіть у Львові. Гиги. Усе це призахідне тління Європи – ось воно, тут*

(Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 50); *Гаразд, нині я вже знаю, що є інший приголомшливий **Ринок** – у Сієні. Він називається Кампо, і після нього стаєш фанатом Сієни, тобто сієністом* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 50); *Немирич і далі презухвало розгулював собі **площею Ринок** у золотистому кунтуші та в супроводі бездоганних зарізяк* (Ю. Андрухович, Коханці Юстиції, (1990–2018) 2018, 17). – У СУМ, СУМД: р мале, місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів, базар; сфера товарного обміну.

рѳзпачі*, -ів, *мн.* Тривалі або повторювані напади душевного болю, безнадійності, безвихідності, відчаю. *Після багаторічних поразок і **розпачів** – збулося! Сталося! Обидві приїздять [до Москви] майже водночас, незалежно одна від одної перетнувши добрячий шмат російських рівнин* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 116). – У СУМ: одн.

русявий*, -ого, *у знач. ім.* Той, хто не є кавказцем або мусульманином. *У всьому – достеменні [студенти-кавказці], спадкові джигіти [джигіти], підвладні законам честі, столітнім етичним приписам аксаклів та шаріату. Якщо, наприклад, всімох мотлошать у ліфті когось одного, **русявого**, то ніколи не безпричинно, а виключно з міркувань газавату і вищої справедливості.. Однак і над ними [студентами-кавказцями] тяжіє стогін розчарування, бо всіх **русявих** не перемотлошиши, і всіх «мерседесів» не скупиш, і всіх манекенниць не переграєш* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 127). – У СУМ: який має світло-русе волосся та ін.

світ: Новий Світ*. Назва вулиці у Варшаві. *Знана мені Варшава обмежується віссю **Нового Світу** і Краківського передмістя, Ринком, Марієнштатом і Старим Містом загалом* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 57). – У СУМ: Америка, що була відкрита пізніше, на відміну від Старого світу Європи, Азії, Африки.

світопорядок*, -дку, *ч., перен., висок.* Будова, лад чого-небудь. *Вона [абетка] встановлює послідовність, а відтак і лад, внутрішній (та й зовнішній) **світопорядок** писемності* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 5). – У СУМД: будова всесвіту, світолад.

середньовіччя*, -я, *с., перен.* Місто, його частина та ін., що збереглися від середніх віків або нагадують ту епоху. *Виявляється, під кожним містом є ще одне місто – зі своїми вулицями і площами, зі своїми звичаями й таємницями.. отже, тепер ми йдемо **середньовіччям**, поверхом нижче – дохристиянські часи, потім – мамонти, потім, здається, мезозой* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 54). – У СУМ: історична епоха; **карамельне середньовіччя**. Вигадлива, химерна, солодкава архітектура історичної частини міста середніх віків. *Там [у Гайдельберзі] є така кнайпа в самому що не є старому місті.. це лічені хвилини від Ринку, і від*

університету, і від усього того дещо **карамельногосередньовіччя** (Ю. Андрухович, Таємниця, 2007, 14).

сецесійний*, -а, -е, мист. Стос. до сецесії – модерного стилю, що поширився в мистецтві Австрії на поч. ХХ ст. *Ближче до Чортополя гори знову нижчають, робляться лагіднішими, за вікнами пропливають старенькі пансіонати з **сецесійними** башточками і гіпсовими піонерами* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 37). – У СУМД: політ., стос. до виходу зі складу держави. (Властиві метал і кераміка, експресивні об'єми, виразна конфігурація дверних прорізів, вікон, складні обриси дахів з великими схилами, а для т. зв. гуцульської сецесії – вежі, схожі на дзвіниці гуцульської церкви).

синопсис*→, -а, ч. Збірка матеріалів, статей, описів, розміщених у хронологічному порядку. *Джон Стіл опублікував свій нарис у вересні 1962 року, тобто за цілком гарячими слідами описуваних подій. У будь-якому разі саме ця розвідка на розвідницьку тему невідомого Джона Стіла слугує мені **синопсисом*** (Ю. Андрухович, Коханці Юстиції, (1990–2018) 2018, 27). – У СУМ: заст., без іл.; Гол.

система*, -и, ж., С велике. Чітко організований, перев. закритий для суспільства, консервативний механізм управління, влади, контролю тощо зі строгою ієрархією. *Богдан Сташинський зненацька бунтує проти своїх роботодавців і – так уже склалося – благодійників, він рішуче виходить (ну, гаразд – він вислизає гадом!) із **Системи**, попри те, що вона пов'язала його всіма своїми можливими обіймами і ласками, зокрема й тією ж кров'ю* (Ю. Андрухович, Коханці Юстиції, (1990–2018) 2018, 29); – У СУМ: форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних установ і т. ін.) та ін.; **більшовицька система**. Суспільно-політичний устрій за радянської влади. *Так народилося почуття, що призвело до найгучнішого в минулому сторіччі шпигунського скандалу і потягло за собою жорстокий кар'єрний крах цілих сімнадцяти найвищих офіцерів катебе. Увесь же західний світ ще раз утвердився в загальному нехитрій думці про кримінально-асасинський характер **більшовицької системи*** (Ю. Андрухович, Коханці Юстиції, (1990–2018) 2018, 27); **протистояння систем**, сусп.-політ. У с. ХХ ст. – конкуренція за світове панування різних соціально-економічних і політичних укладів – капіталістичного та соціалістичного. *Так, мені здається, це черговий декаданс. На наших очах провалюється ще одна утопія Окциденту – про те, що знявши **протистояння систем**, можна раз і назавжди досягнути безпеки, певності і – головне – стабільно високого стандарту життя* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 38).

стрілець:Січові Стрільці*. Персонажі, що уособлюють учасників українських військових підрозділів, які в 1914–1918 рр. входили до складу австро-угорської армії, а після розпаду Австро-Угорської імперії – до

Української галицької армії ЗУНР, а також Військових формувань Центральної Ради і Директорії. З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебиранців.. То були Ангели Божі, Цигани, Маври, Козаки, ..**Січові Стрільці** (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 67–68). – У СУМД: січові стрільці. (Авт.: частина образу).

та́сьма́*, -и, ж. Фото-, кіноплівка. *Юрко побачив серед натовпу добродія з відеокамерою.. – Я волію японські тасьми через те, що німецькі не дають потрібної чутливості на світло, – підтримав доктор розмову* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 86). – У СУМ: стрічка тканини; стежка.

трі́снутий*, -а, -е, перен. Непевний, тихий, хрипкий (про голос, звук). *Вона [Аза] обов'язково мала туди потрапити, до того раю, і це всерйоз мене занепокоїло. «Що це таке – Фугтерай» – спитав я тріснутим голосом* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 18). – У СУМ: який має тріщину.

хвиле́вий*, -а, -е. Хвилинний, нетривалий. *Але Бодьо розвіяв ваше хвилеве сум'яття, притарабанивши цього разу шість гарячих шніцелів по-гуцульськи і ще триста грамів на загальну вимогу* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 58). – У СУМ: заст.

цапі́ний*, -а, -е, перен. Грубий, приземлений, плотський. **Цапі́ні потрі́би і вподо́бання.** Грубі, приземлені, плотські цінності. *Ані слова не розбереш із цього напівпташиного повискування – так, ніби дівчата підчас купелі здобувають якусь іншу мову, тільки їм відому. Таємничу мову прадавніх часів матриархату. Сповнену зневажливої вищості до нищого чоловічого поріддя з його цапиними потребами і вподобаннями* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 123). (Алюзія до сатира – плотолюбця, якого зображали з цапиними копитами). – У СУМ: прикм. до цап.; зі шкіри цапа; перен.: як у цапа.

цезу́ра*, -и, ж., мист. Виразальна пауза. *Керівництво влаштовує Сташинському могутній банкет. У моєму фільмі цей епізод мав би стати особливою цезурою: весь той довжелезний стіл з коньяками, винятково вірменськими, шампанським, сардинами, крабами, м'ясивом дванадцяти сортів, помаранчами, ананасами й рябчиками неминуче засоціювався б зі сталінською «Книгою про смачну і здорову їжу», особливо на тлі загальнонародного хронічного недоживлення перших і всіх подальших післявоєнних років* (Ю. Андрухович, Коханці Юстиції, (1990–2018) 2018, 32). – У СУМ: пауза у вірші; межа між частинами у музичному творі.

ча́йник*, -а, ч., жарг. Голова. – *Я не буду його бити, скажу лиш кілька слів. – Він же нічого не зрозуміє. – Зрозуміє. Я скажу йому, аби він відчепився, бо дістане в чайник* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 97–98). – У СУМ: посуд.

части́на: части́на світу*. Край, країна. *Моя частина світу* межує з Румунією через Карпати. Це може означати, що Карпати нас розділяють (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 55). – У СУМ: окремі материки. (Авт.: переосмислення прямого знач.).

чекі́ст* (від рос. скороч. ЧК – чрезвычайная комиссия), -а, ч., рад. Співробітник радянських органів із забезпечення державної безпеки; кадебіст, кагебіст. *Між нами кажучи, я знаю, що її [вулиці Блюменштрассе] немає й бути не може. З нею приблизно так, як і зі Штірліцом – їх вигадав один не надто добросовісний автор-чекіст. А чекістам не можна вірити ні в чому, навіть у назвах вулиць* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 48). – У СУМ: працівник Надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, саботажем і спекуляцією, яка існувала в перші роки Радянської влади.

чолові́цтво*, -а, с., збірн. Чоловіки. *Жіноцтво* вже досягло тієї стадії поведінки, коли професійних повій практично неможливо відрізнити від порядних господинь, а **чоловіцтво** творило збірний і багатоликий образ чи то молодцюватого бізнесмена, чи то просто якогось феноменального скурвого сина (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997, 55) – У СУМ: заст., людство.

шахрува́ти*, -ую, -уєш, недок, неперех., розм. Удаватися до шулерства в азартних іграх, перев. у картярських. *При цьому.. увесь час здавалося, що фон Зайонц дуже майстерно **шахрує** – чомусь саме в нього завше виявлялася та карта, якої так бракувало Юркові* (Ю. Андрухович, Рекреації, (1992) 1997,). – У СУМ: обдурювати когось; тринькати гроші (перехідне).

шо́кер*, -а, ч., перен. Те, що спричиняє психологічний шок, розгубленість, зніяковіття, гнів тощо. *Я заперечував будь-яку вищість російського, а для цього мусив їх шокувати. Моїм **шокером** була зневага, а моя зневага формою визволення* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 289). – У СУМ.: пристрій.

шо́т* (з англ. shot, shooter, від shoot – стріляти, пити залпом), -а, ч.1. Невелика склянка ємністю до 100 мл; стопка. 2. Невелика порція (30–60 мл) чистого міцного алкогольного напою (бренді, горілки, віскі). || Невеликі (30–40 мл) алкогольні коктейлі. *«Так от, – продовжив Длинний, щойно ми залили в пекучу середину ще по одному **шотові**. – Коли я зауважив, що вона вже не та, я найняв детективів. У цій країні так роблять усі»* (Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 177). – У СУМД: геогр., западина.

штовхну́ти*, -ну́, -не́ш, док., що, розм. Продати. *І ще обвал цін плюс ажіотажний попит на все, чого не вдається **штовхнути** протягом решти року. До чого тут Провідна Зоря, Пастушки, Ягнята, Вифлеємська*

яскиня і Різдво?(Ю. Андрухович, Лексикон., (2005–2011) 2017, 39). – У СУМ: відпихнути, пхнути, ударити та ін.

якщо: якщо́ на те вже пішло*, у знач. вставн. сл. Ужив. для поглиблення, уточнення, цілковитого розкриття чого-небудь. *З лоджії відкриваються розкішні овиди: сідає сонце десь у водах ясного озера внизу, востаннє спалахують призахідним блиском незаймані вершини Альп або, якщо на те вже пішло, то взагалі Піренеїв* (Ю. Андрухович, Московіада, (1993) 1997, 118). – У СУМ: ужив. для пояснення, мотивування чого-небудь.

Джерела

Андрухович Ю. Коханці Юстиції : роман. – Чернівці: Меридіан Черновіц, 2018. – 304 с.

Андрухович Ю. Таємниця. Замість роману. – Харків: Фоліо, 2007. Режим доступу: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2917040>

Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики // Вид. 3-тє, випр. й доп. – Чернівці : Книги XXI; Meridian Czernowitz, 2016. – 436 с.

Андрухович Ю. Московіада. // Андрухович Ю.І. Рекреації. Романи. – К.: «Видавництво «Час», 1996 (1997). – 287 с.

Андрухович Ю. Рекреації // Андрухович Ю.І. Рекреації. Романи. – К.: «Видавництво «Час», 1996 (1997). – 287 с.

Словники

СУМ-11: Словник української мови: В 11-и т. Київ, 1970–1980.

СУМ-Дод.: Словник української мови: додатковий том у 2-х кн. Київ, 2017.

СУМ-Ж: Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 2-е вид. 1316 с.

РУС-1924–1933: Російсько-український словник. Гол. ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова. Київ: Держ. вид-во України – УАН, 1924–1933. Т. 1–3. Ел. версія: (підготував О. Телемко). Київ: К.І.С., 2007. URL: <http://www.r2u.org.ua>. та ін.

Лілія Дідун

**Лексикографічне відображення текстів листів та записників
Григора Тютюнника у «Словнику мови творчої особистості
XX – початку XXI ст.» (словникові матеріали)**

Словникові матеріали є фрагментом лексикографічного опрацювання текстів листів та записників Григора Тютюнника у «Словнику мови творчої особистості XX – початку XXI ст.».

Нотатки письменника розкривають художнє світовідчуття митця, його неповторний духовний світ. «Саме Текстом з великої букви і є листи, щоденники, записники Григора Тютюнника» [1: 19], зазначає О. І. Неживий. У них, зокрема, відображені записи, що в майбутньому втілилися в оригінальних художніх творах. Листи письменника О. І. Неживий справедливо охарактеризував як «продовження літературної творчості, її своєрідний хронопис, відображення еволюції художнього світовідчуття, а тому важливе джерело для написання наукового життєпису митця» [2: 170].

Не засвідчені «Словником української мови» в 11 т., однотомним тлумачним «Словником української мови» (друге видання 2016) та «Словником української мови в 11 томах. Додатковий том» (2017) одиниці з цих текстів збагачують «Словник мови творчої особистості XX – початку XXI ст.» тематично різноманітним матеріалом, що органічно доповнює загальну картину лексикографічного опрацювання художнього доробку Гр. Тютюнника. Об'єктом опису у текстах листів та записників митця є не зафіксовані у згаданих словниках одиниці, такі, що мають додатковий відтінок значення, недостатньо чи зовсім не проілюстрована лексика в зазначених словниках.

Звіряння з академічними «Фразеологічним словником української мови» у 2 кн. (1993) та «Словником фразеологізмів української мови» (2003) дозволяє охопити не зафіксовані в них, трансформовані та авторські фразеологічні одиниці.

Джерелом для добору одиниць послуговували нотатки Гр. Тютюнника із книги «Бути письменником» (2011).

абрикóсовий*, -а, -е. Який має жовтогаряче забарвлення, кольору плоду абрикоса. *Лози абрикосового кольору...* (ГрТБП, Записники, 2011, 330). – У СУМ: з ін. знач.; у СУМЖ: без худ іл.

áнгел: áнгел і диáвол переморгnúлися. Позитивне та негативне відбувається одночасно. *Треба ж: осінь приносить мені найвищу радість і з*

нею душевну непрацездатність – ревматизм. *Ангел і диявол* мої виявляється **переморгнулися...** (ГрТБП, Листи, 2011, 144).

баба-русачка, ~и-~и, ж., розм. Стара віком жінка російського походження. *Живемо з Людою у баби-русачки родом з Московської губернії* (ГрТБП, Листи, 2011, 76).

білялітературний, -а, -е. Який має низьку художню якість. *Отже, роблю собі висновок, ота московська постанова про «вимогливість» критики була спрямована проти хорошої літератури, зокрема і найдужче на Україні, вона звела проти неї греблю, прорила для спекулянтів обвідний канал і туди пішов увесь бруд білялітературний* (ГрТБП, Листи, 2011, 166).

брудносірий (норм. брудно-сірий), -а, -е. Неоднорідного сірого кольору, містить бруд. *По озимині – сизі калюжі з брудносірою піною по кругу* (ГрТБП, Записники, 2011, 330).

вічортуваний, -а, -е, розм. Висварений. *Отак і вирішив: хоч і буду вичортуваний Вами за строки, але напишу повну картину життя Григора Тютюнника* (ГрТБП, Листи, 2011, 72).

відспівуватися, -уюся, -уєшся, *недок., перен.* Всіляко відмовлятися від кого-небудь чи чого-небудь; відхрещуватися, відкараскуватися. *Доки існуватиме на Україні корнійчуччина з її платною зневагою і відхрещуватися. зненавистю до України і української культури, у нас будуть самодіяльно і професійно відтанцьовуватися від свого народу і відспівуватися від нього офіційними піснями* (ГрТБП, Записники, 2011, 383). – Див. **відтанцьовуватися**.

відтанцьовуватися, -уюся, -уєшся, *недок., перен.* Всіляко відмовлятися від кого-небудь чи чого-небудь; відхрещуватися, відкараскуватися. *Доки існуватиме на Україні корнійчуччина з її платною зневагою і зненавистю до України і української культури, у нас будуть самодіяльно і професійно відтанцьовуватися від свого народу і відспівуватися від нього офіційними піснями* (ГрТБП, Записники, 2011, 383). – Див. **відспівуватися**.

в'юнкій*, -а, -е, *перен.* Мінливий, змінний. *Диплом захистив відмінно, здав історію КПРС – «4».* Ніяк не привикну я до цього предмету: дуже він **в'юнкий**, все там щось міняється (ГрТБП, Листи, 2011, 72). – У СУМ, СУМЖ: дод. перен. знач.

гавкнути*, -ну, -неш, *док., розм., перен.* Знищитися, пропасти, зникнути. *А коли довідався [Терешко], що вже згорів хлів, сказав: «Ну, слава Богу». А за що йому слава – чи за те, що вже не треба шукати онучі, чи за те, що хата гавкнула в полум'ї?* (ГрТБП, Листи, 2011, 69). – У СУМ, СУМЖ: дод. перен. знач.

голобдненький: **голобдненький і холобдненький**. Який перебуває у важких життєвих умовах. *Здебільшого не в Києві, а повсюди, де зелено, ти-*

хо і є звичайний шмат хліба та картопля, бо як **голодненький і холодненький** (топив я не щодня у тій хаті, що сидів), тоді краще пишеться (ГрТБП, Листи, 2011, 145). – Пор. у ФСУМ: голódний і гóлий; гóлод і [та] хóлод; у СФУМ: голódний і гóлий; гóлод і (та) хóлод; у РУС: і голóдний і холóдний – в іл.

Григоріанський*, -а, -е. Який стосується Григора Михайловича Тютюнника, укладений ним. *Календар* думаю назвати **Григоріанським**, бо редагує ж його Григір! (ГрТБП, Листи, 2011, 143). – У СУМ: з ін. знач.; ідеться про настільну книгу-календар «Дванадцять місяців» (К.: Веселка, 1975), упорядником якої був Григір Михайлович Тютюнник; жартівлива алюзія до григоріанського календаря, який у 1582 р. запропонував папа Григорій XIII.

grimіти-гуркотіти, ~млю́-~очу́, ~йш-~отіш, *недок., перен.* Говорити голосно, активно висловлювати свою думку. *Еге ж поспішати Вам треба, бо Дзюба **гримить-гуркоче** по сторінках «Літературної газети»* (ГрТБП, Листи, 2011, 70).

грязненько, *присл., розм.* Некаліграфічно, нерозбірливо, недбало. *Пробачте, що так безсистемно і **грязненько** написав. Писати багато, а часу мало* (ГрТБП, Листи, 2011, 88).

гуморóк: з **гуморкóм**, *присл.* Доброзичливо-іронічно. *Ви знайдете тут уроки елементарної техніки письма, що дав мені Гриць, а також серйозні судження (і як завжди з **гуморком**) про літературний характер, колізію твору і т. д.* (ГрТБП, Листи, 2011, 70).

дідько: як **дідько тёмної нóчі**, зі сл. бадьóрий. Дуже, надто. *Добре графоманам: їм завжди хочеться писати. Читав ось недавно одного. Пише дуже розкуто, тобто розперезано. І бадьорий, як **дідько тёмної нóчі**. Що за народ, оці бадьорі літературні чорти!* (ГрТБП, Листи, 2011, 159).

дзявуліти, -лю́, -ліш, *недок., перен.* Набридливо повторювати. В «Комсомольській правді» конкурс на краще оповідання, Люда вичитала й **дзявулить**: «Пиши, премія 300 крб.» (ГрТБП, Листи, 2011, 85). – У СУМ. СУМЖ: дзяволіти.

доповідь-спóгад, ~і-~у. Відтворення у формі прилюдного повідомлення того, що збереглося в пам'яті про кого-небудь або що-небудь. *Скромність – перше й останнє слово його **доповіді-спогаду**, талант – основа всього виступу* (ГрТБП, Листи, 2011, 68).

домогосподарюва́ти, -ю́ю, -ю́єш, *недок.* Вести домашнє господарство. Так що **домогосподарюю**, кулінарюю і читаю Мопассана – давно вже читав його, *призабув* (ГрТБП, Листи, 2011, 160).

жі́нка-скі́гля, ~и-~і, *жс., розм.* Особа жіночої статі, яка схильна до плачу або яка завжди чим-небудь не задоволена; скиглі́йка, скигля́чка. **Жі́нка-ски́гля**. *Головку на плече покладе та все плаче – отут кольнуло, отам усе болить...* (ГрТБП, Записники, 2011, 395).

жонофоб, -а, ч. Той, хто боїться, уникає жінок. *А бузки!.. Навіть найпохмуріший, який лише може бути, жонофоб, удихнувши його пахощі, подумає: «Не завадило б закохатися»* (ГрТБП, Листи, 2011, 123).

залізо: організоване залізо. Механізм або сукупність механізмів, призначених для виконання корисної роботи шляхом перетворення одного виду енергії на інший; транспортний засіб. *Сімсот кг. організованого заліза (машина) – а людина пишається ним, як цар своїми володіннями* (ГрТБП, Записники, 2011, 335).

запрограмованість*, -і, ж., перен. Монотонність, повторюваність, визначеність певних процесів, дій; передбачуваність, прогнозованість. *Великі міста завжди втомлювали мене – темп, ритм, брудні річки (як Москва-ріка), якась запрограмованість мільйонів людей, черги за всякої дрібницею, бензин – все це не для мене* (ГрТБП, Листи, 2011, 168). – У СУМЖ: дод. перен. знач.

капріново-батьорий, -а, -е. Який створює штучне, підробне пожвавлення, ентузіазм. *Цілком очевидно, що мене хочуть наштотхнути на роздуми про власне існування, потім узяти на вуздечку – і повести пасти на інші, капріново-батьорі («бодряческие») трави* (ГрТБП, Листи, 2011, 169).

корнійчуччина, -и, ж. Зневажливо-саркастична назва офіційного ставлення до національної української культури, яке пропагував український письменник О.Є. Корнійчук (тлумачення – ГрТБП, Записники, 2011, 429). *Доки існуватиме на Україні корнійчуччина з її платною зневагою і зневажністю до України і української культури, у нас будуть самодіяльно і професійно відтанцьовуватися від свого народу і відспівуватися від нього офіційними піснями* (ГрТБП, Записники, 2011, 383).

кулінарювати, -юю, -юєш, недок. Займатися приготуванням їжі; кушварити. *Так що домогосподарюю, кулінарюю і читаю Мопассана – давно вже читв його, призабув* (ГрТБП, Листи, 2011, 160).

кульбаб'ячий, -а, -е. Який стосується кульбаби – рослини родини складноцвітих з жовтими квітами й насінням з пухнастими волосинками, яке розноситься вітром. *Вода з пелюстками грушевого цвіту й кульбаб'ячим пухом – криниця бо на лутках, під грушею-дичкою* (ГрТБП, Записники, 2011, 340). – У СУМ: кульбабин; у СУМЖ: кульбабовий.

літподаєння, -я, с., жарт. Скорочення: літературне подаєння – літературний доробок, який є внеском для опублікування якого-небудь видання. *Тепер знову кочу возик з календарем, кланяюся на всі боки, щоб у нього кидали літподаєння, і читаю ночами Петрарку* (ГрТБП, Листи, 2011, 143).

марнотá: марнотá щодення. Те, що відбувається постійно, але не має істотного значення, цінності; буденщина, метушня. *Дуже хочеться в село, у засніжений ліс, на річку, щоб відпочити душею і думкою від мар-*

нот щодення (ГрТБП, Листи, 2011, 171). – У СУМ: марнотá марнóт, суєта́ суєт.

мокротіти, -чу́, -тіш, *недок., дит.* Падати, йти (про дощ); дощити, капотіти. *Син прислухався до ночі за вікнами і сказав: «Надворі, мабуть, дощ, бо щось мокротить»* (ГрТБП Записники, 2011, 329). – Записано Гр. Тютюнником зі слів малого сина Михайла.

навпóзички, *присл.* У борг. *Полька, сусідка, сердиться, що не піймали їй зранку півника навпозички (донька на курорт їде, то в дорогу за-смажити) і тепер, як їде повз двір, дуже тупає ногами, на п'яту налягає – треба ловити півника рибальською підсакою* (ГрТБП, Листи, 2011, 155).

надсуля́нський, -а, -е. Який знаходиться, розташований понад річкою Сулою. *Люсі – надсулянської тиші церковної і мужа-книголюба, і борщу з молодим хмелем!* (ГрТБП, Листи, 2011, 164).

найтенді́тніший, -а, -е. Тендітний, тонкий найбільшою мірою; найбільш тендітний, найтонший. *А ламалися дерева або наймолодші, або найтендітніші – липка, чорнокленок, каштани* (ГрТБП, Записники, 2011, 235).

найшкoдні́ше, *предик., розм.* Шкода, жаль найбільшою мірою, найбільш шкода. *Так пропало два тижні вільного мого життя. Найшкoдні́ше, що не побачив з тобою твого хутора, мамі і Андрія Івановича* (ГрТБП, Листи, 2011, 143).

напівінтелі́гєнт, -а, ч. Той, хто певною мірою, наполовину належить до інтелігенції, не є справжнім інтелігентом. *Повість не здається мені досягненням, але вона щира, їй-богу, і там щось є від українського інтелігєнта, точніше напівінтелігєнта, і від його участі чи що в недавні роки* (ГрТБП, Листи, 2011, 141).

на́стрій-самокарта́ння, ~ою-~я. Внутрішній, душевний стан, що характеризується докорами сумління, засудженням своїх вчинків, поведінки, викликаним усвідомленням своєї вини. *Те, що ти заходився коло своєї робочої дисципліни, мене дуже радує, бо знаю по собі: без роботи нападає тяжкий настрій-самокартання, неповага до самого себе* (ГрТБП, Листи, 2011, 175).

нату́ра: убі́вча нату́ра. Дуже сильна, надмірна у прояві певних рис характеру особистість. *Двоє, решту [оповідань], буду ще мучити, доки сам не замучуся, тоді розсерджуся і здам у журнал і Вам [Н.П. Дангуловій] пришло. Убивча натура* (ГрТБП, Листи, 2011, 162).

но́вий-новісі́нький, -а, -е, *підсил.* Абсолютно, цілком новий. *Ще й лікарні у селі немає. В сусідньому є, а в Мануйлівці лише фельдшер-дівка та хатка, де матері являють світові нових діток. Нових-новісіньких!* (ГрТБП, Листи, 2011, 143).

нудьга́: нудьга́ насі́ла. Охопив стан апатії, туги, тривоги, суму. *То я втішався тим, що робив теці забор, плотникував, ковалював і не брав ру-*

чки в пальці – **нудьга насіла** (ГрТБП, Листи, 2011, 147). – У СУМ: нудьга бере (взяла, заїла і т. ін.); пор. у ФСУМ: нудіти (рідше нудитися, рідко нудьгувати) / занудіти світом.

пайка: лєвова пайка, протє ж не мамонтова чого. Дуже багато або велика частина, але не найбільша. Звичайно, **левова пайка** правди у Ваших докорах є, **протє ж не мамонтова!** А я, між тим, працюю саме, як мамонт, – від зорі до зорі (ГрТБП, Листи, 2011, 151). – У СФУМ: лєвова пайка (ча́стка); СУМ: лєвова ча́стка (пайка), лєві́на ча́стка (до́ля).

папір: ляга́ти на папір. Пишеться, записується що-небудь. Хай працюється Вам, Вікторе [В.В. Гриценко], і слово дипломної хай **лягає на папір** не спиняючись (ГрТБП, Листи, 2011, 153). – У ФСУМ: кла́сти / покла́сти на папір (на папе́рі); СФУМ: кла́сти / покла́сти на папір; СУМ: кла́сти на папір [на папе́рі] слова́ і т. ін.; переклада́ти (перекла́сти, переноси́ти, перене́сти) на папір.

передноворі́ччя, -я, с. Час, період перед настанням Нового року. *Не запросив тебе [Ф.К. Роговий] на гостини, бо в передноворі́ччя все сімейство злягло від жорстокого якогось грипу* (ГрТБП, Листи, 2011, 171).

пиля́ти: дубка́ пиля́ти. Зволікати, не поспішати з чим-небудь. Мене цікавить от що: як ідуть справи з поезіями? Чи вони ще довго **дубка пилятимуть** оті лигоминці, що взялися реагувати? (ГрТБП, Листи, 2011, 71). – У ФСУМ, СФУМ: тягті́ (тягну́ти) / протягті́ (протягну́ти) час.

письме́нник: популярний письменник, несхв. Той, хто як аматор або як професіонал пише художні твори невисокої якості або якого надто рекламують. «**Популярний письменник**» – се насмішка долі. Не дай Боже бути популярним письменником. Це як та дівка, що нарозхват... (ГрТБП, Записники, 2011, 373).

піти́: піти́ животом уперед. Знахабніти, діяти безцеремонно, домагатися свого будь-якими засобами. От часи наступили – вся сволота **пішла животом уперед**. Молодим вона каже з нахабністю вбивць: «А ви ж думали як!» *Ходячі мерці!* (ГрТБП, Записники, 2011, 325). – Пор. у ФСУМ, СФУМ: лі́зти по тру́пах, зневажл.; СУМ: по тру́пах (че́рез тру́пи) кі́датися (іти́, рі́нути, лі́зти і т. ін.).

плотникува́ти, -ую, -уєш, недок., розм. Виконувати роботу тесляра; бути теслярем; теслювати, теслярувати. То я втішався тим, що робив теці́ забор, **плотникував**, ковалював і не брав ручки в пальці – нудьга насіла (ГрТБП, Листи, 2011, 147); Мені би **плотникувати**... (ГрТБП, Листи, 2011, 143).

по-громадя́нськи, присл. Як належить громадянину, як громадянин. З його [А. Зіріна] відгуку я зрозумів, що він глибоко і **по-громадя́нськи** любить літературу і віддає перевагу соціальному аналізу, психологічній вірності і майже похмуро (так, власне, як і я грішний) ставиться до лірично-

го новаторства, бо воно безплідне в епоху практицизму (ГрТБП, Листи, 2011, 139).

потоп: словесний потоп. Твори низької художньої якості, опубліковані у великій кількості; графоманія. *Не знаю, не збагну, як можна писати про ніщо? Як можна вмотивовувати це психологічно? Ну, графомани – там зрозуміло. Ці завжди писали аби писати. А то ж і люди з іскрою божою покотилися з гори, як гнилиці з груші, що росте на косогір'ї. Словесний потоп! Нижуть, плетуть, клепають, зшивають ковдру зі старих клаптиків, як старці, потім збувають це шитво на полиці магазинів, а собі купують машини, хати, заводять поточні рахунки...* (ГрТБП, Листи, 2011, 165).

прикрасти, -аду, -адеш, док., розм. Крадучи, примножувати своє майно. – *Трохи прироблю, трохи прикраду...* (ГрТБП, Записники, 2011, 384).

природа-матір, ~и~ері, ж. Все, що існує у Всесвіті, органічний та неорганічний світ, який сприймається як дуже близький, рідний. | Образно. Людина, цей зухвалий винахід **природи-матері**, оголосила себе найпрекраснішою. Прекраснішою за матір свою! Як прикра зухвалість! (ГрТБП, Записники, 2011, 335). – У СУМЖ: *мати-природа, трад.-нар.*

прислужницький, -а, -е. Який прислужує, догоджає кому-небудь, властивий прислужникові. Книжка В. М. Шукишина в наборі. Але якщо за неї мене будуть так мучити, як за перевидання у «Дніпрі» («Коріння»), то неодмінно спробую на чийсь **прислужницькій** фізіономії колишню свою козацьку силу і піду на 15 діб... (ГрТБП, Листи, 2011, 169). – У СУМЖ: без худ. іл.

прозоро-зелений, -а, -е. Світлого зеленого відтінку, який просвічується. *Ах, яка там [на Полтавщині] весна лагідна, скільки синіх вод, прозоро-зелених садків, підсніжників, скільки там язичництва над вечірнім вогнищем на краю степу; скільки синиць і півнячих криків під сонечком...* (ГрТБП, Листи, 2011, 152).

пух: неначе пух з кульбабок, зі сл. летіти. Дуже легко, без особливих зусиль. *А у нас зараз романи та повісті неначе пух з кульбабок, летять, і, проводжаючи їх очима, я з гіркотою думаю: ні, це не пух, це народні гроші – за вітром, за вітром...* (ГрТБП, Листи, 2011, 144).

редвісненок, -вку, ч. Скорочення: редакторський висновок, висновок редактора. Він [Б.М. Харчук] працює у «Р.п.» нештатним редактором, написав (після всіх турбот з боку хороших людей) блискучий **редвисненок** і запропонував себе (з честю) в редактори (ГрТБП, Листи, 2011, 175). – Р. п. – видавництво «Радянський письменник».

роз'їзд-переїзд, -у~-у, ч. Подорож, поїздка, переїзд з одного місця на інше. З оцими **роз'їздами-переїздами** ніколи було й нарис прочитати (ГрТБП, Листи, 2011, 142).

сідало: порá на сідало, жарт. Час спати. *А що, дівчата, – каже ко-трась із бабусь до таких, як і сама, що сидять на колодках, – чи не **пора** нам на сідало?* (ГрТБП, Записники, 2011, 334).

тезчі́ха, -и, ж., розм. Та, хто має однакове з ким-небудь ім'я, жінка-тезко. *Вітай же, Павле [П.Т. Малєєв] (полтавське «ль») своє сімейство, і Миколаєві(й) з Людочкою, **тезчихою** моєї дружини, вклонися від мене* (ГрТБП, Листи, 2011, 161). – У СУМ, СУМЖ: тезко́; СУМД: тезка, рідко.

ті́ша: церко́вна ті́ша. Надзвичайний, непорушний спокій. *Люсі – надсуляньської тиші церковної і мужа-книголюба, і борцу з молодим хмелем!* (ГрТБП, Листи, 2011, 164). – У СУМ: ме́ртва (могі́льна, гробова́, смерте́льна, німа́і т. ін.) ті́ша; дзвінка́ ті́ша; перевозда́ннаті́ша. – Див. ті́ша свята́, хра́мна ті́ша.

тягті́: ді́мом з пе́кла тя́гне. Дуже важко, тяжко; незносні, важкі умови існування. *Уяви: щоденно – це не виправдання, а швидше скарга, спонука до співчуття – я списую сім-десять сторінок. Від руки! Серед купи словників, тисячі тисяч мух і комарів, курей (киш!) і дитячого лементу!.. Кажуть: відпустка. Тут **димом з пекла тягне**, а не відпустка!* (ГрТБП, Листи, 2011, 157).

чорно́кленок, -ка, ч., змениш., бот. Дерево або кущ родини кленових; паклен. *А ламалися дерева або наймолодші, або найтендітніші – липка, **чорнокленок**, каштани* (ГрТБП, Записники, 2011, 235). – У СУМ: чорно́клєн; у СУМЖ: чорноклє́н, бот.

чорт: лі́терату́рний чорт. Той, хто має потяг до письменництва, не маючи до цього хисту, здібностей; бездарний письменник; графоман. *Добре графоманам: їм завжди хочеться писати. Читав ось недавно одного. Пише дуже розкуто, тобто розперезано. І бадьорий, як дідько темної ночі. Що за народ, оці бадьорі **літературні чорти**!* (ГрТБП, Листи, 2011, 159).

чу́ти: жи́лами чу́ти. Підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь. *Але оповідання ідьоть ніби непогано. Мо' ї пошлю. Хотів у журнал. Та видно буде. Головне – ідьоть! **Жилами чую!*** (ГрТБП, Листи, 2011, 86). – У ФСУМ, СФУМ: нутро́м (се́рцем) чу́ти (відчува́ти) / відчу́ти; но́сом (ню́хом) чу́ти / почу́ти; СУМ: нутром чути (відчувати). – Див. **хребто́м відчува́ти**.

ю́лавий, -а, -е. Слабосилий, знесилений. *Аж оце пишу, Володю [В.Ф. Білоус], знаєш, який я **юлавий** на це каторжне заняття – писати* (ГрТБП, Листи, 2011, 143). – У Гр, Нік: ю́лавий.

яскра́во-зеле́ний, -а, -е. Насиченого зеленого кольору, яскравіший за основний. *Смерком вітер став холодний, терпкий, небо на небосхилі зеле-не, без прозорості, і зоря, одна, теж **яскраво-зелена** тремтіла...* (ГрТБП, Записники, 2011, 395). – У Гол.

Джерела

ГрТБп, Записники, 2011; ГрТБп, Листи, 2011 – Григір Тютюнник. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Передм., упорядкув. О. Неживого. Київ, 2011. 440 с.

Гол – Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання. За ред. В. М. Русанівського. Київ, 1989. 832 с.

Гр – Словарь української мови: у 4 т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. / НАН України. Інститут української мови. Київ, 1996 – 1997.

Нік – Українсько-російський словник / А. Ніковський. Київ, 2018. – XII, 864 с. – Репринт з видання 1926 р. (Серія «Словникова спадщина України»).

СУМ – Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970 – 1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. – Кн. 1. А – Л.; Кн. 2. М – Я. Київ, 2017.

СУМЖ – Словник української мови. Відпов. ред. В. В. Жайворонок. Київ, 201.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк та ін. Київ, 2003.

РУС – Російсько-український академічний словник: Т. I–III / Гол. ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. Київ, 1924–1933. URL: <http://r2u.org.ua/main/dicts>

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. Київ, 1993.

Література

1. Григір Тютюнник. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Передм., упорядкув. О. Неживого. Київ, 2011.

2. Неживий О. І. Життя у слові: Джерелознавча проблематика творчості Григора Тютюнника : монографія. Київ, 2014.

Legend

ГрТБп, Записники, 2011; ГрТБп, Листи, 2011 – Tiutiunnyk, Hr. (2011) To be a writer: diaries, notebooks, letters / Foreword, arranged.O. Nezhyvoho.Kyiv, 2011 (in Ukr.).

Гол – Holovashchuk, S. I. Dictionary of spelling and word usage.For order. V. M. Rusanivskoho.Kyiv, 1989. 832 p.(in Ukr.).

Гр – Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes / [edited by Borys Hrinchenko with the addition of his own material]./ NAS of Ukraine. Institute of Ukrainian Language. Kyiv, 1996 – 1997 (in Ukr.).

Нік – Ukrainian-Russian dictionary / A. Nikovskyi. Kyiv, 2018. – XII, 864 p. – Reprint from the 1926 edition (Series «Dictionary Heritage of Ukraine») (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970 – 1980 (in Ukr.).

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. – Book.1. A – L .; Book 2. M – J. Kyiv, 2017 (in Ukr.).

СУМЖ – Dictionary of the Ukrainian language. Answer.ed. V. V. Zhaivoronok. Kyiv, 2016 (in Ukr.).

СФУМ – Dictionary of phraseology of the Ukrainian language. V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk and others. Kyiv, 2003 (in Ukr.).

РУС – Russian-Ukrainian academic dictionary: Volumes I – III / Vol. ed. acad. A. Krymskyi, acad. S. Yefremov. K., 1924–1933 URL: <http://r2u.org.ua/main/dicts> (in Ukr.).

ФСУМ – Phraseological Dictionary of Ukrainian language: in 2 books. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

References

1. Tiutiunnyk, Hr. (2011) To be a writer: diaries, notebooks, letters / Foreword, arranged. O. Nezhyvoho. Kyiv, 2011 (in Ukr.).

2. Nezhyvyi, O. I. (2014) Life in words: Source studies of Hryhora Tiutiunnyka work: monograph. Kyiv, 2014 (in Ukr.).

ОГЛЯДИ

Оксана Тищенко

Комісія з лексикології і лексикографії при Міжнародному комітеті славістів: Мінськ, 2019.

(17 травня 2019) у межах XIV Міжнародної наукової конференції «Сучасні проблеми лексикографії» в Інституті мовознавства імені Якуба Коласа (Мінськ, 15–18 травня 2019)

17 травня 2019 р. у межах XIV Міжнародної наукової конференції «Сучасні проблеми лексикографії» в Інституті мовознавства імені Якуба Коласа (Мінськ) відбулося чергове засідання Комісії з лексикології і лексикографії при Міжнародному комітеті славістів (МКС), присвячене двом темам: 1. *Актуальні теоретичні проблеми сучасної слов'янської лексикографії*; 2. *Тематична та ідеографічна слов'янська лексикографія*. Цьогоріч у роботі взяла участь член Комісії від України к. філол. н., ст. наук. сп. **О.М. Тищенко**, ознайомивши колег з новою працею лексикографів відділу – словником мови творчої особистості (на матеріалі творчості Юрія Андруховича).

На засіданні, що традиційно об'єднує провідних лінгвістів-лексикографів з різних країн, взяли участь фахівці з Росії, України, Білорусі, Польщі. Було подано 12 тем до виступів та повідомлень, виголошено 6. Під час засідання обговорено фундаментальні проблеми теорії і практики лексикографії, її методологічні та лінгвістичні аспекти, актуальні питання тематичної, історичної, перекладної й авторської лексикографії, а також повідомлено про розпрацювання словників різних типів і жанрів із застосуванням корпусних та інших сучасних комп'ютерних технологій. **Лейтмотиви дискусії:** словник і адресат; словник і форма створення й видання (електронна); словник і новаторство / традиція; словник і професійна підготовка лексикографів.

Розпочалося засідання з виступу голови Комісії – **М.І. Чернишової** (Росія) «Про нові завдання Комісії з лексикології і лексикографії при МКС», яка доповіла про наукову діяльність Комісії в минулий період і окреслила коло нових питань, зокрема запропонувала тему наступного засідання: **«Унікальні словникові проєкти в слов'янській лексикографії»**, у межах якої передбачено звернутися до лексикографічних матеріалів, праць, задумів, що не мали або не мають аналогів, зокрема нездійснені, незакінчені проєкти.

І.В. Будько (Білорусь) поінформувала про «Вивчення тематичних груп старобілоруської лексики: досвід і перспективи», наголосивши на монографічних та дисертаційних дослідженнях із комплексного опису військової, музичної, юридичної, медичної та анатомофізіологічної, релігійної, соціально-економічної, темпоральної, торгівельної, сільськогосподарської, мінеральної тощо лексики, а також важливості таких студій для лексикографічної практики, зокрема історичної та певних тематичних груп, напр., у «Релігійному словнику старобілоруської мови» (2003).

В.В. Дубічинський (Польща) у доповіді «Актуальні питання опису лексичних паралелей в перекладному словнику (на прикладі досліджень лабораторії лексикографічних досліджень Варшавського університету)» представив новий тип словника, який описує значення лексичних і фразеологічних паралелей української та німецької мов, що дає можливість виявити національно-культурну специфіку мовних одиниць у систематичному вигляді.

І.О. Малишева (Росія) виступила з доповіддю на тему «Історія слова в історичному словнику», розглянувши проблему статусу слова в мові, зокрема графічні способи маркування входження, виходу, побутування мовної одиниці; наголосивши на критичному потрактуванні зафіксованого ілюстративного матеріалу, залученні ширшого контексту для точнішого кваліфікування статусу слова, його значення тощо.

Г.М. Склярєвська (Росія) представила тему «Словник російської мови 21 століття: типологічні ознаки. До виходу першого тому», а також презентувала Проспект словника. Для цієї праці авторський колектив створив необхідну й достатню електронну джерельну (текстову) базу та картотеку, куди ввійшли 3 млн одиниць, що відбивають практично всі сфери сучасного життя. Галина Миколаївна наголосила на доцільності створення повного реєстру словника та потребі корелювання тлумачень того самого тематичного чи дериваційного гнізда, напр., *безжизненный, жизнь, смерть*.

О.М. Тищенко (Україна) повідомила про «Словник мови письменника у сучасній українській лексикографії (на матеріалі творів Юрія Андруховича)», призначення якого – зібрати, систематизувати й описати нові явища української лексики у творах письменника, насамперед лексикографічні інновації, як підґрунтя активного словника української мови, вивчення ідіолекту автора, що дасть можливість зафіксувати потік стихійного мовного життя й виявити нові тенденції його розвитку, вивчити факти народження нових одиниць, їхні зміни, входження до системи національної мови і функції у творенні смислів тексту, впливу на мовну свідомість, формування індивідуальної та національної мовної картин світу.

В.К. Щербин (Білорусь) виголосив доповідь «Білоруська тематична, ідеографічна і концептографічна лексикографія», у межах якої розглянув загальну структуру білоруської спеціальної лексикографії, що складається

з п'яти основних словникових галузей – термінографії, енциклопедичної лексикографії, експериментальної лексикографії, класифікаційної лексикографії та спеціальної концептографії; зосередився на основній групі багаторівневих словників, оцінив ступінь теоретичного розпрацювання названих галузей, зауважив на необхідності рівномірнішого їх розвитку.

Матеріали цього засідання традиційно планують опублікувати.

Підбиваючи підсумки засідання Комісії, М.І. Чернишова відзначила, що доповідачі не тільки різнобічно підійшли до розв'язання порушених проблем, а й продемонстрували розмаїття дослідницьких можливостей і методик.

Oksana Tyshchenko

The Commission on Lexicology and Lexicography at the International Committee of Slavists: Minsk, 2019.

УДК 811.16:373.374

СТОРІНКА ПАМ'ЯТІ

Ірина Гнатюк

Покликаний словом

У круговерті сучасного неспокійного життя, інформаційних бумів, політичних амбіцій та економічних стресів раптом слово, те «диво калитнове» (Д. Білоус), мова, «з чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена» (К. Мотрич), примушує людину завмерти на мить і замислитися: хто ми, чийх батьків діти, що принесли у світ, що передамо своїм нащадкам?

Віталій Жайворонок

Визначний український мовознавець, доктор філологічних наук, професор Віталій Вікторович Жайворонок (7.XI.1941–12.VIII.2019) народився в мальовничому полтавському селі Денисівка Оржицького району в

селянській родині. Символічно, що на гербі його рідного села, яке розкинулося на правому березі річки Оржиця, притоки Сули, зображена розгорнута срібна книга в золотій оправі, бо саме в Денисівці український народний філософ і просвітитель Володимир Лесевич 1864 року, в час дії Валуєвського циркуляру, заснував першу серед сіл краю школу з викладанням наук українською мовою.

Закінчивши 1957 року Денисівську середню школу із золотою медаллю, допитливий юнак вступає до Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького, де здобуває фах учителя української мови та літератури. Два роки (1963 – 1964) працює за направленням у Криму: викладає українську та російську мову і літературу в Луговській восьмирічній школі Джанкойського району Кримської області. Тут, у кримському селищі, неподалік Феодосії, відшумить весілля молодого вчителя з прекрасною дівчиною Людмилою, подружжя проживе в щасливому шлюбі 55 років, народяться сини – Вадим і В'ячеслав, дружина родина назавжди стане для Віталія Вікторовича затишною гаванню, берегом любові, радості, батьківської турботи, відповідальності та опіки. Людмила Миколаївна – і кохана дружина, і вірна подруга – завжди буде поруч: і в час слави, успіху, і в дні тривоги, тимчасових труднощів; вона зрозуміє і підтримає, допоможе, створить у домі атмосферу затишку і творчої праці.

У 1964 році молоде подружжя переїжджає до північної столиці колишнього Союзу – міста Ленінграда (нині Санкт-Петербург), за місцем проживання дружини. Два роки Віталій Вікторович вчителює у 85-ій ленінградській середній школі, а також працює редактором. Проте рідна земля кличе, український філолог і за освітою, і за покликанням відчуває, що лише в Україні розкриється його талант, тільки тут він зможе реалізувати свій творчий потенціал. Віталій Жайворонок повертається до Києва, вступає до аспірантури Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького за спеціальністю «українське мовознавство».

Після закінчення аспірантури (1969 р.) та успішного захисту кандидатської дисертації під керівництвом відомого українського вченого-мовознавця та лінгводидакта Андрія Петровича Медушевського, Віталій Вікторович починає працювати у відділі лексикології та лексикографії Інституту мовознавства імені О.О. Потебні АН УРСР. Маючи добру загальноосвітню й спеціальну лінгвістичну підготовку, молодий вдумливий дослідник міг би досягти успіху в будь-якій ділянці українського мовознавства, однак на його долю випала лексикографічна стежка, яка згодом вивела на широкий шлях вітчизняного словникарства; торуючи його, Віталій Вікторович став провідним лексикографом України, співавтором, співредактором, керівником авторських колективів і відповідальним редактором знакових словникарських проєктів.

Прийшовши у відділ лексикології та лексикографії, Віталій Вікторович відразу поринув у вир підготовки **11-томного «Словника української мови»** (1970 – 1980). Його перу належить близько 10 друк. арк. матеріалів на літеру П у VII томі та 17 друк. арк. на літери П, Р у VIII томі, де він разом із В.О. Винником, Л.О. Родніною, Т.К. Черторизькою – відомими лексикографами, згодом лауреатами Державної премії СРСР у галузі науки і техніки, якою було удостоєно «Словник української мови» в 11 томах, став титульним редактором одного з найоб'ємніших за обсягом томів золотого одинадцятикнижжя XX століття.

Напружена, але творча й дуже відповідальна праця відразу припала до душі, близькими й зрозумілими були настанови завідувача відділу, невідомого організатора лексикографічної справи Леоніда Сидоровича Паламарчука, котрий постійно наголошував на важливості й неперехідній вартості праці словників. Кожне засідання відділу Л.С. Паламарчук завершував словами: «Пам'ятаймо, що створення словників було, є і буде найважчим і найвідповідальнішим завданням мовознавців усіх часів і поколінь, адже нашої продукції щодня потребують найширші кола людей – від школяра до академіка».

Широку панораму розвитку лексикографічної роботи в Україні Віталій Вікторович відтворив у нарисі **«Лексикологія та лексикографія»** у Матеріалах до історії Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні (1930 – 2005) [Лексикологія та лексикографія / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005: Матеріали до історії / Редкол.: В.Г. Скляренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, 2005. – С. 133 – 173].

Наскрізною думкою в окресленні наукової діяльності та здобутків колективу лексикографів проходить обґрунтування тяглості лексикографічного процесу: кожна наступна праця є продовженням попереднього досвіду, нічого не виникає з чистого аркуша, бо на цей аркуш спершу лягають напрацювання, пошуки, здобутки й прорахунки створених раніше праць, і вже цей досвід стає відправною точкою наступного поступу.

Так, висвітлюючи історію перекладної лексикографії, Віталій Вікторович високо оцінює «Російсько-український словник» Української Академії наук за редакцією академіків А. Кримського та С. Єфремова (1924 – 1933), що «є значним етапом у виробленні наукової концепції двомовного словника, у пошуках адекватного відтворення оригінального лексичного матеріалу засобами перекладу його іншою мовою, у становленні принципів розміщення матеріалу в перекладній частині та ін.» (Нарис, с. 134).

Знакове місце в історії української перекладної лексикографії посідає «Російсько-український словник» 1948 року, робота над яким велася в складних умовах воєнного часу, спочатку в евакуації в Уфі, потім у Москві, згодом у визволеному Києві. Про історію створення цієї праці писали М.Я. Калинович, М.Т. Рильський, Л.С. Паламарчук. Узагальнивши їхні по-

гляди, В.В. Жайворонок наголошує на недоліках словника, які полягали в приблизному перекладі окремих слів, частих пропусках загальноновживаних однослівних відповідників, не досить виразному стилістичному диференціюванні багатьох російських слів та українських відповідників, браку стилістичних позначок при багатьох словах тощо (Нарис, с. 137).

У висвітленні історії вітчизняної лексикографії для Віталія Вікторовича надзвичайно важливим був «людський фактор». Характеризуючи той чи той словник, він неодмінно наводить повний перелік авторів – від лаборанта до керівника редколегії, наголошуючи, що успіх колективної праці залежить від внеску кожного автора. Лексикографічного фаху не здобувають у жодному навчальному закладі – його набувають у спільній праці, вболіванні за справу, в розмовах і дискусіях, на засіданнях під час взаємного рецензування матеріалів. Тільки тоді досвід старшого покоління стане школою для молодих, а колективна праця набуває ознак цілісного продукту, створеного колективом однодумців. Українська лексикографічна школа може пишатися своїми кадрами, бо це впродовж усього часу існування відділу лексикології та лексикографії були висококваліфіковані фахівці з добрим чуттям мови, сумлінні, справжні майстри лексикографічного пера, які щиро вболівали за якість своєї наукової продукції, усвідомлювали значущість та непроминяльну цінність своєї скромної праці.

Услід за С.І. Головащуком, Л.С. Паламарчуком Віталій Вікторович стверджує, що кожна наступна велика академічна праця є значним кроком уперед, порівняно з тією, яка видана на два, три, чотири десятиліття раніше. Ця думка є аксіоматичною, адже насамперед неодмінно кількісно значно зростає реєстрова частина словника. Так, у випадку із «Російсько-українським словником» 1968 р. таке зростання становило 40 тис. слів, отже, словник уже охоплював 120 тис. слів. Однак В.В. Жайворонок слушно зауважує, що зростання кількості реєстрового матеріалу відбувається не лише за рахунок нової лексики, зокрема й так званих «радянізмів». До тринадцяти додано багато слів, які «здавна існують у мові, але за останні роки набули ширшого вживання або ж перемістилися з вузької сфери спеціального чи виробничо-професійного вжитку до шарів загальноновживаної лексики. Розширення реєстру відбулося також за рахунок включення до нього значної кількості похідних утворень, переклад яких українською мовою нерідко пов'язаний зі значними труднощами. Йдеться, зокрема про віддієслівні іменники, дієприкметники, прислівники, про слова із суфіксами емоційної оцінки.. Ширше подано й докладніше опрацьовано в словнику 1968 р. слова розмовно-просторічної, застарілої, діалектної (обласної) сфери» (Нарис, с. 138).

Таким чином, Віталій Вікторович накреслює основні шляхи поповнення реєстрової частини перекладного словника. Пізніше, готуючи один із варіантів проспекту-інструкції нового видання «Російсько-

українського словника» в 4 т., яке було здійснене видавництвом «Знання» в 2011 – 2014 рр., він зазначить, що на новому часовому зрізі якісний перекладний словник має відповідати рівневі розвитку мовознавчої науки і лексикографічної практики, а головне відбивати стан розвитку двох лексичних систем – мови оригіналу і мови перекладу. При цьому важливо витримати курс не на штучне зближення двох мов з переважанням впливу однієї на іншу, а на рівноправне їхнє функціонування.

Захистивши свого часу докторську дисертацію з перекладознавства (за фахом «українська мова», «російська мова»), опанувавши на практичному досвіді найдетальніші тонкощі перекладу суспільно-політичної літератури, Віталій Вікторович постійно наголошував на значенні практичних порад відомих українських перекладачів та лексикографів М. Рильського, О. Підсухи, М. Лукаша, В. Дубровського, Г. Голоскевича, О. Ізюмова, С. Караванського та ін. щодо доцільності подання до окремих російських та іншомовних лексем оригінальних українських відповідників.

На окрему увагу заслуговує перекладний одностомний **«Російсько-український словник»** (Київ: «Абрис», 2003), створений за творчим задумом і під безпосереднім керівництвом Віталія Вікторовича. У часи великої економічної скрути видавництво «Абрис» в особі його керівників і нахненників, світлої пам'яті Юрія Еммануїловича Григор'єва та Марини Терентіївни Максименко, високопрофесійних редакторів Оксани Андріївни Дітель, Людмили Микитівни Кудрявкіної, Надії Сергіївни Редичук та ін. змогли видати по-справжньому сучасний словник. Адже це видання зорієнтоване на рівень лексикографічної практики нового покоління, його з цілковитою підставою можна назвати словником ХХІ століття. Професор В.В. Жайворонок розробив наукову концепцію словника і здійснив його відповідальне редагування. Звернімо увагу, що вперше на титулі перекладного словника зазначено: «Російсько-український словник», а не «Русско-украинский словарь», як це було раніше. Російський реєстр подано гніздовим способом з усіченням спільних частин гніздової лексики, що дало змогу в одному томі, який охоплює 250 авт. арк., умістити близько 160 тис. російських лексем (на 40 тис. більше від кількості, яку нараховує найбільший попередній перекладний словник 1968 р.), а також значно розширити ілюстративний матеріал. З часу виходу одностомного РУСа минуло майже 20 років, але ще й досі його за символічну ціну пропонують інтернет-магазини, користувачі з вдячністю послуговуються лексиконом, а це найвища нагорода його творцям!

Почесне місце в науковому доробку В.В. Жайворонка посідає створений лінгвістами-лексикографами кількох поколінь одностомний тлумачний **«Словник української мови»** обсягом понад 165 тис. слів (К.: Промісвіта, 2012. – 1320 с.), який подає повну й різноаспектну характеристику живого слова (написання, вимову, походження – щодо запозиченої лекси-

ки, словотворення, словозміну, сферу функціонування, динаміку значення, сполучуваність). Як відповідальний редактор та автор оновленої концепції Словника, Віталій Вікторович запропонував у лексикографуванні запозиченої лексики подавати короткі відомості про її походження і доповнив ними вже укладений Словник. Також у процесі відповідального редагування саме він подбав про значне розширення кола лексики й фразеології, пов'язаної з традиційним народним життям і дозвіллям – святами, обрядами, народним побутом, зі звичаями, українською етнокультурою. З метою увиразнення символічного змісту таких мовних одиниць до ілюстративної частини Словника залучено багатий фольклорний матеріал. Об'єктом пильної уваги редактора був не лише осучаснений усебічний опис значень слів у Словнику, а й послідовно витлумачені стійкі сполучення слів і фразеологізми, що дало можливість розкрити надзвичайно багаті експресивні та образні можливості українського лексикону.

За образним висловом незабутньої Лідії Олексіївни Родніної, у лексикографічному хорі неодмінно мають бути заспівувачі – люди, які завершують свою мовознавчу діяльність «саме як організатори словникарської праці, редактори тих або інших словників, автори проспектів нових лексикографічних праць». За цим влучним визначенням, В.В. Жайворонка цілком можна вважати заспівувачем новаторських словників доби, в яку йому довелося жити й працювати, в добу Вчителів, Наставників і Корифеїв української лексикографії, поруч із якими легко дихалось і світло працювалось, їхню Справу хотілося продовжувати, їхнє Світло хотілося зберегти для наступних поколінь!

Для справжнього лексикографа надзвичайно важливими є питання орфографії, він не може стояти осторонь правописних баталій, сам є активним рушієм правописного процесу. В.В. Жайворонка – автор розділів нового видання «Українського правопису» (2019), які стосуються правопису власних назв, довідкових видань «**Велика чи мала літера?**» (2004), спів-автор і співредактор «**Словника скорочень в українській мові**» (1988), член редколегії чинного «Орфографічного словника української мови» (2009).

В.В. Жайворонкові судилося стати послідовником і продовжувачем етнолінгвістичних студій, започаткованих видатним представником Харківської філологічної школи, основоположником психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві Олександром Опанасовичем Потебнею. У дослідженнях з етнолінгвістики, а це праці, що здобули велику популярність серед наукової й культурної спільноти – монографія «**Українська етнолінгвістика. Нариси**» (2007), словники «**Знаки української етнокультури**» (2006), «**Антологія знаків української етнокультури**» (2018) – вчений застосовує антропоцентричний підхід до вивчення мови, відповідно до якого мовні одиниці постають як продукт міфічного мислення наро-

ду. На глибоке переконання Віталія Вікторовича, роль людського фактора в мові, зокрема й етнічного, і навпаки, роль самої мови в інтелектуальному формуванні її носія – мовця (особистості й етносу) важко переоцінити. Продуктивність саме такого вивчення мовного феномена Віталій Вікторович переконливо підтвердив своїми цікавими й самобутніми етнолінгвістичними студіями. У центр дослідницької уваги він поставив творця мовної субстанції – етнос, який підтримує і розвиває власний продукт – мову, внаслідок чого перед проникливим поглядом ученого виразно постали знаки – мовні форми, які засвідчують культурницький поступ народу, розвиток його світобачення на шляху від міфічної свідомості до науково виваженого осмислення світу речей. За визначенням В.В. Жайворонка, «етно-символіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реальності, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури». Символіка цих знаків, усвідомлення джерел національного світобачення, етософської природи світосприймання через ті чи ті мовні форми – це кроки до власної етномовної ідентифікації, до національного самоусвідомлення, до віднайдення власного місця в цивілізованому світі загальнолюдської спільноти.

Педагог за освітою, Віталій Вікторович упродовж багатьох років передавав свої знання та досвід новим поколінням філологів у вищих навчальних закладах України та за кордоном, знайомлячи їх з останніми досягненнями лінгвістичної науки. Під його керівництвом пройшли підготовку висококваліфіковані наукові кадри, майбутні викладачі і дослідники, які плідно працюють у різних царинах лінгвістичної науки.

7 листопада 2019 року Віталієві Вікторовичу Жайворонку могло б виповнитися 78 років. Але 12 серпня припинився лік його земних років і днів, білим птахом відлетіла його душа в неозорі світи. День народження, як і день вічного спочинку, ляжуть мовчазними рядками на сторінки довідників та енциклопедій як означення початку і кінця земного життя невтомного трударя на нелегкій словникарській ниві. Однак наша пам'ять і глибока вдячність не мають хронологічних меж. Віталій Вікторович створив новаторські праці, які вже увійшли до золотого фонду лінгвоукраїністики.

Як сказав поет: «Народжена і жити, і вмирати, Людина слів у вирій не бере», її справи, її слова залишаються на землі, серед людей, з-поміж вірних друзів, колег, люблячої родини, синів, онуків, правнуків. Низький уклін Вам, незабутній Віталію Вікторовичу, за Вашу подвижницьку працю, за збережене, оновлене, оповите вірною синівською любов'ю Слово!

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГНАТЮК Ірина Святославівна – кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні (Київ).

ДИДУН Лілія Іванівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ).

КОЗИРЄВА Зінаїда Георгіївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ).

МОВЧУН Лариса Вікторівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ).

СНІЖКО Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ).

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ).

Шановні колеги!

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України запрошує вас до участі в збірнику наукових праць “**Лексикографічний бюлетень**”, де є такі рубрики:

1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика.
2. Словникові матеріали. 3. Персоналії. 4. Рецензії, анотації.
5. Хроніки. 6. Лексикографічні консультації.

Збірник висвітлює питання, пов’язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації й параметризації у словнику.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 1,25 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак “нерозривний проміжок” (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- ім’я та прізвище автора та **УДК** розмішувати над назвою:

Ольга Петренко

УДК 161.2.81’374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

і також на окремому аркуші зазначити **науковий ступінь, місце роботи, електронну адресу й контактний телефон**;

– після статті обов’язкові ім’я, прізвище автора, назва статті, резюме **англійською мовою** (7–10 рядків), ключові слова (до 8 слів);

– список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **заалфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, на-пр.: [21: 107; 22: 15; 23], [СУМ, XI: 56].

– список джерел (з умовними скороченнями їхніх назв) подавати в алфавітному порядку перед списком літератури, **між скороченням і повною назвою джерела подавати знак тире**, на-пр.:

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. – К. : Наукова думка, 1982–2012.

Св. Л. – Люборадскі. Семейна хроника А. Патриченка Свидницького // Зоря. – 1886. – № 1–22.

Св. Л. 1 – Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.1 – 373 с.

– посилання на джерела ілюстративних матеріалів робити у квадратних дужках, напр.:

.../ Далі йду тим шляхом до мети / І несучу покути свій тягар [Забашта: 45].

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища шк., 1977. – 114 с.

2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л.: Наука, 1990. – 240 с.

– назву, абзаци, відомості про автора та інше **не формувати** спеціальними стилями;

– матеріали подавати як файл у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках) або надсилати за електронною адресою: slovsprava @ukr.net;

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті або прикріплювати до тексту (Сервіс–Параметри–Збереження–Приєднати шрифти TrueType); для наголосу використовувати символ Юнікод F009; розрізняти дефіс і тире;

– для авторів без наукового ступеня – **дві рецензії від фахівців з науковим ступенем** (хоча б одна з них – від філолога), одна з яких має бути з іншої організації. Питання, які обов’язково треба висвітлити у рецензії на статтю: 1) опис об’єкта дослідження; 2) актуальність роботи; 3) наукова новизна; 4) значення одержаних результатів дослідження; 5) недоліки роботи; 6) рекомендації.

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Випуск 28

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної
лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна
тел.: 044 279-60-17.

e-mail: slovsprava@ukr.net